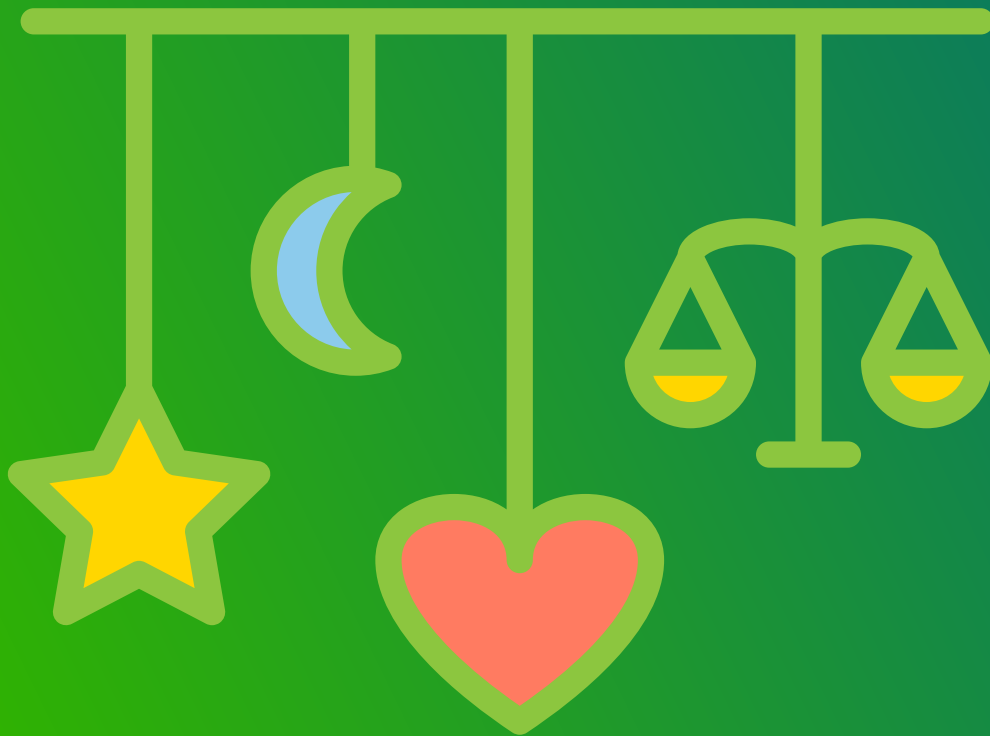

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за IV квартал 2024 року
Випуск 19

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2025

Зміст

2

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	<u>3</u>
1.1. Закони та інші нормативно-правові акти.....	<u>3</u>
1.2. Законопроекти.....	<u>3</u>
II. СУДОВА ПРАКТИКА.....	<u>5</u>
2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя.....	<u>5</u>
2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів.....	<u>13</u>
2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини	<u>18</u>
2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей.....	<u>24</u>
2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав.....	<u>25</u>
2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів.....	<u>30</u>
2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів.....	<u>31</u>
2.2. Практика Європейського суду з прав людини.....	<u>39</u>
UKRAINE v. russia (re Crimea) [GC] (N 20958/14 та N 38334/18).....	<u>39</u>
BERSHEDA and RYBOLOVLEV v. Monaco (№36559/19 та №36570/19).....	<u>41</u>
CRAC v. Italy (№30782/18).....	<u>43</u>
VLAISAVLEVIKJ v. North Macedonia (№23215/21).....	<u>44</u>
III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ.....	<u>46</u>
3.1. Дисертації.....	<u>46</u>
3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових.....	<u>46</u>

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Бузанов Д. В., Водоп'ян Т. В.,
Попіка І. А., Тута І. В.,
Ліфлянчик С.І, Максименко О.О,
Осадча А. В., Кухаренко О.О.

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Закон України від 8 жовтня 2024 року №3999-IX

Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>.

Закон України від 20 листопада 2024 року №4073-IX

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4073-IX#Text>.

1.2. Законопроекти

Проект Закону «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми»

Номер, дата реєстрації: 12123 від 15.10.2024.

Проект Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми» спрямований на гармонізацію законодавства України з правовим полем ЄС, зниження конфліктності у сфері сімейних відносин, вдосконалення моделей вирішення спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44150>.

Проект Закону «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної»

Номер, дата реєстрації: 12132 від 17.10.2024.

Цей законопроект спрямований на запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної для забезпечення справедливого та збалансованого влаштування спільної батьківської опіки над дітьми та пришвидшення вирішення сімейних спорів, від чого залежить надалі емоційний та психологічний добробут тисяч дітей щороку в Україні.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45059>.

Проект Закону «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо надання права на розірвання шлюбу протягом одного року після народження дитини за умови, якщо подружжя не проживає спільно та коли той із подружжя, що проживає окремо, не дбає про матеріальне забезпечення сім'ї, ухиляється від участі в утриманні дитини»

Номер, дата реєстрації: 12137 від 18.10.2024.

Метою законопроекту є розширення переліку підстав для розірвання шлюбу в протягом року після народження дитини шляхом доповнення відповідного переліку випадками, коли подружжя не проживає спільно та коли той із подружжя, що проживає окремо, не дбає про матеріальне забезпечення сім'ї, ухиляється від участі в утриманні дитини.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45071>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 162 Сімейного кодексу України щодо права на подання позову про відібрання дитини»

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України в частині правових наслідків протиправної поведінки одного з батьків при визначенні місця проживання малолітньої дитини.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45146>.

Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення та невинуватну затримку репатріації дитини, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права»

Номер, дата реєстрації: 12170 від 31.10.2024.

Метою законопроекту є внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, які мають сприяти запобіганню протиправному переміщенню та свавільному утриманню (невинуватій затримці репатріації) дітей та унеможливити ситуацію безкарності за вчинення відповідних злочинів щодо українських дітей, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45151>.

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі»

Номер, дата реєстрації: 10249 від 10.11.2023.

Метою прийняття акта є удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції).

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43184>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 212 Сімейного кодексу України щодо визначення осіб, які не можуть бути усиновлювачами»

Номер, дата реєстрації: 10298 від 28.11.2023.

Метою законопроекту є законодавче забезпечення захисту найкращих інтересів дитини при вирішенні питання усиновлення, влаштування до інших форм сімейного виховання.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43289>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 157 Сімейного кодексу України щодо укладення договорів про здійснення батьківських прав та виконання обов'язків»

Номер, дата реєстрації: 12231 від 22.11.2024.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України в частині вирішення батьками питань щодо виховання дитини.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45276>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 165 Сімейного кодексу України щодо вирішення спорів про позбавлення батьківських прав»

Номер, дата реєстрації: 12241 від 25.11.2024.

Законопроект спрямований на удосконалення порядку вирішення спорів про позбавлення батьківських прав.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45272>.

Проект Закону «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо гарантування права на отримання спадщини спадкоємцями, якщо спадкодавцем є військовослужбовець, який загинув беручи участь в бойових діях під час дії воєнного стану»

Номер, дата реєстрації: 12263 від 28.11.2024.

Метою законопроекту є гарантування права на отримання спадщини спадкоємцями, якщо спадкодавцем є військовослужбовець, який загинув беручи участь у бойових діях під час дії воєнного стану.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45332>.

Проект Закону «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини у зв'язку з необізнаністю спадкоємця про наявність заповіту, складеного на його ім'я»

Номер, дата реєстрації: 12264 від 28.11.2024.

Метою законопроекту є уточнення положень Цивільного кодексу України щодо визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини у зв'язку з необізнаністю спадкоємця про наявність заповіту, складеного на його ім'я.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/45334>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 164 Сімейного кодексу України щодо рішення суду про позбавлення батьківських прав»

Номер, дата реєстрації: 12292 від 06.12.2024.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України щодо забезпечення найкращих інтересів дитини під час прийняття судами рішень про позбавлення батьківських прав.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45378>.

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань сплати аліментів на утримання неповнолітньої дитини»

Номер, дата реєстрації: 12323 від 16.12.2024.

Законопроект спрямований на врегулювання питань сплати аліментів на утримання неповнолітньої дитини.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45421>.

II. СУДОВА ПРАКТИКА

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Поділ майна

Постанова Верховного Суду від 04.09.2024 у справі №754/9261/19

Досить часто учасники цивільного обороту у спорах про поділ майна за допомогою договору позики чи розписки про отримання в позику грошових коштів, у яких вказано, що ці грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна, намагаються спростувати презумпцію спільності майна подружжя. Використання таким чином договору позики, очевидно, не враховує, що регулююча сила договору стосується його сторін, а тому не може кваліфікуватися як добросовісна та є неприпустимим.

Наявність письмової згоди одного з подружжя на укладення іншим із подружжя договору купівлі-продажу майна, зафіксованої у такому договорі, свідчить про придбання майна за спільні кошти у спільну сумісну власність.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася з позовом до відповідача про поділ майна подружжя.

Позов мотивований тим, що під час шлюбу подружжям придбано спільне майно, частина якого (зокрема автомобілі та автобуси) було продано без згоди позивачки. Квартира, земельна ділянка та садовий будинок були придбані позивачкою в шлюбі, але для її особистого користування і за її особисті кошти, які вона отримала в борг, підтвердженням чого є письмові розписки. Позивачка вважала, що хоч і майно придбане в шлюбі (квартира, земельна ділянка та садовий будинок), однак за її особисті кошти, тому воно було зареєстровано на її ім'я і має належати їй.

У період шлюбу відповідач отримав прибуток в розмірі 2 520 000 грн від здачі автобусів марки Богдан А-091 в оренду, а тому вважає, що має право на частину отриманого відповідачем прибутку у визначеному розмірі. Оскільки відповідачем у період шлюбу частина автомобілів та автобусів марки Богдан була відчужена без її згоди, тому вважає, що найбільш ефективним способом захисту прав та інтересів позивача у цьому спорі є стягнення на її користь грошової компенсації.

Крім того, у період шлюбу відповідачем придбано й інше рухоме майно, зокрема карабін, рушниця та пістолет, які перебувають в особистому користуванні відповідача. Враховуючи вказане, позивачка не заперечувала залишити зазначене майно відповідачу, а на свою користь просить стягнути ½ частини від їх вартості, яка була визначена на підставі звіту про незалежну оцінку вартості зброї.

Відповідач звернувся з окремим позовом до позивачки про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, набутого за час шлюбу.

Позов мотивований тим, що під час шлюбу зі сторони за спільні гроші придбали земельну ділянку, садовий будинок та трикімнатну квартиру в м. Києві. Зазначене нерухоме майно придбано в шлюбі і оформлено на ім'я позивачки, яка не визнає, що це нерухоме майно є спільною сумісною власністю подружжя.

Враховуючи вказане, відповідач просив суд:

- визнати спільною сумісною власністю подружжя: земельну ділянку, садовий будинок, та трикімнатну квартиру;
- поділити спільне майно подружжя так: визнати за відповідачем і позивачем право власності на ½ частини земельної ділянки, садового будинку, трикімнатної квартири.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позовні вимоги позивачки задоволено частково, а саме:

- визнано автобуси та автомобілі спільним майном подружжя, та в порядку поділу майна визнано за позивачкою та відповідачем право власності по ½ частини на вказане рухоме майно;

- виділено відповідачу в особисту приватну власність карабін, травматичний пістолет та стягнуто з відповідача на користь позивачки ½ частини від вартості вказаного рухомого майна;

- в іншій частині позову позивачки відмовлено;

Позов відповідача задоволено повністю, а саме:

- розірвано шлюб між сторонами;

- визнано спільною сумісною власністю подружжя наступне нерухоме майно: земельну ділянку; садовий будинок, трикімнатну квартиру;

- у порядку поділу майна, що є об'єктом спільної сумісної власності, визнано за позивачкою та відповідачем право власності по ½ частини земельної ділянки, садового будинку, трикімнатної квартири.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що, перебуваючи у шлюбі, відповідач продав низку транспортних засобів, що підтверджується матеріалами справи та не заперечується представником відповідача. Суд погодився з думкою представника відповідача, що зазначене рухоме майно було відчужено відповідачем під час перебування у шлюбі з позивачкою, а тому гроші від продажу зазначених автомобілів використані в інтересах родини, оскільки матеріали справи не містять доказів зворотного. Шлюб між подружжям не розірваний, а режим окремого проживання подружжя не встановлений судом. Матеріали справи не містять доказів того, що відповідач діяв без згоди позивачки та використав одержане майно від їх продажу не в інтересах родини. Відтак вимога позивачки про стягнення з відповідача ½ частини різниці вартості зазначених транспортних засобів не підлягає задоволенню.

Щодо поділу інших транспортних засобів, то відповідач погодився із запропонованим способом їх поділу. Відтак вимоги позивача в частині поділу зазначених транспортних засобів підлягають задоволенню та поділу між подружжям згідно із запропонованим позивачкою варіантом – по ½ частини кожному з подружжя.

Позивачкою, на переконання суду, не надано належних та допустимих доказів наявності обставин, що мають істотне значення для справи задля визнання за нею права особистої власності на нерухоме майно, що було придбано подружжям у період перебування у шлюбі.

Вимога позивачки про стягнення з відповідача ½ частини від отриманого прибутку від надання в оренду автобусів в розмірі 2 520 000 грн не підлягає задоволенню через недоведеність вимог належними та допустимими доказами.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Тлумачення статті 61 СК України свідчить, що спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу, можуть бути будь-які види майна чи майнових прав, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були набуті чи оформлені (див. зокрема, постанову Верховного Суду від 05.01.2024 у справі №755/12204/18).

Ця презумпція може бути спростована й один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, у тому числі в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує.

У постанові Верховного Суду від 18.06.2018 у справі №711/5108/17 зроблено висновок щодо застосування п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України та вказано, що «у випадку набуття одним із подружжя за час шлюбу майна за власні кошти, таке майно є особистою приватною власністю».

Поділ майна подружжя, що перебуває у їхній спільній сумісній власності, є підставою для набуття особистої приватної власності кожним із подружжя. Встановивши, що об'єкт поділу належить сторонам на праві спільної сумісної власності, та вирішивши надалі питання про такий поділ, власність сторін спору на цей об'єкт стає спільною частковою (див. постанову Верховного Суду від 06.06.2024 у справі №755/4429/22).

Касаційний суд вже звертав увагу, що досить часто учасники цивільного обороту в спорах про поділ майна за допомогою договору позики чи розписки про отримання в позику грошових коштів, у яких вказано, що ці грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна, намагаються спростувати презумпцію спільності майна подружжя (чи жінки та чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі). Касаційний суд зауважив, що використання таким чином договору позики (у якому передбачено, що грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна), очевидно, не враховує, що регулююча сила договору стосується його сторін, а тому не може кваліфікуватися як добросовісне та є неприпустимим (див. постанову Верховного Суду від 10.05.2023 у справі №215/1191/17).

Згода іншого з подружжя (співвласника) на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, поширюється як на випадки відчуження майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, так і на випадки набуття майна подружжям у право спільної сумісної власності. Надання згоди іншим з подружжя на набуття майна подружжям (стороною договору) свідчить про набуття майна подружжям у право спільної сумісної власності, оскільки у такому випадку відбувається розпорядження коштами, які належать подружжю на праві спільної сумісної власності. Не виключається вчинення усного договору між подружжям про набуття майна в спільну сумісну власність, зовнішнім вираженням якого є згода одного з подружжя на розпорядження майном (коштами), на набуття майна в спільну сумісну власність. Така згода може бути зафіксована безпосередньо у договорі про набуття майна, вчиненим іншим з подружжя. Наявність письмової згоди одного з подружжя на укладення іншим із подружжя договору купівлі-продажу майна, зафіксованої у такому договорі, свідчить про придбання майна за спільні кошти у спільну сумісну власність, оскільки згода іншого подружжя на набуття майна підтверджує придбання такого майна за спільні кошти подружжя. У разі якщо інший з подружжя надав згоду на розпорядження майном (коштами) для набуття майна в спільну сумісну власність і така згода зафіксована безпосередньо у договорі купівлі-продажу майна, який вчинено іншим з подружжя, то суд не може своїм рішенням підмінити домовленість подружжя про набуття майна в спільну сумісну власність (див. постанову Верховного Суду у від 03.06.2024 у справі №712/3590/22).

За таких обставин суди зробили обґрунтований висновок про відмову в задоволенні позовних вимог позивачки про визнання за нею права власності на квартиру, садовий будинок та земельну ділянку і стосовно задоволених позовних вимог відповідача про визнання за сторонами права власності по 1/2 частини на вказане нерухоме майно.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121626142>.

Постанова Верховного Суду від 24.10.2024 у справі №753/10230/20

На майно, набуте за час шлюбу, поширюється презумпція права спільної сумісної власності подружжя, а визнання такого майна особистою приватною власністю дружини чи чоловіка потребує доведення.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, а й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна.

Визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен встановити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, а й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя. Тобто критеріями, які дозволяють надати майну статус спільної сумісної власності, є: 1) час набуття такого майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) мета придбання майна, яка дозволяє надати йому правовий статус спільної власності подружжя.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про поділ майна подружжя.

Позовна заява мотивована тим, що сторони перебували в зареєстрованому шлюбі та за спільні кошти подружжя придбали: однокімнатну квартиру вартістю 1 811 519,00 грн; автомобіль марки «SUBARU TRIBECA» вартістю 242 000,00 грн; машиномісце вартістю 332 622,00 гривні.

З урахуванням зазначеного позивач просив суд поділити майно між подружжям так:

- визнати за ним право власності на машиномісце та автомобіль марки «SUBARU TRIBECA»;
- визнати за відповідачкою право власності на однокімнатну квартиру, за умови грошової компенсації на користь позивача вартості майна у розмірі 323 000,00 гривні;
- врахувати до суми грошової компенсації на користь позивача суму коштів у розмірі 37 500,00 грн, які відповідачка отримала замість нього як орендну плату за спільну однокімнатну квартиру.

Відповідачка звернулася до суду із зустрічним позовом до позивача про поділ майна подружжя.

Зустрічна позовна заява мотивована тим, що під час шлюбу сторони придбали автомобіль марки «GA3-67Б» вартістю 300 000,00 гривні.

Окрім того, відповідачка зазначила, що спірна квартира придбана за її особисті кошти та кошти, позичені у її матері, тому квартира не є спільною сумісною власністю подружжя, а її особистою приватною власністю.

У зв'язку із вказаним відповідачка просила суд:

- визнати квартиру її особистою приватною власністю;
- визнати за позивачем право власності на автомобіль марки «SUBARU TRIBECA», автомобіль марки «GA3-67Б», машиномісце, за умови грошової компенсації на її користь половину вартості вказаного рухомого та нерухомого майна у розмірі 375 500,00 гривні;
- зобов'язати позивача повернути їй половину суми заощаджень, які він викрав та використав на власні потреби, у розмірі 5 000,00 дол. США, що становить 140150,00 гривні;
- зобов'язати позивача повернути їй половину суми, яку він одноосібно отримав за надання в оренду машиномісця.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов позивача та зустрічний позов відповідачки задоволено частково.

Визнано за позивачем право власності на машиномісце вартістю 332 622,00 грн, автомобіль марки «SUBARU TRIBECA» вартістю 242 000,00 грн, автомобіль марки «ГАЗ-67Б», вартістю 300 000,00 гривні. Визнано за відповідачкою право власності на квартиру, вартістю 1 811 519,00 гривні. Стягнуто з відповідачки на користь позивача 936 897,00 грн у рахунок компенсації вартості майна подружжя, що підлягало поділу.

У задоволенні позову позивача до відповідачки в частині стягнення 37 000,00 грн за оренду спільної квартири відмовлено.

У задоволенні зустрічного позову відповідачки до позивача в частині визнання квартири особою приватною власністю, зобов'язання повернути 5 000,00 дол. США та половину суми орендної плати за оренду машиномісця відмовлено.

Задовольняючи частково позовні вимоги позивача та зустрічні позовні вимоги відповідачки, суд першої інстанції виходив з того, що квартира придбана подружжям у період шлюбу та є їхньою спільною сумісною власністю, а не особою приватною власністю відповідачки. Також спільною сумісною власністю подружжя є автомобіль і машиномісце, які придбані подружжям під час шлюбу. Вимога позивача про врахування грошових коштів у розмірі 37 000,00 грн, які відповідачка отримала за оренду спільної однокімнатної квартири, не підлягає задоволенню, оскільки отримання відповідачкою вказаної суми не знайшло свого підтвердження. З тих самих підстав не підлягають задоволенню вимоги за зустрічним позовом про повернення відповідачці 5 000,00 дол. США сімейних заощаджень та половини суми орендної плати за оренду машиномісця.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції в частині поділу спільного майна подружжя скасовано та ухвалено в цій частині нове судове рішення.

У порядку поділу спільного сумісного майна подружжя визнано за позивачем та відповідачем право власності по ½ частини на квартиру, машиномісце, автомобіль марки «SUBARU TRIBECA», автомобіль марки «ГАЗ-67Б». В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором, тому в порядку поділу майна підлягає визнанню за кожним із подружжя право власності на ½ частини вказаного майна. Відповідачка не надала згоди на присудження позивачу грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на спірну квартиру та попередньо не внесла відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду, а тому у суду першої інстанції не було підстав для стягнення грошової компенсації.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд вирішив залишити постанову апеляційного суду та рішення суду в некасованій частині без змін з огляду на таке.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України особою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто.

Стаття 60 СК України містить норму про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними за час шлюбу. Разом з тим зазначена презумпція може бути спростована й один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, у тому числі у судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує.

Такий правовий висновок викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2018 у справі №372/504/17.

Отже, на майно, набуто за час шлюбу, поширюється презумпція права спільної сумісної власності подружжя, а визнання такого майна особою приватною власністю дружини чи чоловіка потребує доведення.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, а й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи приписи статті 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, а й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто критеріями, які дозволяють надати майну статус спільної сумісної власності, є: 1) час набуття такого майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) мета придбання майна, яка дозволяє надати йому правовий статус спільної власності подружжя.

Стаття 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим критеріям.

Суть поділу полягає в тому, що кожному з подружжя присуджуються в особисту власність конкретні речі, а також здійснюється розподіл майнових прав та обов'язків. Під час здійснення поділу в судовому порядку суд має виходити з презумпції рівності часток. Під час ухвалення рішення суд має керуватися обставинами, що мають істотне значення, якими можуть бути, насамперед, ступінь трудової та (або) фінансової участі кожного з подружжя в утриманні спільного майна, у зроблених поліпшеннях, доцільність та обґрунтованість укладених правочинів, спрямованих на розпорядження спільним майном, наявність або відсутність вчинення одним із подружжя дій, що порушують права другого з подружжя, суперечать інтересам сім'ї, матеріальне становище співвласників тощо. Поділ спільного сумісного майна подружжя здійснюється з визначенням переліку об'єктів спільної сумісної власності подружжя і встановлення вартості.

Вартість майна, що підлягає поділу, визначається за погодженням між подружжям, а в разі недосягнення згоди – з огляду на дійсну його вартість на час розгляду справи.

У справі, яка переглядається, суди встановили, що спірне майно, а саме: квартиру, автомобіль марки «SUBARU TRIBECA», автомобіль марки «ГАЗ-67Б» та машиномісце, сторонами придбано під час шлюбу за спільні кошти, спільною працею, тому воно є спільним майном сторін.

Таким чином, Верховний Суд вказав, що суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про поділ спірного майна в рівних частках шляхом визнання права власності за кожним на ½ частини у спільному рухомому та нерухомому майні.

Також Верховний Суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції про те, що відповідачка належними та допустимими доказами презумпцію спільності майна не спростовувала, обставин для відступлення від засади рівності часток подружжя суд не встановив, а тому доводи відповідачки про те, що спірна квартира є її особистим майном, оскільки вона придбала її за особисті кошти, є необґрунтованими.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/122543728>.

Постанова Верховного Суду від 06.11.2024 у справі №757/43362/15-ц

8

Вирішальне правове значення при вирішенні питання про поділ спільного сумісного майна подружжя має дослідження як питання загальної вартості спірного майна, так і вартості кожного з об'єктів нерухомого майна. Формальне визнання за кожним із подружжя права власності на ½ частини кожного з об'єктів нерухомого майна не свідчить про виконання судами законодавчих вимог щодо правильного та ефективного вирішення спору, адже судове рішення не має породжувати стан невизначеності у відносинах сторін і вимагати від них надалі вчиняти узгоджені дії для вичерпання конфлікту.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про поділ майна подружжя.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що він перебував у зареєстрованому шлюбі з відповідачкою. За час перебування у шлюбі вони набули майно, яке є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Майно зареєстровано за відповідачкою. Добровільно сторони спір не вирішили, тому майно підлягає поділу між ними в судовому порядку.

Позивач просив суд здійснити поділ спільного сумісного майна подружжя так:

- визнати за ним право власності на: квартиру 1, квартиру 2, будинок 1, земельну ділянку, автомобіль «JEEP»;
- виділити 353/1000 частки та визнати за ним право спільної часткової власності на житловий будинок 2, а саме на групу приміщень №1 першого поверху;
- визнати за ним та виділити на праві спільної часткової власності в рівних частинах для спільного користування приміщення цокольного поверху будинку 2;
- виділити 353/1000 частки та визнати за ним право спільної часткової власності на земельну ділянку для обслуговування житлового будинку і господарських будівель;
- виділити частку у розмірі 647/1000 та визнати за відповідачкою право спільної часткової власності на житловий будинок 2, а саме на групу приміщень №2 другого поверху та на групу приміщень №3;
- визнати за відповідачкою та виділити на праві спільної часткової власності у рівних частинах для спільного користування приміщення цокольного поверху будинку 2;
- виділити частку у розмірі 647/1000 та визнати за відповідачкою право спільної часткової власності на земельну ділянку для обслуговування житлового будинку і господарських будівель;
- стягнути з відповідачки на його користь 2 687 025,22 гривні.

Відповідачка звернулася до суду із зустрічним позовом до позивача про поділ майна подружжя. На обґрунтування зустрічних позовних вимог зазначала, що у спірних правовідносинах при вирішенні питання про поділ спільного сумісного майна подружжя слід урахувати й положення законодавства Федеративної Республіки Німеччини, оскільки між подружжям укладено шлюбний контракт, відповідно до якого все нерухоме майно, що зареєстроване за нею та розташоване в Україні, повинно бути присуджене їй.

Враховуючи вказане, відповідачка просила суд:

- визнати за нею право власності на: житловий будинок 2, земельну ділянку, що розташована під ним, будинок 1, земельну ділянку, що розташована під ним, квартиру 1, квартиру 2;
- визнати за позивачем право власності на майно: цілу низку цінного рухомого майна, 14 000,00 євро, отриманих позивачем із рахунка відповідачки на підставі довіреності, самохідне-вітрильне судно, автомобіль «JEEP», 100% в статутному капіталі: ПП «Агрус-Капітал», підприємства зі 100% іноземним капіталом «Агрус», ТОВ «Агрус-Сервіс», ТОВ «Агрус-Персонал», ТОВ «Агрус-Безпека».

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, позов позивача та зустрічний позов відповідачки задоволено частково, а саме:

- визнано за позивачем право власності на: ½ частини будинку 1 та земельної ділянки, розташованої під ним, ½ частини будинку та земельної ділянки, розташованої під ним, ½ частини квартири 1, ½ частини квартири 2;

- стягнуто з позивача на користь відповідачки компенсацію у розмірі 321 272,50 гривні;

- визнано за відповідачкою право власності на: ½ частини будинку 1 та земельної ділянки, розташованої під ним, ½ частини будинку та земельної ділянки, розташованої під ним, ½ частини квартири 1, ½ частини квартири 2;

В іншій частині первісних та зустрічних позовних вимог відмовлено.

Суд першої інстанції, частково задовольняючи первісний та зустрічний позови, встановив обсяг спільного сумісного майна подружжя, надав оцінку варіантам поділу майна, які запропонували сторони, і вважав за можливе визнати за кожним зі сторін право власності на ½ частини нерухомого майна (будинки, земельні ділянки, квартири).

Суд залишив автомобіль «JEEP» у власності позивача, оскільки він продовжував користуватися ним, стягнувши з нього на користь відповідачки компенсацію у розмірі 321 272,50 гривні.

Позовні вимоги первісного позову позивача про поділ будинку в частках з виділенням конкретних приміщень суд уважав передчасними, позаяк позов про поділ будинку в натурі не заявлявся, відповідна експертиза не проводилася.

Щодо вимог за зустрічним позовом про поділ рухомого майна (стілці, дивани, картини, сервізи, килими тощо), суд першої інстанції відмовив у їх задоволенні, оскільки відповідачка не надала доказів існування цього майна та його вартості.

У задоволенні вимог зустрічного позову відповідачки про визнання за позивачем права власності на 14 000,00 євро, отриманих ним із рахунка відповідачки, а також 100% в статутному капіталі відповідних господарських товариств було відмовлено, оскільки такі вимоги не ґрунтуються на вимогах законодавства. Самохідно-вітрильне судно не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, адже відповідний запис про судно виключено з Судової книги України у вересні 2018 року.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Конструкція норми статті 60 СК України свідчить про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу. Разом із тим зазначена презумпція може бути спростована й один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, у тому числі в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує.

Частиною 1 ст. 70 СК України встановлено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Відповідно до положень ст. 71 СК України неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними. Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених ЦК України.

Аналіз змісту положень ст. 71 СК України дає підстави для висновку, що частини 4 та 5 цієї статті виступають як єдиний правовий механізм захисту інтересів того з подружжя, який погоджується на компенсацію належної йому частки у спільному майні за рахунок іншого з подружжя, з припиненням надалі права власності на цю частку.

При цьому ця норма не вимагає обов'язкового внесення на депозитний рахунок грошової компенсації у справах за спорами, в яких про припинення своєї частки у спільному майні й отримання компенсації на свою користь заявляє позивач.

Верховний Суд неодноразово наголошував, що, вирішуючи спір про поділ майна подружжя, необхідно встановити як обсяг спільного нажитого майна, так і час та джерела його придбання.

Велика Палата Верховного Суду зауважувала, що найбільш ефективне вирішення спору про поділ спільного сумісного власності подружжя досягається тоді, коли вимоги позивача охоплюють усе спільно набуте у шлюбі майно, зокрема й неподільне.

Це відповідатиме принципу процесуальної економії, згідно з яким штучне подвоєння судового процесу є неприпустимим, бо вирішення справи у суді має усунути необхідність у новому зверненні до суду для вжиття додаткових засобів захисту (постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.01.2021 у справі №916/1415/19 (пункт 6.13), від 26.01.2021 у справі №522/1528/15-ц (пункт 82)). Спосіб захисту права є ефективним тоді, коли він забезпечуватиме поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантуватиме можливість отримати відповідну компенсацію. Тобто цей захист має бути повним і забезпечувати у такий спосіб досягнення мети правосуддя та процесуальну економію (постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 у справі №910/3009/18 (пункт 63)).

Верховний Суд враховує, що поділ майна подружжя здійснюється таким чином: по-перше, визначається розмір часток дружини та чоловіка в праві спільної власності на майно (стаття 70 СК України); по-друге, здійснюється поділ майна в натурі відповідно до визначених часток (стаття 71 СК України). У випадку множинності об'єктів нерухомого майна, що перебуває у спільній власності сторін, суду належить розглянути можливість здійснити поділ майна таким чином, щоб не зобов'язувати сторону сплачувати компенсацію.

Тобто, вирішуючи спір про поділ майна подружжя, суд повинен розглянути можливість здійснити поділ спільного сумісного майна подружжя у спосіб без визначення грошової компенсації, або з визначенням такої у мінімальному розмірі.

Вирішуючи спір, суди встановили обсяг спільного сумісного майна подружжя (нерухомого майна), проте не встановили та не досліддили питання вартості цього майна, як його загальної вартості, так і вартості кожного з об'єктів нерухомого майна.

Вказане має вирішальне правове значення при вирішенні питання про поділ спільного сумісного майна подружжя.

Формальне визнання за кожним із подружжя права власності на ½ частини кожного з об'єктів нерухомого майна не свідчить про виконання судами законодавчих вимог щодо правильного та ефективного вирішення спору, а судові рішення не має породжувати стан невизначеності у відносинах сторін і вимагати від них надалі вчиняти узгоджені дії для вичерпання конфлікту. Крім того, спосіб захисту права або інтересу має бути таким, щоб у сторони не виникла необхідність повторного звернення до суду.

Сторони у справі просили суд визнати за кожним із них право власності на відповідні об'єкти нерухомого майна. Проте суд не з'ясував, хто і яким майном користується, яка його вартість, чи можливо здійснити поділ майна подружжя таким чином, щоб вичерпати майновий конфлікт та не породжувати стан невизначеності.

Таким чином, Верховний Суд вказав, що висновки суду першої інстанції та висновки суду апеляційної інстанції в частині вирішення первісного та зустрічного позовів щодо поділу нерухомого майна є передчасними.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122883187>.

Постанова Верховного Суду від 20.11.2024 у справі №161/16544/23

Для встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу важливе значення має з'ясування місця і часу такого проживання. Підтвердженням цього може бути їх реєстрація за таким місцем проживання, показання свідків, представників житлово-експлуатаційної організації. Щодо часу проживання необхідно зазначити, що за своєю природою проживання однією сім'єю спрямоване на довготривалі відносини.

Разом з тим у задоволенні позовних вимог про встановлення юридичного факту і визнання об'єкта спільним сумісним майном слід відмовити з підстав обрання позивачем неналежного способу захисту прав.

Вимоги про встановлення юридичного факту не є вимогами, які забезпечують ефективний захист прав у справах про поділ майна подружжя, а лише підставою для вирішення такої справи.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання майна об'єктом спільної сумісної власності подружжя та його поділ.

Позов обґрунтований тим, що з 2009 року сторони проживали однією сім'єю як чоловік та дружина без реєстрації шлюбу, вели спільне господарство та побут, мали взаємні права та обов'язки. Позивачка займалася вихованням двох неповнолітніх дітей відповідача від його першого шлюбу, коли останній перебував на заробітках за кордоном. Шлюбу офіційно зареєстрували в травні 2014 року. Сторони придбали квартиру, право власності на яку зареєстроване за відповідачем. Також за час перебування у зареєстрованому шлюбі, сторони придбали автомобіль марки «Volkswagen Touran».

Враховуючи викладене, позивачка просила суд:

- встановити факт її спільного проживання з відповідачем як чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу в період з грудня 2011 року до дати реєстрації шлюбу (травень 2014 року);
- визнати квартиру об'єктом права спільної сумісної власності подружжя;
- визнати за нею право власності на ½ частини спірної квартири;
- провести поділ майна подружжя – автомобіля, стягнувши з відповідача на її користь ½ частки його вартості у розмірі 231 662 гривні.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково.

Стягнуто з відповідача на користь позивачки грошову компенсацію вартості спірного автомобіля у розмірі 231 662 гривні. В іншій частині позову відмовлено.

Задовольняючи позов у частині компенсації вартості спірного автомобіля, врахувавши визнання позову в цій частині відповідачем, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, виходив з таких мотивів:

- спірний автомобіль придбано сторонами за час шлюбу;
- він є їхньою спільною сумісною власністю;
- частка, належна позивачу у цьому майні, підлягає грошовій компенсації.

Відмовляючи в позові в частині встановлення факту проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання квартири їх спільною сумісною власністю подружжя та визнання за позивачем права власності на ½ частини квартири, суд першої інстанції виходив з такого:

- позивач не довела належними і допустимими доказами обставини, які давали підстави для задоволення зазначених позовних вимог;

- самі собою показання свідків не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту проживання сторін спору однією сім'єю без реєстрації шлюбу та безспірно підтверджувати наявність усталених відносин між ними, які притаманні подружжю, а придбане в цей період майно – спірна квартира є їх спільною сумісною власністю;

- позивачем під час розгляду справи на підтвердження фактів ведення спільного господарства, наявності спільного з відповідачем бюджету та витрат на придбання майна саме в інтересах сім'ї не надано жодних письмових доказів;

- позовні вимоги про визнання квартири об'єктом права спільної сумісної власності подружжя та її поділ є похідними від вимоги про встановлення факту спільного проживання як чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, тому також не підлягають задоволенню.

3. **Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування**

Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від виду та змісту правовідносин, які виникли між сторонами, від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам.

Неправильно обраний спосіб захисту зумовлює прийняття рішення про відмову в задоволенні позову незалежно від інших встановлених судом обставин.

Велика Палата Верховного Суду висувала, що у справах позовного провадження факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, як і інші юридичні факти, належить до предмета доказування і підлягає встановленню при ухваленні судового рішення, якщо цей факт пов'язаний з будь-якими заявленими позовними вимогами. Суд зобов'язаний встановити наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (стаття 76 ЦПК). Обґрунтування позиції суду щодо підтвердження чи спростування факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у справах позовного провадження має бути наведено у мотивувальній частині рішення. Вимоги про встановлення юридичного факту не є вимогами, які забезпечують ефективний захист прав у справах про поділ майна подружжя, а лише підставою для вирішення такої справи.

Враховуючи вказане, Верховний Суд зазначив, що такий підхід є релевантним до спірних правовідносин і суди попередніх інстанцій повинні були його врахувати.

Таким чином, у задоволенні позовних вимог про встановлення юридичного факту і визнання об'єкта спільним сумісним майном належало відмовити саме з підстав обрання позивачем неналежного способу захисту прав. Суди попередніх інстанцій, відмовляючи в їх задоволенні, помилилися в мотивах такої відмови, у зв'язку із чим оскаржувані судові рішення необхідно змінити, виклавши їх мотивувальну частину в редакції цієї постанови.

Згідно з ч. 2 ст. 3 СК України сім'єю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Чинне законодавство України передбачає можливість виникнення взаємних прав та обов'язків у чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою.

Верховний Суд виробив послідовний підхід про те, що, вирішуючи питання про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд має встановити спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки.

Взаємність прав та обов'язків передбачає наявність як у жінки, так і у чоловіка особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які можуть впливати, зокрема, із нормативно-правових актів, договорів, укладених між ними, звичаїв. Для встановлення цього факту важливе значення має з'ясування місця і часу такого проживання. Підтвердженням цього може бути їх реєстрація за таким місцем проживання, показання свідків, представників житлово-експлуатаційної організації. Щодо часу проживання необхідно зазначити, що за своєю природою проживання однією сім'єю спрямоване на довготривалі відносини.

Зі свого боку позивачка, ставлячи питання про поділ спірної квартири, послалася на те, що вона проживала з відповідачем однією сім'єю без реєстрації шлюбу, що підтверджується показаннями свідків.

Верховний Суд звернув увагу, що самі лише показання свідків не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу.

Таким чином, Верховний Суд вказав, що суди попередніх інстанцій, встановивши, що позивач не довела проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу, за час якого було придбано спірну квартиру, дійшли обґрунтованого висновку про відмову у задоволенні вимог про поділ майна, набутого за час проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410619>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.12.2024 у справі №607/10858/22

Верховний Суд передав на розгляд Великої Палати Верховного Суду справу про поділ будинку, який готовий до експлуатації на 100%, однак не введений в експлуатацію, для вирішення питання, яким чином цей будинок має ділитися між подружжям.

Включна правова проблема, щодо якої має надати висновок Велика Палата Верховного Суду, сформульована так:

«чи можна за позовом дружини (чоловіка), членів сім'ї забудовника, які спільно будували будинок, у судовому порядку визнати спільним сумісним майно, здійснити поділ (виділ) незавершеного будівництва, якщо, враховуючи ступінь його готовності, можна визначити окремі частини, що підлягають виділу, і технічно можливо довести до кінця будівництво зазначеними особами».

1. Обставини справи

У серпні 2022 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача, у якому просила:

- в порядку поділу спільної сумісної власності подружжя виділити у власність відповідача: транспортний засіб ВАЗ 2106 1984 року випуску, та стягнути з відповідача на свою користь 31 760,00 грн компенсації вартості 1/2 частини цього транспортного засобу; транспортний засіб Mercedes-Benz 210 1991 року випуску, та стягнути з відповідача на свою користь 49 462,50 грн компенсації вартості 1/2 частини зазначеного транспортного засобу; транспортний засіб Volkswagen LT 28, 2001 року випуску, та стягнути з відповідача на свою користь 182 022,00 грн компенсації вартості 1/2 частини цього транспортного засобу;

- визнати об'єктом права спільної сумісної власності подружжя незавершений будівництвом житловий будинок загальною площею 392,5 кв. м, житловою площею 69,2 кв. м та в порядку поділу спільної сумісної власності подружжя визнати за нею право власності на 1/2 частини цього будинку.

Позов мотивувала тим, що сторони з 1990 року перебували у зареєстрованому шлюбі, який розірвано за рішенням суду.

Зазначила, що під час шлюбу вони спільно набули транспортні засоби: ВАЗ 2106, 1984 року випуску; Mercedes Benz 210, 1991 року випуску; Volkswagen LT 28, 2001 року випуску, а також незавершений будівництвом житловий будинок загальною площею 392,5 кв. м, житловою площею 69,2 кв. метра. Після розлучення сторони продовжили проживати в цьому будинку.

Стверджувала, що із січня 2022 року відповідач чинить їй перешкоди у користуванні спірним будинком, що підтверджується постановою Тернопільського апеляційного суду від 20 червня 2022 року у справі №607/3216/22, чим порушує її права щодо користування спільною власністю.

Послалася на те, що цей будинок є повністю готовим до експлуатації, будівництво його фактично закінчене, він експлуатується за своїм функціональним призначенням, забезпечений електрикою, газом, водою, каналізацією, проте не вводиться в експлуатацію і право власності на нього не оформлюється з волі відповідача, що позбавляє її можливості реалізувати своє право на поділ набутого за час шлюбу майна.

Зазначила про неподільність спірних транспортних засобів та неможливість користування ними разом з відповідачем, тому наполягала на компенсації їй відповідачем половини їх вартості.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням від 16 листопада 2023 року міськрайонний суд у позові відмовив.

Відмовляючи в позові про стягнення компенсації вартості часток відчужених автомобілів ВАЗ 2106 та Mercedes-Benz 210, які були спільною сумісною власністю подружжя, місцевий суд виходив з того, що ці автомобілі відчужені відповідачем як титульним власником під час перебування у шлюбі, тому презюмується, що він діяв з відомою і за згодою іншого з подружжя і відповідно відсутні правові підстави для поділу такого майна.

Щодо позовної вимоги про поділ транспортного засобу Volkswagen LT 28, який був спільною сумісною власністю подружжя, суд першої інстанції дійшов переконання, що позивачка має право на грошову компенсацію половини вартості цього автомобіля, який відчужив відповідач без її згоди в 2016 році після розірвання шлюбу, проте відмовив у задоволенні цієї вимоги через сплив позовної давності.

Відмовляючи в задоволенні позовної вимоги про визнання спірного незавершеного будівництвом будинку спільною сумісною власністю, місцевий суд послався на недоведеність того, що цей будинок набутий (нажитий) подружжям чи одним із них за час шлюбу, а відтак належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності. Із цих підстав місцевий суд також відмовив у задоволенні похідної вимоги про поділ цього будинку.

Постановою від 08 квітня 2024 року апеляційний суд задовольнив апеляційну скаргу позивачки частково.

Рішення міськрайонного суду від 16 листопада 2023 року змінив у частині відмови в задоволенні позовних вимог про визнання спільною сумісною власністю подружжя незавершеного будівництвом житлового будинку та його поділу.

Решту рішення суду першої інстанції залишив без змін.

Своє рішення мотивував тим, що спірним майном є незавершений будівництвом будинок, побудований у 2005 році, тобто під час перебування сторін у шлюбі, який не введений в експлуатацію та не зареєстрований у встановленому законом порядку, тому неможливо визнати його спільною сумісною власністю подружжя. Водночас у позивачки є право на частину будівельних матеріалів і виконаних робіт, вкладених у будівництво спірного житлового будинку на час припинення шлюбу, або на присудження компенсації за належну їй частку майна, однак вона таких вимог у цій справі не заявила, тобто обрала неправильний спосіб захисту своїх прав.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, позивачка у справі вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Ухвалою від 30 жовтня 2024 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду передав справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду відповідно до частини п'ятої статті 403 ЦПК України, за необхідності відступити від висновків Великої Палати Верховного Суду, сформованих у постанові від 12 квітня 2023 року у справі №511/2303/19 (провадження №14-56цс22), щодо належного способу захисту права одного з подружжя, який (яка) вважає себе співвласником об'єкта незавершеного будівництва, шляхом їх уточнення, надавши відповідь на питання, яке колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду кваліфікувала як виключну правову проблему, а саме:

чи можна за позовом дружини (чоловіка), членів сім'ї забудовника, які спільно будували будинок, у судовому порядку визнати спільним сумісним майно, здійснити поділ (виділ) незавершеного будівництва, якщо, враховуючи ступінь його готовності, можна визначити окремі частини, що підлягають виділу, і технічно можливо довести до кінця будівництво зазначеними особами.

Мотиви передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду

Вирішуючи спори між подружжям про майно, необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясувати джерело і час придбання зазначеного майна. Спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу, можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом.

Приписами частини другої статті 331 ЦК України право власності на новостворене нерухоме майно виникає з моменту завершення будівництва, а якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації – з моменту прийняття його до експлуатації, а в разі коли право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації – з моменту державної реєстрації.

Згідно з частиною третьою статті 331 ЦК України до завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна).

Отже, новостворене нерухоме майно набуває юридичного статусу житлового будинку після прийняття його до експлуатації та з моменту державної реєстрації права власності на нього. До цього, не будучи житловим будинком з юридичної точки зору, об'єкт незавершеного будівництва є сукупністю будівельних матеріалів, тобто речей як предметів матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки, а отже, є майном, яке за умов, передбачених законом, може належати на праві спільної сумісної власності подружжю та може бути предметом поділу між подружжям.

Подібні за змістом правові висновки викладені в постановях Верховного Суду у складі колегій суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 грудня 2018 року у справі №525/511/16-ц (провадження №61-32375св18), від 20 лютого 2020 року у справі №496/6067/15-ц (провадження №61-14600св19).

Вирішуючи питання про виникнення, зміну та припинення суб'єктивних цивільних прав стосовно об'єкта незавершеного будівництва, потрібно враховувати особливості та обмеження, встановлені законодавчими актами.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року у справі №761/5156/13-ц (провадження №14-425цс19) зазначено, що під майновим правом слід розуміти «право очікування», що є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому. Тобто майнове право – це обмежене речове право, за яким його власник наділений певними, але не всіма правами щодо майна (див. постанову Верховного Суду України від 30 березня 2016 року у справі №6-265цс16).

У постановках Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 30 січня 2019 року у справі №454/1678/16-ц (провадження №61-13096св18), від 11 вересня 2019 року у справі №158/2404/13-ц (провадження №61-21466св18), від 12 лютого 2020 року у справі №488/3103/17-ц (провадження №61-12010св19) викладено правові висновки, за змістом яких за позовом дружини, членів сім'ї забудовника, які спільно будували будинок, суд має право здійснити поділ незавершеного будівництва, якщо, враховуючи ступінь його готовності, можна визначити окремі частини, що підлягають виділу, і технічно можливо довести до кінця будівництво зазначеними особами.

У разі неможливості поділу об'єкта незавершеного будівництва суд може визнати право за цими особами на будівельні матеріали і конструктивні елементи будинку або з урахуванням конкретних обставин залишити його одній зі сторін, а іншій присудити грошову компенсацію.

Правовий аналіз наведених норм матеріального права дозволяє дійти висновку про те, що об'єкт незавершеного будівництва, зведений за час шлюбу, може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя із визначенням часток, якщо ступінь готовності об'єкта незавершеного будівництва дає можливість визначити окремі частини, що підлягають виділу, та довести його будівництво до завершення.

Натомість при вирішенні аналогічного питання, пов'язаного з поділом незавершеного будівництва, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 квітня 2023 року у справі №511/2303/19 (провадження №14-56цс22) зазначила, що не є об'єктом права власності новостворений об'єкт нерухомості, який виник у результаті реконструкції, перебудови, надбудови вже існуючого об'єкта, здійснених без одержаного дозволу (повідомлення про початок виконання будівельних робіт), розробленої та затвердженої в установленому порядку проєктної документації, будівельного паспорта (схеми намірів забудови), оскільки внаслідок таких дій об'єкт втрачає тотожність із тим, на який власником (власниками) отримано право власності. Такий об'єкт не підлягає поділу.

У разі неможливості поділу незакінченого будівництвом будинку суд може визнати право за сторонами спору на будівельні матеріали і конструктивні елементи будинку або з урахуванням конкретних обставин залишити його одній зі сторін, а іншій присудити компенсацію.

При цьому колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звернула увагу, що Велика Палата Верховного Суду в зазначеній постанові відступила від висновку Верховного Суду України, висловленого у постанові від 07 вересня 2016 року у справі №6-47цс16, про те, що оскільки спірний об'єкт незавершеного будівництва збудований за час шлюбу за спільні кошти подружжя та є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, будівництво його закінчено й він фактично експлуатується за своїм функціональним призначенням, але не вводиться в експлуатацію і право власності на нього не реєструється з вини відповідача, позивачка позбавлена можливості здійснити вказані дії, що перешкоджає їй реалізувати своє право на поділ набутого за час шлюбу зазначеного майна, то є підстави для визнання за позивачкою права на частину спірного об'єкта незавершеного будівництва.

Обґрунтовуючи необхідність уточнення висновків Великої Палати Верховного Суду, сформованих у постанові від 12 квітня 2023 року у справі №511/2303/19 (провадження №14-56цс22), колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду зауважила таке:

по-перше, будматеріали, обладнання тощо, використані у процесі самочинного будівництва будинку з повною готовністю до експлуатації, але не введеного в неї, неможливо виділити від самого об'єкта будівництва без завдання їм усім або окремим із них шкоди та зниження відповідно їхньої економічної цінності. А їхня оборотоздатність без відділення від об'єкта будівництва неможлива. Тому варіант визнання судом права власності позивача на половину будматеріалів, обладнання тощо не дозволить жодній зі сторін вільно користуватися та розпоряджатися таким майном, оскільки воно вже використане у самочинному будівництві конкретного об'єкта, який інша сторона спору використовує для проживання без введення його в експлуатацію;

по-друге, немає якогось сенсу для цивільного обороту – визначений Великою Палатою Верховного Суду обов'язок суду перелічити в судовому рішенні всі використані у такому будівництві будматеріали, обладнання тощо, на які він визнає право власності, бо кожна зі сторін спору не зможе надалі окремо від іншої сторони відчужити це використане для самочинного будівництва майно третім особам;

крім того, формування у судовому рішенні переліку відповідних матеріалів, обладнання тощо для визнання на них права власності за позивачем потребуватиме спеціальних знань хоча би через те, що частина з них у спорудженому будинку приховані за іншими. Та й точне встановлення всього переліку будматеріалів, обладнання тощо, з яких побудований (реконструйований) об'єкт, неможливо встановити навіть експертним шляхом;

отже, не є ефективним способом захисту права власності такий поділ у натурі «спожитих» для будівництва будматеріалів, обладнання тощо у будинку з повною готовністю до експлуатації, але не введеного в неї.

З огляду на наведене вище та з огляду на наявність виключної правової проблеми, вирішення якої необхідне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики, яка має бути застосована в майбутньому, та для запобігання судових помилок, які надалі не могли б бути виправлені відповідно до цивільного процесуального законодавства, а також з урахуванням того, що принцип верховенства права вимагає юридичної визначеності стосовно спірних питань, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вважає за необхідне передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду для уточнення висновку, який викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 квітня 2023 року у справі №511/2303/19 (провадження №14-56цс22).

Позиція Великої Палати Верховного Суду

Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про необхідність прийняття цієї справи до свого розгляду та вирішення описаної вище правової проблеми з таких підстав.

Відповідно до частини четвертої статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, єдністю судової практики (пункт 4).

Єдність судової практики є фундаментальною засадою здійснення судочинства і визначається тим, що має гарантувати стабільність правопорядку, об'єктивність і прогнозованість правосуддя. Застосування ж судами різних підходів до тлумачення законодавства, навпаки, призводить до невизначеності закону, його суперечливого та довільного застосування. Також єдність судової практики є складовою вимогою принципу правової визначеності.

Відповідно до частини шостої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та частини четвертої статті 263 ЦПК України висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду і, зокрема, Великої Палати Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права, і судді зобов'язані дотримуватися цих висновків.

Відповідно до частини п'ятої статті 403 ЦПК України суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Оскільки критеріїв виключності правової проблеми процесуальне законодавство не містить, Велика Палата Верховного Суду напрацювала та послідовно застосовує критерії при вирішенні питання, чи містить справа, яка передається їй на розгляд, виключну правову проблему. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду неодноразово зазначала, що виключна правова проблема має оцінюватися з урахуванням кількісного та якісного показників.

Кількісний критерій пов'язаний з тим фактом, що правова проблема наявна не в одній конкретній справі, а в невизначеній кількості справ, які або вже існують, або можуть виникнути з урахуванням правового питання, щодо якого постає проблема невизначеності.

З погляду якісного критерію про виключність правової проблеми свідчать такі обставини, як: відсутність сталої судової практики в питаннях, що визначаються як виключна правова проблема; невизначеність на нормативному рівні правових питань, які можуть кваліфікуватися як виключна правова проблема; необхідність застосування аналогії закону чи права; вирішення правової проблеми є нагальним для забезпечення принципу пропорційності, тобто належного балансу між інтересами сторін у справі.

Передаючи на розгляд Великої Палати Верховного Суду цю справу, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду виходила з того, що без уточнення висновку Великої Палати Верховного Суду, сформованого у її постанові від 12 квітня 2023 року у справі №511/2303/19 (провадження №14-56цс22), щодо належного способу захисту права одного з подружжя, який (яка) вважає себе співвласником об'єкта незавершеного будівництва, неможливо забезпечити баланс між інтересами сторін цієї справи, оскільки, на переконання колегії суддів, недоцільно визнавати за колишнім подружжям право на будівельні матеріали, використані у спільному будівництві об'єкта, не введеного в експлуатацію, однак зі 100% готовністю до експлуатації, який сторони тривалий час використовують для проживання.

Враховуючи обставини справи, норми матеріального права, що підлягають застосуванню до правовідносин, які виникли у цій справі, актуальність справи, Велика Палата Верховного Суду вважає обґрунтованими мотиви, викладені в ухвалі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 жовтня 2024 року про те, що справа може містити виключну правову проблему.

Колегія суддів дотрималася умов, передбачених частиною п'ятою статті 403 ЦПК України, для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду. За складністю правової проблеми, значущістю для розвитку судової практики та з метою забезпечення її єдності і сталості вирішення справи, яка містить виключну правову проблему, спір відповідає призначенню Великої Палати Верховного Суду.

Детальніше з текстом ухвал можна ознайомитися за посиланнями:

<https://revestr.court.gov.ua/Review/122819922>;

<https://revestr.court.gov.ua/Review/123567900>.

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Аліменти

Постанова Верховного Суду від 08.10.2024 у справі №642/6384/21 (провадження №61-2369св24)

Доводи заявника про те, що положеннями ст. 161 ЦПК України обмежена можливість стягувати з нього на двох дітей за різними виконавчими листами більше ніж 1/3 частини заробітку є необґрунтованими, оскільки зазначені обмеження застосовуються у разі звернення до суду саме у порядку наказного провадження, а тому наявність іншого судового рішення про стягнення з боржника аліментів щомісяця на іншу його дитину не зумовлювала обов'язку суду відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 165 ЦПК України відмовити у видачі судового наказу.

1. Обставини справи

У вересні 2021 року заявниця (стягувачка) звернулася до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення з боржника на її користь аліментів на дочку у розмірі 1/4 заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Судовим наказом 28.09.2021 стягнуто з боржника на користь стягувачки аліменти на дитину у розмірі 1/4 частини з усіх видів заробітку, але не більше 10 розмірів прожиткового мінімуму та не менше 50% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, починаючи з 22.09.2021 та до досягнення дитиною повноліття.

У лютому 2023 року боржник звернувся до суду із заявою про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу від 28.09.2021 про стягнення з нього аліментів на дочку. Боржник посилався на те, що істотними обставинами перегляду судового рішення є те, що стягувач не повідомила суду про те, що у нього є інша дитина та з нього за іншим судовим рішенням вже стягуються аліменти, а місцем реєстрації дитини є його місце проживання. Наведене, на переконання заявника, мало мати наслідком видачу судового наказу про стягнення аліментів у меншому розмірі, оскільки судом під час видачі судового наказу не враховано наявність другої дитини та не з'ясовано місце проживання неповнолітньої дочки, що суперечить п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України.

Боржник просив суд скасувати судовий наказ та ухвалити нове рішення, яким стягнути з нього на користь стягувачки аліменти на дитину у розмірі 1/8 частини з усіх видів заробітку, але не більше 10 прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку, але не менше 50% мінімального прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою суду першої інстанції від 07.11.2023 скасовано судовий наказ від 28.09.2021 про стягнення аліментів та відмовлено стягувачці у видачі судового наказу про стягнення аліментів з боржника. Роз'яснено право звернутися з тими самими вимогами у позовному порядку.

Ухвала суду першої інстанції мотивована тим, що стягувачкою при зверненні до суду з відповідною заявою не було повідомлено про обставини наявності у боржника іншої неповнолітньої дитини та наявності аліментних зобов'язань, а також заявлено вимогу, яка не відповідає вимогам ст. 161 ЦПК України, тому судовий наказ від 28.09.2021 у справі №642/6384/21 підлягає скасуванню, а у видачі судового наказу слід відмовити.

Постановою апеляційного суду від 29.01.2024 скасовано ухвалу суду першої інстанції та ухвалено нове рішення, яким відмовлено боржнику у задоволенні заяви про перегляд за нововиявленими обставинами судового наказу про стягнення аліментів.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що незазначення стягувачкою у заяві про видачу судового наказу про наявність у боржника другої дитини не є нововиявленою обставиною, як помилково вважає останній.

Суд апеляційної інстанції вказав, що у випадку незгоди із судовим наказом боржник вправі захистити своє право шляхом подання позову про зменшення розміру аліментів (припинення стягнення, тощо) (ч. 7 ст. 170 ЦПК України).

У порядку наказного провадження вирішуються безспірні вимоги, передбачені ст. 161 ЦПК України, без перевірки обґрунтованості заявлених стягувачем вимог по суті (п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК України).

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до ч. 1 ст. 160 ЦПК України судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 цього Кодексу.

У разі видачі судового наказу відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 161 цього Кодексу боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів (ч. 7 ст. 170 ЦПК України).

Відповідно до ч. 8 ст. 170 ЦПК України у разі видачі судового наказу відповідно до пп. 4 та 5 ч. 1 ст. 161 цього Кодексу судовий наказ може бути переглянуто за нововиявленими обставинами у порядку, встановленому главою 3 розділу V цього Кодексу.

Пунктом 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України передбачено, що підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є, зокрема, істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Нововиявлені обставини – це юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи та існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням законної сили та віднесені законом до нововиявлених обставин.

З огляду на зазначене необхідними умовами нововиявлених обставин, визначених п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України, є те, що вони існували на час розгляду справи; ці обставини не могли бути відомі заявникові на час розгляду справи; вони входять до предмета доказування у справі та можуть вплинути на висновки суду про права та обов'язки учасників справи. Нововиявлені обставини мають підтверджуватися фактичними даними (доказами), що в установленому порядку спростовують факти, покладені в основу судового рішення. Суд має право скасувати судові рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини можуть вплинути на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається.

Відмовляючи у задоволенні заяви боржника про перегляд судового наказу за нововиявленими обставинами, суд апеляційної інстанції правильно керувався тим, що наведені заявником підстави та обставини не є нововиявленими у розумінні п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України та не можуть бути підставою для скасування судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Доводи заявника на те, що положеннями ст. 161 ЦПК України обмежена можливість стягувати з нього на двох дітей за різними виконавчими листами більше ніж 1/3 частини заробітку Верховний Суд визнає необґрунтованими, оскільки зазначені обмеження застосовуються у разі звернення до суду саме у порядку наказного провадження, а тому наявність іншого судового рішення про стягнення з боржника 500 грн аліментів щомісяця на іншу його дитину не зумовлювала обов'язку суду відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 165 ЦПК України відмовити у видачі судового наказу.

Інше розуміння наведених положень закону призвело б до законодавчого обмеження максимального розміру стягуваних аліментів й у позовному провадженні, однак чинне законодавство не містить обмежень щодо стягнення на двох дітей за різними судовими рішеннями по 1/4 частини заробітку на кожну дитину (постанова Верховного Суду від 21.12.2021 у справі №492/990/20, провадження №61-9338св21).

Верховним Судом враховано, що згідно з ч. 3 ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження» загальний розмір усіх відрахувань під час кожної виплати заробітної плати та інших доходів боржника не може перевищувати 50 відсотків заробітної плати, що має бути виплачена працівнику, у тому числі у разі відрахування за кількома виконавчими документами. Це обмеження не поширюється на відрахування із заробітної плати у разі відбування боржником покарання у виді виправних робіт і стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. У таких випадках розмір відрахувань із заробітної плати не може перевищувати 70 відсотків.

Тож загальна частка доходів, що стягуються із заявника на утримання його дітей, не суперечить чинному законодавству.

Враховуючи наведене, Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302466>.

Постанова Верховного Суду від 27.11.2024 у справі №367/2716/21 (провадження №61-11849св24)

Апеляційний суд не врахував, що третя дитина відповідача народилася після ухвалення рішення судом першої інстанції про стягнення аліментів, а тому дійшов неправильного висновку про зміну рішення суду першої інстанції, оскільки зміна сімейного стану платника аліментів після ухвалення рішення є підставою для звернення до суду з відповідним позовом у порядку статті 192 СК України про зменшення розміру аліментів.

Чинне законодавство не містить обмежень щодо стягнення на двох дітей за різними судовими рішеннями по 1/4 частини заробітку на кожну дитину.

1. Обставини справи

У квітні 2021 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про стягнення аліментів на утримання дитини. Позов мотивований тим, що сторони не перебували у зареєстрованому шлюбі, однак мають спільну дитину. Позивач вказувала, що сторони проживають окремо, дитина проживає разом з матір'ю. З народження дитини відповідач не бере ніякої участі у її вихованні, розвитку та утриманні.

Вказувала, що на потреби дитини та забезпечення належних житлових умов вона в середньому витрачає близько 25 000,00 грн: сплата житлово-комунальних послуг – 2 500,00 грн; медичне обслуговування, медикаменти та вітаміни – 3 500,00 грн; дитяче харчування – 4 000,00 грн; одяг, іграшки та засоби гігієни – 5 000,00 грн; відвідування курсів розвитку дитини – 10 000,00 гривні.

Відповідач є фізично здоровим та працездатним чоловіком, перебуває на обліку в органах державної фіскальної служби як фізична особа – підприємець, має корпоративні права, з 2015 року провадить адвокатську діяльність, постійно подорожує за кордон.

Ураховуючи наведене та рівність батьків у виконанні обов'язку щодо утримання дитини, просила стягнути з відповідача на її користь аліменти на утримання малолітнього сина в розмірі 12 500,00 грн, але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісяця, починаючи стягнення з моменту подання позову і до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги задоволено частково. Стягнуто з відповідача на користь позивачки аліменти на сина у твердій грошовій сумі 4 000,00 грн щомісяця, з урахуванням індексації відповідно до закону, починаючи з 14.04.2021 і до досягнення дитиною повноліття.

Суд першої інстанції мотивував своє рішення тим, що при визначенні розміру аліментів суд враховує вік дитини, розмір прожиткового мінімуму для дитини, а також те, що малолітній син перебуває на утриманні матері, а доказів протилежного відповідач не надав. Суд вказав, що відповідач є особою працездатного віку, отримує регулярний дохід та пенсію, має у власності квартиру й автомобіль, разом з тим хворіє на діабет II ступеня, що потребує постійних витрат для підтримання нормального стану здоров'я, надає кошти на утримання дочок від першого шлюбу, допомагає матері, яка є пенсіонеркою, оплачуючи житлово-комунальні послуги. Водночас він зобов'язаний утримувати дитину до досягнення нею повноліття і створювати необхідні умови для розвитку і забезпечення організації життя. Доказів того, що відповідач не має можливості чи не здатен допомагати дитині, в матеріалах справи немає. Разом з тим позивач не надала суду доказів на підтвердження необхідності стягнення аліментів саме в розмірі 12 500,00 грн щомісяця для забезпечення розвитку та належного рівня життя дитини з огляду на рівний обов'язок батьків брати участь в її матеріальному утриманні, та дослідженими під час судового розгляду матеріалами справи не довела матеріальної можливості відповідача сплачувати аліменти в зазначеному розмірі.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідача задоволено, рішення суду першої інстанції змінено в частині розміру аліментів, які стягуються на утримання сина, а саме: зменшено тверду грошову суму з 4 000,00 грн до 2 000,00 гривні.

У суді апеляційної інстанції відповідач надав до матеріалів справи нові докази, а саме свідоцтво про народження від 08.05.2024. Апеляційний суд, урахувавши підтверджений розмір доходу відповідача, факт перебування на його утриманні ще трьох дітей, стан здоров'я відповідача та його витрати на лікування, а також статтю 182 СК України, де передбачено, що мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, дійшов висновку про зменшення розміру стягнених судом першої інстанції аліментів до 2 000,00 гривні.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Одним з основних прав дитини є право на утримання, яке кореспондується з конституційним обов'язком батьків утримувати дітей до їх повноліття, закріплене у СК України.

Стягнення аліментів на утримання дитини є одним із способів захисту інтересів дитини, забезпечення одержання нею коштів, необхідних для її життєдіяльності.

Розмір аліментів має бути необхідним і достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

У ч. 1 ст. 192 СК України встановлено, що розмір аліментів, визначений за рішенням суду або за домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та в інших випадках, передбачених цим кодексом.

З огляду на зміст статей 181, 192 СК України розмір аліментів, визначений рішенням суду, не вважається незмінним. Отже, у зв'язку зі значним покращенням матеріального становища платника аліментів один із батьків дитини може подати до суду заяву про збільшення розміру аліментів. Значне погіршення матеріального становища платника аліментів може бути підставою для його вимоги про зменшення розміру аліментів (див. постанову Верховного Суду від 15.09.2021 у справі №364/1139/19 провадження №61-11271св20)).

Апеляційний суд, взявши до уваги доказ, наданий відповідачем у суді апеляційної інстанції, а саме свідоцтво про народження серії від 08.05.2024, вважає, що це є підставою для зміни рішення суду першої інстанції в частині визначення розміру аліментів.

Проте апеляційний суд не врахував, що дитина народилася після ухвалення рішення судом першої інстанції, а тому дійшов неправильного висновку про зміну рішення суду першої інстанції, оскільки зміна сімейного стану платника аліментів після ухвалення рішення є підставою для звернення до суду з відповідним позовом у порядку статті 192 СК України про зменшення розміру аліментів, стягнених рішенням суду.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд задовольнив касаційну скаргу позивачки, постанову апеляційного суду скасував та залишив у силі рішення суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567713>.

Постанова Верховного Суду від 09.12.2024 у справі №404/7235/22 (провадження №61-1972сво24)

Положення чинного законодавства не визначають як підставу для зменшення розміру аліментів на утримання дітей факт постановлення судом рішення про стягнення з платника аліментів на користь інших осіб, перебування яких на утриманні платника враховано судом при вирішенні спору про стягнення аліментів на дітей.

Таким чином, в отримувача аліментів відсутня необхідність оскаржувати в апеляційному порядку наступні рішення про стягнення аліментів на користь інших утриманців платника, яких останній був зобов'язаний утримувати через закон і на час вирішення спору про стягнення аліментів, оскільки суд при визначенні розміру аліментів на дітей зобов'язаний з огляду на положення ст. 182 СК України враховувати наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, баби / діда, прабаби / прадіда і такі обставини не є підставою для зменшення розміру раніше призначених аліментів.

1. Обставини справи

У грудні 2022 року позивачка звернулася до суду з позовом до онука про стягнення аліментів. Свої вимоги обґрунтувала тим, що відповідач не надає їй матеріальної допомоги, якої вона потребує через втрату житла внаслідок військової агресії російської федерації, а також у зв'язку з відсутністю необхідних коштів на життя та необхідних медичних препаратів. Позивачка просила стягнути з відповідача аліменти на своє утримання у розмірі 1/8 частини заробітку щомісяця, починаючи з дня звернення з позовом до суду і пожиттєво.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 29.03.2023 позов задоволено. Суд першої інстанції дійшов висновку про наявність підстав для задоволення позову з огляду на норми ст. 266 СК України, згідно з якою повнолітні внуки, правнуки зобов'язані утримувати непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні внуки, правнуки можуть надавати матеріальну допомогу.

Не погоджуючись із вказаним судовим рішенням, особа, яка не брала участі у справі (колишня дружина відповідача), оскаржила його в апеляційному порядку.

Обґрунтовуючи подання апеляційної скарги апелянтка посилалася на те, що оскаржуваним рішенням суду вирішено питання про права та інтереси її та її неповнолітньої доньки, оскільки це рішення створює надалі можливість вимагати зменшення розміру аліментів, стягнутих з відповідача на підставі судового рішення в червні 2026 року у справі №220/644/15-ц на їх спільну доньку.

Апеляційний суд ухвалою від 24.01.2024 закрити апеляційне провадження за апеляційною скаргою колишньої дружини відповідача у зв'язку з тим, що рішенням суду першої інстанції питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки не вирішувалося.

Не погодившись з ухвалою апеляційного суду, остання оскаржила її в касаційному порядку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Щодо відсутності юридичної зацікавленості між різними отримувачами аліментів

У справі, яка переглядається, апеляційний суд установив, що правовідносини щодо сплати аліментів мають місце виключно між платником аліментів, у цьому випадку відповідачем, та отримувачем аліментів – позивачкою.

У зв'язку із цим апеляційний суд дійшов висновку, що колишня дружина відповідача, яка перебувала в зареєстрованому шлюбі з відповідачем і має спільну з ним дитину, на утримання якої з відповідача стягуються аліменти на підставі судового рішення, не має відношення до спірних правовідносин зі сплати аліментів останнім на утримання рідної бабусі. Право колишньої дружини відповідача на отримання аліментів на дитину захищено судовим рішенням.

Та обставина, що відповідач звернувся до суду з позовом до колишньої дружини про зменшення розміру аліментів та ухвалою суду відкрито провадження у справі №205/5730/23, не породжує право колишньої дружини на апеляційне оскарження рішення у цій справі №404/7235/22.

Бабуся та колишня дружина мають право на отримання від відповідача аліментів з різних самостійних підстав, які не виключають одна одну. Зокрема, колишня дружина – на підставі статті 181 СК України; баба – на підставі статті 266 СК України.

Тобто отримання аліментів одним не виключає отримання аліментів іншим, відповідно, аліментні зобов'язання платника на користь різних осіб у цьому випадку існують паралельно та не є конкуруючими.

Стаття 182 СК України, як і ст. 205 СК України визначають перелік обставин, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів. Серед таких обставин є і наявність інших осіб на утриманні платника аліментів.

Отже, факт наявності у платника аліментів інших осіб на утриманні незалежно від того, як виконується такий обов'язок платником: добровільно чи на підставі судового рішення, враховується лише при визначенні розміру аліментів та не впливає на право стягувача отримувати аліменти. Для врахування судом таких обставин при визначенні розміру аліментів залучення іншої особи, на чю користь стягуються аліменти з цього ж платника, не є необхідним.

За змістом положень ст. 192 СК України підставою для зміни розміру аліментів є обставини, які настали (виникли) після призначення аліментів, тобто ті обставини, які не існували на час вирішення спору про стягнення аліментів. Судове рішення про стягнення аліментів не породжує нового зобов'язання платника аліментів, а лише підтверджує існуюче у разі виникнення спору.

Наявність обставин, які за законом можуть бути підставами для зменшення розміру аліментів, є предметом доказування окремого судового розгляду в іншому провадженні, де колишня дружина може заперечувати факт виникнення обставин, за яких розмір аліментів на утримання доньки може бути зменшений, і саме в цьому провадженні їй належить захищати свої права та інтереси, а не шляхом оскарження рішення про стягнення аліментів із відповідача на користь непрацездатної бабусі.

Щодо можливості впливу оскаржуваного рішення на виконання рішення про стягнення аліментів на утримання дитини

Згідно з ч. 3 ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження» загальний розмір усіх відрахувань під час кожної виплати заробітної плати та інших доходів боржника не може перевищувати 50% заробітної плати, що має бути виплачена працівнику, у тому числі у разі відрахування за кількома виконавчими документами. Це обмеження не поширюється на відрахування із заробітної плати у разі стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. У таких випадках розмір відрахувань із заробітної плати не може перевищувати 70%.

Загальний розмір аліментів, стягнутих із відповідача на користь колишньої дружини на утримання неповнолітньої доньки (1/4) та на користь баби (1/8), не перевищує межу, визначену у чинному законодавстві ч. 3 ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження», тому постановлення рішення про стягнення аліментів із відповідача на користь його баби не впливає на можливість виконання ним судового рішення про стягнення аліментів на спільну з колишньою дружиною доньку.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду не знайшов підстав для відступу від висновків, викладених у постановках Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постановках від 16.01.2018 у справі №681/2192/15-ц (провадження №61-605св17), від 22.01.2020 у справі №459/3289/18 (провадження №61-13159св19), у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.07.2022 у справі №639/4132/20 (провадження №61-16450св21), оскільки встановлені судами фактичні обставини, що формують зміст спірних правовідносин, є різними.

Положення чинного законодавства не визначають як підставу для зменшення розміру аліментів на утримання дітей факт постановлення судом рішення про стягнення з платника аліментів на користь інших осіб, перебування яких на утриманні платника враховано судом під час вирішення спору про стягнення аліментів на дітей.

Таким чином, в отримувача аліментів відсутня необхідність оскаржувати в апеляційному порядку наступні рішення про стягнення аліментів на користь інших утриманців платника, яких останній був зобов'язаний утримувати через закон і на час вирішення спору про стягнення аліментів, оскільки суд при визначенні розміру аліментів на дітей зобов'язаний з огляду на положення ст.182 СК України враховувати наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, баби / діда, прабаби / прадіда і такі обставини не є підставою для зменшення розміру раніше призначених аліментів.

Враховуючи вищевикладене, Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду відхилив аргументи касаційної скарги про порушення апеляційним судом норм процесуального права, а тому касаційну скаргу залишив без задоволення, а оскаржене судове рішення апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124186735>.

Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. від 09.12.2024 у справі №404/7235/22 (провадження №61-1972сво24): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949051>.

Постанова Верховного Суду від 11.12.2024 у справі №672/186/24 (провадження №61-13277св24)

Взявши до уваги, що батько без згоди матері змінив місце проживання дітей, а у його позові про визначення місця проживання дітей з батьком відмовлено судом з посиланням на інтереси дітей, він не може вважатися одним з батьків, разом з яким на правових підставах проживають діти.

Отже, позивач не є особою, на користь якої можуть бути присуджені аліменти на утримання дітей. Присудження аліментів на користь позивача за вказаних обставин фактично б могло свідчити про легітимізацію протиправних дій одного з батьків щодо зміни місця проживання дитини без згоди іншого з батьків, нівелювало б судове рішення щодо визначення місця проживання дітей з матір'ю.

1. Обставини справи

У лютому 2024 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про стягнення аліментів. На обґрунтування позовних вимог позивач зазначав, що у вересні 2013 року між ним та відповідачкою було зареєстровано шлюб. Вони є батьками трьох дітей.

До 15.03.2022 вони проживали однією сім'єю. З 15.03.2022 дружина з дітьми виїхала до Республіки Польща. 25.11.2023 вона разом із сином та донькою повернулися в Україну. Одна донька залишилася проживати в Польщі.

Позивач вказував, що з того часу діти залишилися проживати з ним та повністю перебувають на його утриманні. Мати дітей добровільно матеріальної допомоги на забезпечення дітей не надає.

Позивач просив суд: стягнути з відповідачки аліменти на його користь на утримання неповнолітніх дітей: сина та доньки у розмірі 1/3 частки заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку, на кожну дитину, починаючи з 23.02.2024 і до досягнення повноліття дітей.

Позивачка заперечувала проти задоволення позовних вимог, зазначала, що вона не надавала згоди позивачу на виїзд дітей за межі Республіки Польща. Саме внаслідок протиправних дій зі сторони позивача малолітні діти втратили можливість навчатися, а вона тимчасово позбавлена можливості забезпечувати проживання та утримання дітей у Польщі. Зазначала, що рішенням суду від 24.01.2023 у справі №672/692/22, залишеним без змін постановою апеляційного суду від 26.07.2023 та постановою Верховного Суду від 24.01.2024, позивачу відмовлено у визначенні місця проживання дітей з ним.

Відповідачка вказувала, що позивачем не надано жодних документів на підтвердження факту проживання дітей з батьком та перебування дітей на його утриманні. Крім того, на її утриманні перебуває ще дві доньки, у зв'язку із чим можливим вважала стягнення аліментів лише у розмірі 1/5 від її заробітку (доходу).

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. Стягнуто з відповідачки на користь позивача аліменти на утримання дітей у розмірі однієї третини заробітку (доходу) платника аліментів, але не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку і не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку, щомісяця, починаючи з дня звернення до суду і до досягнення сином повноліття. Після цього вирішено продовжувати стягнення аліментів на утримання доньки у розмірі однієї чверті заробітку (доходу) платника аліментів, але не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку і не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку, щомісяця до досягнення нею повноліття.

Рішення судів мотивовано тим, що з огляду на рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини, а також необхідність забезпечення дітям рівня життя, необхідного і достатнього для їх нормального фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку, з відповідачки підлягають стягненню аліменти на утримання їхніх з позивачем двох неповнолітніх дітей, які фактично проживають разом з батьком.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Дитина є найбільш вразливою стороною у процесі будь-яких сімейних конфліктів. Егоцентричне переслідування власних інтересів кожним із розлучених батьків, радше за все, матиме негативний вплив на дітей.

Поняття «інтереси дитини» чітко не визначається національним законом, оскільки запроваджено не для загального типу дитини, а для конкретних дітей, щодо яких уповноваженому суб'єкту необхідно приймати рішення, з їхніми унікальними індивідуальними особливостями, їхніми реальними потребами, різними рівнями зрілості, внутрішніми ресурсами, досвідом і здатністю налагоджувати стосунки.

Відповідно до ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

За відсутності домовленості між батьками про сплату аліментів на дитину той з них, з ким вона проживає, вправі звернутися до суду з відповідним позовом.

Уч. 3 ст. 181 СК України визначено, що за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина.

Одним з основних прав дитини є право на утримання, яке кореспондується з конституційним обов'язком батьків (ст. 51 Конституції України) утримувати дітей до їх повноліття, закріплене у СК України.

Стягнення аліментів на утримання дитини є одним зі способів захисту інтересів дитини, забезпечення одержання нею коштів, необхідних для її життєдіяльності.

За своєю суттю аліменти – це кошти, покликані забезпечити дитину усім необхідним для повноцінного розвитку, тому вони можуть бути стягнуті лише на користь того з батьків, з ким проживає дитина і який бере активну участь у її вихованні. Подібний правовий висновок викладено у постановаві Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі №711/8561/16-ц, від 29 червня 2022 року у справі №596/826/21-ц, від 14 серпня 2024 року у справі №760/4661/20.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що питання участі сторін у вихованні та матеріальному забезпеченні їхніх спільних дітей вже були предметами судових розглядів. Так, рішенням суду від 24.01.2023 у справі №672/692/22, залишеним без змін постановою апеляційного суду від 26.07.2023 та постановою Верховного Суду від 24.01.2024, позивачу відмовлено у визначенні місця проживання дітей з ним.

Згідно з мотивувальною частиною зазначених судових рішень, судами встановлено, що відповідачка разом з дітьми, шукаючи тимчасового притулку, на початку березня 2022 року після введення в Україні воєнного стану виїхали на територію Республіки Польща. Позивач зауважував, що він був проти залишення дітьми території України, проте у зв'язку з категоричною позицією відповідачки забезпечив їх виїзд за кордон. Відмовляючи у задоволенні позовних вимог батька про визначення місця проживання дітей разом з ним, суди виходили з відсутності доказів, які б свідчили про те, що визначення місця проживання дітей разом з батьком буде відповідати їх найкращим інтересам. Судами було враховано належне виконання відповідачкою своїх батьківських обов'язків, наявність у дітей гарних умов проживання та відвідування ними закладів освіти у Республіці Польща, та вирішено спір з врахуванням якнайкращих інтересів дітей і балансу між інтересами дітей і правами батьків на виховання дітей. Зауважено, що батько не позбавлений можливості забезпечувати дітей матеріально, брати участь у їх вихованні, спілкуватися з дітьми, а у випадку вчинення перешкод у цьому вирішити такий спір у порядку, встановленому законом.

Крім того, рішенням суду від 12.01.2024 у справі №672/1003/23 задоволено позов матері дітей про стягнення аліментів на утримання дітей з батька.

Постановою апеляційного суду від 26.03.2024 рішення суду від 12.01.2024 у справі №672/1003/23 було змінено в частині розміру та періоду стягуваних аліментів з підстав того, що з 25.11.2023 син та дочка стали фактично проживати з батьком і перебувати на його утриманні, а тому матір втратила право на отримання аліментів на їх утримання.

У межах розгляду справи, що переглядається в касаційному порядку, а також справи №672/692/22 судами попередніх інстанцій встановлено, що зміна місця проживання сина та дочки була здійснена без згоди матері, за відсутності рішення компетентного органу про вирішення спору між батьками щодо опіки над дітьми. Проживання дітей з батьком не відповідає їх найкращим інтересам.

Перебування дитини у батька внаслідок вчинення ним незаконних дій по зміні її місця проживання на порушення відповідних судових рішень, якими з урахуванням найкращих інтересів дитини місце її проживання визначено з матір'ю, не можуть бути підставою для припинення стягнення з нього аліментів (постанови Верховного Суду від 27.02.2019 у справі №307/1186/17, від 10.07.2024 у справі №754/9262/22).

З огляду на обставини цієї справи, взявши до уваги, що батько без згоди матері змінив місце проживання дітей, а у його позові про визначення місця проживання дітей з батьком відмовлено судом з посиланням на інтереси дітей, він не може вважатися одним з батьків, разом з яким на правових підставах проживають діти. Отже, позивач не є особою, на користь якої на підставі частини третьої статті 181 СК України можуть бути присуджені аліменти на утримання дітей.

Присудження аліментів на користь позивача, який мотивує свої вимоги тим, що двоє дітей з 25.11.2023 проживають з ним, за вказаних обставин фактично б могло свідчити про легітимізацію протиправних дій одного з батьків щодо зміни місця проживання дитини без згоди іншого з батьків, нівелювало б судові рішення щодо визначення місця проживання дітей у справі №672/692/22, мотивоване відсутністю доказів на підтвердження того, що проживання дітей разом з батьком буде відповідати їх найкращим інтересам. Верховним Судом також взято до уваги, що 21.02.2024 судом відкрито провадження у цивільній справі №672/162/24 за позовом матері до батька про відібрання дітей та повернення їх матері. У вказаній справі заявлені позовні вимоги про визначення місця проживання дітей з матір'ю та їх відібрання і повернення матері, а батьком заявлені зустрічні позовні вимоги про визначення місця проживання дітей з батьком. Батько не мав перешкод у тому, щоб заявити позовні вимоги про стягнення аліментів в одному судовому провадженні, в якому має остаточно вирішуватися спір між ним та дружиною щодо батьківської опіки над дітьми.

Верховний Суд дійшов висновку, що у цій сімейній ситуації підстави для стягнення аліментів в окремому судовому провадженні з матері на користь батька на утримання дітей відсутні.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив, рішенням суду першої інстанції та постанову апеляційного суду скасував та ухвалив нове судове рішення, яким відмовив у задоволенні позовних вимог про стягнення аліментів.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/123734063>.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Місце проживання

Постанова Верховного Суду від 04.12.2024 у справі №296/1743/23

Право позивача підлягає захисту шляхом встановлення побачення з дочкою один раз на місяць за місцем перебування батька на території України, враховуючи, що позивач погоджується взяти на себе оплату витрат матері дитини на дорогу в обох напрямках, за погодженням батьками часу, місця та періоду побачення. При цьому матеріали справи не містять доказів, що дитина за станом здоров'я, віком, психологічним станом, або враховуючи її зайнятість (навчання) у м. Гданськ, не може раз у місяць зустрічатися з батьком на території України. Матеріали справи також не містять доказів про небажання дитини бачитися з батьком або проводити разом з ним час на території України.

1. Обставини справи

У лютому 2023 року позивач звернувся до суду з позовом про усунення перешкод щодо участі у вихованні та вільному спілкуванні з дитиною.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що за час перебування в шлюбі з відповідачкою у них народилася донька. Рішенням Корольовського районного суду м. Житомира від 22 червня 2022 року шлюб між сторонами розірваний. З настанням воєнного стану в Україні відповідачка разом із донькою виїхала до Королівства Данія, а 16 квітня 2022 року переїхала до Республіки Польща в м. Гданськ без його згоди та не попередивши його про своє рішення.

З моменту, коли відповідачка із донькою почали проживати в Королівстві Данія, між ними почалися непорозуміння щодо участі батька у вихованні доньки, її відвідуванні, почалися створюватися штучні перешкоди зі сторони матері дитини стосовно нормального спілкування батька з донькою. Після переїзду відповідачки разом із донькою до Республіки Польща, де перебувають її батьки, ситуація лише погіршилася. Всі його спроби та прохання з приводу спілкування з донькою ігноруються. Він неодноразово намагався домовитися про спілкування онлайн за допомогою технічних засобів, чи щоб відповідач хоч раз привезла доньку до населених пунктів України, які межують з Республікою Польща, при тому, що всі витрати обіцяв взяти на себе. На жаль, прохання проігноровані.

Посилаючись на те, що відповідачка перешкоджає йому, не бажає його присутності та штучно створює такі обставини, через які він не може нормально зустрічатися з донькою, позивач просив:

- зобов'язати відповідачку не перешкоджати брати участь у вихованні та вільному спілкуванні з донькою;

- визначити такі способи участі у вихованні доньки: спілкування дитини з батьком шляхом відеозв'язку, зокрема, з використанням соціальних мереж (Telegram, Viber, WhatsApp) та/або програм Zoom, Skype, сім разів на тиждень із понеділка по неділю з 18:00 до 20:00; побачення один раз на місяць за місцем перебування батька; спільний відпочинок – другу половину літа дитина проводить із батьком; необмежене спілкування з донькою особисто засобами телефонного, поштового, електронного та іншого засобу зв'язку, що не передбачають безпосереднього візуального контакту між батьком та донькою; зобов'язати відповідачку надавати позивачу точну інформацію щодо стану здоров'я, фактичного місця навчання, проживання, перебування дитини, а у разі настання таких змін повідомляти про це особисто на наступний день з дня настання таких обставин.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням районного суду позов задоволено частково.

Усунуто перешкоди у спілкуванні та вихованні дитини з боку матері шляхом визначення батькові дитини таких способів спілкування та виховання дитини: спілкування з дитиною шляхом відеозв'язку, зокрема з використанням соціальних мереж (Telegram, Viber, WhatsApp) та/або за допомогою програм Zoom, Skype сім разів на тиждень із понеділка по неділю в часовий проміжок з 18:00 по 20:00, з урахуванням режиму дня дитини та різниці в часі з країною перебування; безперешкодне спілкування з дитиною особисто, засобами телефонного, поштового, електронного та іншого засобу зв'язку, що не передбачають безпосереднього візуального контакту між батьком та дитиною з урахуванням режиму дня та зайнятості дитини.

У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Додатковим рішенням районного суду зобов'язано відповідачку надавати позивачу інформацію про зміни стану здоров'я, фактичного місця навчання, проживання, перебування дитини, протягом доби з моменту настання відповідних обставин.

Частково задовольняючи позов, суд першої інстанції виходив з того, що з наданих позивачем текстів повідомлень у додатку Viber вбачаються напружені стосунки між сторонами та відсутність згоди щодо участі батька у вихованні доньки та спілкуванні з нею, а тому для забезпечення інтересів дитини, з метою створення умов для виконання батьком, який проживає окремо, обов'язку щодо виховання дитини та здійснення його права на особисте спілкування з останньою, необхідно визначити спосіб участі позивача у спілкуванні з донькою.

Відмовляючи у встановленні побачення дитини із батьком, суд першої інстанції виходив із того, що за введення в Україну воєнного стану безпечніше залишатися у Польщі, у стійкому та безпечному середовищі, та не наражати дитину на небезпеку навіть раз на місяць. Відмовляючи у спільному літньому відпочинку, суд першої інстанції послався на те, що такий є передчасним, оскільки не встановлено стан здоров'я дитини, її психоемоційний стан та відносини з батьком.

Ухвалюючи додаткове рішення суду, суд першої інстанції зазначав, що питання виховання дитини вирішуються батьками спільно. Батьки мають рівні права щодо дитини, у тому числі на інформацію про дитину, а тому вимога позивача про отримання інформації щодо стану здоров'я, фактичного місця навчання, проживання, перебування дитини підлягає задоволенню.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу задоволено частково.

Рішення районного суду в частині відмови в задоволенні позову скасовано, ухвалено в цій частині нове судове рішення, яким встановлено позивачу побачення з дочкою один раз на місяць за місцем перебування батька на території України за умови оплати ним витрат матері дитини на дорогу в обох напрямках та погодження батьками часу, місця та періоду побачення; встановлено спільний відпочинок дитини з батьком упродовж двох тижнів у літній період за попередньою домовленістю між батьками.

В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Переглядаючи рішення суду першої інстанції тільки в частині відмови у задоволенні позову, апеляційний суд зазначав, що позивач проживає окремо від доньки, шкідливих звичок не має, а тому не може бути обмеженим у праві на особисте спілкування з донькою. При цьому мати дитини не має права перешкоджати батьку спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні. Отже, право позивача підлягає захисту шляхом встановлення позивачу побачення з дочкою один раз на місяць за місцем перебування батька на території України, враховуючи, що позивач погоджується взяти на себе оплату витрат матері дитини на дорогу в обох напрямках, за погодженням батьками часу, місця та періоду побачення, а також належить встановлення спільний відпочинок дитини з батьком упродовж двох тижнів у літній період за попередньою домовленістю між батьками, враховуючи вік дитини.

Матеріали справи не містять доказів, які б доводили негативний вплив на дитину заходів прямого контакту із батьком, а тому встановлення регулярних особистих стосунків і прямих контактів доньки із батьком відповідає найвищим інтересам дитини. Обмеження таких контактів буде перешкоджати гармонійному розвитку дівчинки, яка має відчувати любов обох батьків незалежно від того, що вони розлучилися, а побоювання суду першої інстанції з цього приводу безпідставні та шкодять інтересам дитини, враховуючи, що при цьому встановлюються застереження у вигляді оплати батьком проїзду, погодження батьками часу, місця та періоду побачень, попередньої домовленості між батьками щодо спільного відпочинку в літній період.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, відповідачка у справі вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У цій справі, вирішуючи наявний між сторонами спір щодо участі батька у вихованні та вільному спілкуванні з дитиною, суд першої інстанції усунув перешкоди у спілкуванні та вихованні дитини з боку матері шляхом визначення батькові дитини таких способів спілкування та виховання дитини:

- спілкування з дитиною шляхом відеозв'язку, зокрема з використанням соціальних мереж (Telegram, Viber, WhatsApp) та/або за допомогою програм Zoom, Skype сім разів на тиждень, з понеділка по неділю в часовий проміжок з 18:00 по 20:00, з урахуванням режиму дня дитини та різниці в часі з країною перебування;

- безперешкодне спілкування з дитиною особисто, засобами телефонного, поштового, електронного та іншого засобу зв'язку, що не передбачають безпосереднього візуального контакту між батьком та дитиною з урахуванням режиму дня та зайнятості дитини.

Рішення суду першої інстанції в цій частині сторонами не оскаржувалося і набуло законної сили.

Водночас, звертаючись до суду апеляційної інстанції позивач наполягав на тому, що вказаного недостатньо для збереження зв'язку батька з дитиною, просив задовольнити його позовні вимоги у повному обсязі, тобто також встановити побачення з донькою та вирішити питання про спільний літній відпочинок на території України.

Верховний Суд зазначає, що порядок участі у спілкуванні з дитиною, який був визначений судом першої інстанції, не повною мірою відповідає розумному балансу участі батька у спілкуванні з донькою та має епізодичний характер.

У цьому контексті колегія суддів зауважує, що батько, який проживає окремо від своєї дитини, очевидно, має право на особисте спілкування з нею, а мати не має права перешкоджати батькові спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини. Відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її батьком повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити дитину від зустрічей з батьком.

Європейський суд з прав людини зазначав, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у найкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним.

Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особливо увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків (рішення Європейського суду з прав людини від 07 грудня 2006 року у справі за заявою «Хант проти України», №31111/04, § 54).

Правосуддя у справах про контакт одного з батьків з дитиною супроводжується гостро-емоційними і мінливими стосунки між батьками, отже, остаточно вирішення спору у цій категорії справ є часто нетривалою, потребує відповідної корекції з урахуванням обставин, які змінюються.

Судами встановлено, що відповідачка разом з дитиною перебуває у Республіці Польща, куди виїхала через воєнний стан в Україні, та отримала статус осіб, що мають тимчасовий захист.

Позивач є особою призовного віку та виїхати за межі території України не може.

Колегія суддів зауважує, що тимчасовий виїзд дитини за кордон не може обмежувати право батька на спілкування з дитиною, яке повинно реалізовуватися задля підтримання родинних відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її батьком.

З матеріалів справи вбачається, що позивач проживає окремо від доньки, шкідливих звичок не має, а тому не може бути обмеженим у праві на особисте спілкування з донькою.

При цьому мати дитини не має права перешкоджати батьку спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні.

Водночас судами попередніх інстанцій встановлено, що тривалий час (майже два роки) дитина перебуває за кордоном, спілкується переважно з мамою, що також формує її погляди, переконання та прив'язаність до батьків, а з наданих позивачем текстів повідомлень у додатку Viber вбачається, що між сторонами напружені стосунки та відсутня згода матері щодо участі батька у вихованні доньки та спілкуванні з нею.

Зважаючи на вищевикладене у сукупності, Верховний Суд погоджується з висновками апеляційного суду про те, що право позивача підлягає захисту шляхом встановлення позивачу побачення з дочкою один раз на місяць за місцем перебування батька на території України, враховуючи, що позивач погоджується взяти на себе оплату витрат матері дитини на дорогу в обох напрямках, за погодженням батьками часу, місця та періоду побачення, а також належить встановити спільний відпочинок дитини з батьком упродовж двох тижнів у літній період за попередньою домовленістю між батьками, враховуючи вік дитини.

Матеріали справи не містять доказів, які б доводили негативний вплив на дитину заходів прямого контакту із батьком, а тому встановлення регулярних особистих стосунків і прямих контактів доньки із батьком відповідає найвищим інтересам дитини.

Обмеження таких контактів буде перешкоджати гармонійному розвитку дівчинки, яка має відчувати любов обох батьків незалежно від того, що вони розлучилися.

При цьому матеріали справи не містять доказів, що дитина за станом здоров'я, віком, психологічним станом або враховуючи її зайнятість (навчання) у м. Гданськ, не може раз у місяць зустрічатися з батьком на території України або проводити спільний відпочинок упродовж двох тижнів у літній період за попередньою домовленістю між батьками.

Матеріали справи також не містять доказів про небажання дитини бачитися з батьком або проводити разом з ним час на території України.

Зважаючи на вищевикладене у сукупності, Верховний Суд дійшов переконання, що суд апеляційної інстанції розглянув спір з додержанням норм матеріального та процесуального права.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://revestr.court.gov.ua/Review/123719417>.

Постанова Верховного Суду від 18.12.2024 у справі №381/2182/22

У справі, що переглядається, суди встановили, що мати дитини проживає у с. Веприк, а батько у с. Ставки, які є сусідніми селами у Фастівському районі Київської області. І батьком, і матір'ю створені належні умови для проживання дитини, що підтверджується актами обстеження умов проживання. Встановивши фактично рівні умови проживання, створені кожним з батьків, суд, разом з тим, не розглянув можливість та доцільність застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною (почергового проживання з кожним з батьків за відповідним графіком).

1. Обставини справи

У серпні 2022 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача, в якому просила визначити місце проживання малолітньої доньки разом з матір'ю.

Позовні вимоги мотивовані тим, що вона перебувала з відповідачем у зареєстрованому шлюбі, у період якого у сторін народилася донька. За рішенням суду шлюб між сторонами розірвано. Посилалася на те, що відповідачем було нанесено позивачці тілесні ушкодження, у зв'язку із чим нею було подано заяву до Деснянського управління поліції ГУНП у м. Києві. Вважала, що в інтересах дитини донька повинна проживати з матір'ю. Зазначила про те, що на час подачі позову відповідач не утримує дитину, всі витрати з її утримання несе позивачка. На підставі викладеного позовні вимоги просила задовольнити.

У жовтні 2022 року відповідач подав до суду зустрічну позовну заяву, в якій просив визначити місце проживання малолітньої доньки разом з ним за зареєстрованим її місцем проживання; визначити участь у вихованні дитини іншого з батьків, який не буде проживати з дитиною, а саме визначити порядок участі у вихованні дитини з іншим з батьків та надати можливість: проживання з іншим з батьків 15 днів на місяць; проводити час з іншим з батьків два вихідні дні на місяць; мати можливість на оздоровлення дитини з одним з батьків протягом одного календарного місяця в рік.

Указував на те, що позивачка не надала жодного належного доказу щодо її постійного місця проживання, а також дохід, який дає змогу забезпечувати дитину. Посилаючись на те, що він має самостійний дохід, приділяє увагу дитині та забезпечує доньку, просив позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням міськрайонного суду позов залишено без задоволення. Зустрічний позов задоволено частково. Визначено місце проживання малолітньої доньки за місцем проживання батька. В іншій частині позову відмовлено.

Відмовляючи в задоволенні первісного позову та задовольняючи частково зустрічні позовні вимоги, суд першої інстанції виходив із того, що позов позивачки не містить належного обґрунтування та є таким, що не підлягає задоволенню.

Щодо зустрічного позову відповідача в частині визначення місця проживання дитини, суд вважав, що позивачем надані належні докази щодо можливості батька забезпечити належні умови проживання, виховання та розвитку дитини, прихильність дитини до батька, а також врахував те, що матір дитини має можливість безперешкодно відвідувати дитину, спілкуватися з нею, здійснювати свої батьківські обов'язки та доглядати за дитиною.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу представника позивача задоволено.

Рішення міськрайонного суду скасовано та ухвалено нове судове рішення. Позов задоволено. Визначено місце проживання малолітньої доньки разом з матір'ю. У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове про задоволення первісних позовних вимог і відмову в задоволенні зустрічного позову, виходив із того, що визначення проживання малолітньої доньки разом з її матір'ю відповідатиме найкращим інтересам дитини, сприятиме повноцінному її вихованню та розвитку у звичайному для неї середовищі. Апеляційний суд не встановив обставин, які б давали підстави дійти висновку, що визначення місця проживання дитини з батьком, що призведе до зміни місця проживання дитини, буде мати більш позитивний вплив на дитину, ніж залишення її проживати разом з матір'ю, у звичайному для неї середовищі.

Висновок органу опіки і піклування щодо визначення місця проживання дитини суд визнав необґрунтованим з огляду на те, що орган опіки та піклування не досліджував обставини щодо доцільності чи недоцільності визначення місця проживання дитини з матір'ю, остання не була присутня при вирішенні комісією цього питання, її думка та пояснення не заслуховувалися, умови проживання не досліджувалися, також як і не було встановлено прихильності дитини до батьків.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Вирішуючи спір, суд апеляційної інстанції виходив із того, що якнайкращим інтересам дитини буде відповідати її проживання разом із матір'ю, однак обґрунтованих мотивів, з яких суд дійшов такого висновку, оскаржувана постановка не містить.

Слід звернути увагу, що батьки мають рівні права щодо дитини, а тому визначення місця проживання дитини з одним із батьків без належного обґрунтування та надання оцінки всім обставинам справи, ставить іншого у нерівне становище.

Зокрема, вирішуючи спір, суд виходив із того, що з часу проживання малолітньої з батьком у позивачки виникають перешкоди у побаченнях, спілкуванні з дитиною та у її вихованні, з приводу чого позивач зверталася до органів поліції та органів опіки та піклування. Суд виходив також із того, що дівчинка, якій лише 5 років, позбавлена материнського піклування, любові та турботи, яка вкрай важлива для дитини її віку, що може призвести до сепарації дитини від матері та втрати стійкого психоемоційного зв'язку з матір'ю.

Разом з тим суд апеляційної інстанції не звернув належної уваги на лист Фастівського міського центру соціальних служб від 13 березня 2024 року, відповідно до якого психологом міського центру було проведено бесіду з дитиною. За результатами бесіди та тестування за проективною психологічною методикою, спрямованою на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, з'ясовано, що дівчинка перебуває в стресовому, тривожному стані. Дитина після розлучення батьків близько півтора року проживала разом з матір'ю.

За цей час позивачка, вирішуючи питання життєдіяльності сім'ї, змінила разом з донькою декілька місць проживання. Жінка взяла участь у програмі сурогатного материнства та народила дитину. Мати пояснила доньці, що дитина є засобом заробітку для існування сім'ї. Дитина ідентифікує себе з предметом, який через її незадовільну поведінку можливо продати за гроші. Тому дівчинка поруч з матір'ю відчуває постійний страх та тривогу і, як результат, відмовляється від спілкування з нею. Наразі дитина проживає разом з батьком, вона відчуває себе в безпеці, в світі дівчинки атмосфера в родині батька та його співмешканки з донькою, що є одноліткою, є бажаним для неї світом прийняття, щастя та любові. За вказаного вище проживання дитини окремо від матері на цей час та до моменту виникнення прихильності до матері не суперечить принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Суд не мотивував прийняття чи відхилення зазначеного доказу, не врахував пояснення дитини щодо вибору місця проживання з урахуванням особистої прихильності дитини до батька. Відомості про прихильність дитини до батька за результатами бесіди з дитиною також містяться у висновку органу опіки та піклування від 20 березня 2023 року, з яким не погодився апеляційний суд, однак не надав оцінки думці дитини.

Крім того, не погоджуючись із висновком органу опіки та піклування, суд апеляційної інстанції не звернув уваги на те, що основним мотивом рекомендації комісії щодо визначення місця проживання дитини разом з батьком було те, що дитина тривалий час проживає з батьком, тобто у звичному та стійкому для неї середовищі, однак суд не надав цьому оцінки, не перевіряв з ким проживає дитина, не встановив, коли дитина проживала з матір'ю, а коли – з батьком, та з якого часу дитина почала постійно проживати з батьком. Встановлення зазначених обставин має важливе значення для вирішення справи.

Висновки суду про те, що, проживаючи з батьком, дитина буде позбавлена материнського піклування, любові та турботи, ґрунтуються на припущеннях, що заборонено з огляду на частину шосту статті 81 ЦПК України.

Визначення місця проживання дитини з одним із батьків не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків. Незалежно від того, з ким дитина буде проживати, інший з батьків має право та обов'язок піклуватися про здоров'я дитини, стан її розвитку.

Разом з тим, як у випадку проживання дитини з матір'ю, так і проживання з батьком, інший з батьків чинить перешкоди у спілкуванні з дочкою, про що свідчать витяги з протоколів засідання комісії з питань захисту прав дитини Кожанської сільської ради від 11 липня 2022 року, а також від 11 березня 2024 року.

Також не врахував висновки Верховного Суду, викладені у постанові від 16 лютого 2024 року, на які посилається відповідач у касаційній скарзі, щодо моделі спільної фізичної опіки.

У пункті 67 Загального коментаря №14 від 29 травня 2013 року Комітет ООН з прав дитини зазначив, що в інтересах дитини доцільно виходити зі спільної батьківської відповідальності. Приймаючи рішення в інтересах дитини, суддя має враховувати право дитини мати і зберігати стосунки з обома батьками.

У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 року №2079 Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила необхідність поваги органів влади держав-членів до права батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало у разі роздільного проживання батьків або розірвання шлюбу можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками (пункт 2).

Крім того, Парламентська Асамблея Ради Європи звернула увагу, що розвиток спільної батьківської відповідальності допомагає подолати гендерні стереотипи щодо ролей, які нібито призначаються жінкам і чоловікам у сім'ї, і є очевидним відображенням соціологічних змін, які відбулися за останні п'ятдесят років в організації приватної та сімейної сфер (пункт 4).

Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець-переможений.

Водночас труднощі, пов'язані зі спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту батьків ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина.

З урахуванням вищезазначеного під час вирішення спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд з урахуванням обставин справи має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком.

У справі, що переглядається, суди встановили, що мати дитини проживає у с. Веприк, а батько у с. Ставки, які є сусідніми селами у Фастівському районі Київської області. І батьком, і матір'ю створені належні умови для проживання дитини, що підтверджується актами обстеження умов проживання.

Встановивши фактично рівні умови проживання, створені кожним з батьків, суд апеляційної інстанції, разом з тим, не розглянув можливість та доцільність застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною (почергового проживання з кожним з батьків за відповідним графіком).

Органи у справах дітей зайняли недостатньо активну позицію під час вирішення спору, не надали батьку, матері та дитині належної підтримки, не висвітлили свою позицію щодо можливості і доцільності застосування спільної фізичної опіки щодо дитини.

За таких обставин суд апеляційної інстанції дійшов передчасного висновку про наявність правових підстав для задоволення позову про визначення місця проживання дитини з нею.

У контексті наведеного доводи касаційної скарги про те, що суд апеляційної інстанції при вирішенні спору безпідставно надав перевагу одному з батьків при реалізації батьківських прав та обов'язків, не врахував думку дитини, є обґрунтованими.

Водночас Верховний Суд вважає необхідним роз'яснити сторонам, що правосуддя у справах про піклування про дитину завжди супроводжується гостро-емоційними і мінливими стосунки між батьками, отже, остаточність судового рішення у цій категорії справ є завжди тимчасовою і часто нетривалою. Правосуддя не в змозі регулювати та встановлювати сталі людські стосунки.

Незважаючи на те, що сторони є колишнім подружжям, однак усі найважливіші питання щодо життя їх дітей мають вирішуватися ними спільно, на засадах рівності, справедливості, добросовісності та розумності.

Сторонам перш за все необхідно налагодити стосунки між собою, спільно вирішувати суттєві питання щодо виховання і розвитку дітей, керуючись при цьому найкращими інтересами дітей.

Наявність особистісного конфлікту та непослідовні дії сторін, пов'язані з вирішенням судових спорів, безпосередньо впливають на стан дитини та, вочевидь, не сприяють дотриманню права дитини на належне виховання та гармонійний розвиток, забезпечення якого є обов'язком обох батьків.

Відповідно до статті 400 ЦПК України касаційний суд не має процесуальної можливості встановлювати нові обставини, які не були встановлені судами попередніх інстанцій.

Справа направляється на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, якщо порушення норм процесуального права допущені тільки цим судом.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992119>.

Постанова Верховного Суду від 25.12.2024 у справі №344/24144/23

22

При вирішенні справ «про визнання незаконним переміщення та подальше утримання дитини, зобов'язання повернути дитину до місця постійного проживання» необхідно враховувати, що питання виховання дитини, а також визначення місця проживання дитини вирішуються батьками спільно та за згодою. Якщо один з батьків самостійно, без згоди другого з батьків, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини та повернення її за попереднім місцем проживання.

Один з батьків або членів сім'ї не може самостійно приймати рішення про зміну постійного місця проживання дитини.

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини порушує її права та інтереси і право батька чи матері на піклування про дитину, без згоди якого / якої відбулася зміна місця проживання дитини.

1. Обставини справи

Позивач та відповідачка 18 квітня 2020 року зареєстрували шлюб у місті Ясберень. Пізніше у сторін у місті Ясберень народилася донька.

16 серпня 2023 року після 07:00 ранку його дружина (відповідачка) без його згоди збрала свої речі та речі їхньої дитини і виїхала з дитиною в Україну. Відтоді вона перебуває там.

04 вересня 2023 року позивач, громадянин Угорщини, звернувся до Центрального відділу судової роботи та міжнародної правової допомоги Управління судової роботи та міжнародної правової допомоги Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції із відповідною заявою про повернення дитини. Департамент карного розшуку Національної поліції України встановив, що спільна дитина сторін справи із серпня 2023 року перебуває з відповідачкою за встановленою адресою.

Керуючись вищенаведеними обставинами, було подано позов про визнання незаконним переміщення та утримання дитини надалі, зобов'язання повернути дитину до місця постійного проживання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 березня 2024 року позов задоволено частково. Визнано незаконним переміщення та утримання спільної малолітньої дитини сторін на території України. Зобов'язано мати повернути малолітню дитину до місця її постійного проживання до батька. А в частині вимог про відібрання дитини та передачу її батькові у разі відмови відповідача повертати дитину до Угорщини, суд відмовив.

Рішення мотивовано тим, що мати на порушення батьківських прав батька самостійно прийняла рішення щодо зміни місця проживання їхньої спільної малолітньої доньки і фактично визначила її нове місце проживання в Україні без згоди батька, чим порушила батьківські права позивача як батька дитини, а також право дитини на належне виховання обома батьками. Суд виходив із найкращих інтересів дитини, врахував, що місцем постійного проживання дитини до переміщення на територію України була Угорщина, а також те, що утримання дитини на території України було здійснене матір'ю без згоди батька, що порушує його право як батька дитини на піклування дитиною.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог про відібрання дитини та передачу її батькові у разі відмови відповідача повертати дитину до Угорщини, місцевий суд керувався тим, що заявлені позовні вимоги стосуються не існуючого можливого майбутнього, із застосуванням умовностей, що можуть виникнути і стосуються питань виконання рішення. Тобто предмета цих вимог на час ухвалення рішення не існує.

Постановою Івано-Франківського апеляційного суду від 04 вересня 2024 року апеляційну скаргу відповідачки залишено без задоволення, а рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 березня 2024 року залишено без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Питання виховання дитини, а також визначення місця проживання дитини вирішуються батьками спільно та за згодою. У разі якщо один з батьків самостійно, без згоди другого з батьків, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини та повернення її за попереднім місцем проживання. Один з батьків або членів сім'ї не може самостійно приймати рішення про зміну постійного місця проживання дитини.

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини порушує її права та інтереси і право батька чи матері на піклування про дитину, без згоди якого / якої відбулася зміна місця проживання дитини.

Відповідно до частини першої статті 3 Конвенції про права дитини, прийнятої 20 листопада 1989 року 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН, ратифікованої постановою Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 року №789-ХІІ (далі – Конвенція), переміщення або утримання дитини розглядаються як незаконні, якщо: а) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримання; б) у момент переміщення або утримання ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримання.

Судовий або адміністративний орган держави має розглядати дії батька чи матері як міжнародне викрадення дитини за сукупності таких умов:

- дитина мала постійне місце проживання в країні – учасниці Конвенції;

- дитина незаконно переміщена або утримується за кордоном з порушенням прав піклування за умови, що ці права ефективно здійснювалися до її переміщення;

- дитина не досягла 16-річного віку.

У разі встановлення таких обставин згідно із зобов'язаннями за Конвенцією дитину має бути негайно повернуто до держави її постійного місця проживання.

Відповідно до частин першої, другої статті 12 Конвенції, якщо дитина незаконно переміщена або утримується так, як це передбачено статтею 3, і на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де перебуває дитина, минуло менше одного року з дати незаконного переміщення або утримання, відповідний орган видає розпорядження про негайне повернення дитини. Судовий і адміністративний орган, навіть у тих випадках, коли процедури розпочаті після сплину річного терміну, про який ідеться в попередньому пункті, також видає розпорядження про повернення дитини, якщо відповідно до зазначеної Конвенції суд може відмовити в поверненні дитини у наступних випадках: якщо під час розгляду справи виявить, що особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримання чи заявник дав мовчазну згоду на переміщення або утримання (пункт «а» частини першої статті 13);

або з моменту переміщення пройшло більше року й дитина прижилася у новому середовищі (частина друга статті 12); або існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку (пункт «б» частини першої статті 13); або якщо дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку (частина друга статті 13); або якщо повернення не допускається основними принципами запитуваної держави в галузі захисту прав людини й основних свобод (стаття 20).

Обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини.

Судами попередніх інстанцій встановлено та підтверджується матеріалами справи, що малолітня дитина сторін справи з народження і до 16 серпня 2023 року проживала в Угорщині разом з батьком та матір'ю, тобто її постійним місцем проживання була країна Угорщина, де є її звичне соціальне і сімейне оточення, в якому дитина мала належний рівень піклування. Також судами встановлено та підтверджується матеріалами справи, що малолітня дитина сторін виїхала 16 серпня 2023 року з відповідачкою за межі Угорщини без згоди батька, який у короткий період часу (04 вересня 2023 року) розпочав процедуру розшуку та повернення дитини.

Враховуючи викладене, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про визнання незаконним переміщення та утримання відповідачкою на території України малолітньої дитини та зобов'язання відповідачки повернути малолітню дитину до місця її постійного проживання в Угорщину, оскільки відповідач на порушення батьківських прав позивача самостійно прийняла рішення щодо зміни місця проживання їхньої спільної малолітньої доньки і фактично визначила її нове місце проживання в Україні, без згоди батька, чим порушила батьківські права позивача, як батька дитини, на піклування про дитину, а також право дитини на належне виховання обома батьками.

Крім того, відповідачка не надала суду доказів на підтвердження того, що існує серйозний ризик того, що таке повернення загрожуватиме психологічною або фізичною небезпечкою, чи що внаслідок повернення малолітня дитина сторін потрапить у нестерпні умови.

Керуючись вищенаведеними обставинами та нормами права, Касаційний цивільний суд постановив залишити касаційну скаргу відповідачки без задоволення.

Детальніше з текстом постанови можна за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/124084895>.

Постанова Верховного Суду від 09.10.2024 у справі №453/1515/22

При вирішенні справ «про відібрання дитини від матері та повернення її за попереднім місцем проживання» необхідно враховувати, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Якщо один з батьків або інша особа самостійно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання. Особа, яка самостійно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала. Але слід розмежовувати згоду батьків на визначення місця проживання дитини з одним із них та згоду одного з батьків на реєстрацію місця проживання дитини в певному житлі, які за своєю суттю є різними правовими конструкціями.

1. Обставини справи

22 листопада 2022 року батько звернувся з позовом до матері спільної дитини «про відібрання дитини від матері та повернення її за попереднім місцем проживання».

Позов мотивований тим, що вони проживають окремо, оскільки їхній шлюб розірваний рішенням Сколівського районного суду Львівської області від 21 листопада 2019 року у справі №453/1228/19. Від шлюбу мають спільну дитину (сина) 2013 року народження.

Місце проживання дитини зареєстроване разом з батьком, на що давалася письмова згода матері. 17 серпня 2022 року батько надав матері нотаріально посвідчену згоду на багаторазові тимчасові поїздки дитини з метою відпочинку за кордон, у тому числі до Королівства Швеція, з правом перетину кордонів в період часу із 17 серпня 2022 року по 17 серпня 2023 року включно.

17 серпня 2022 року малолітній син перетнув державний кордон України в напрямку виїзду та назад не повертався. Тобто відповідачка самостійно, без його згоди, змінила фактичне місце проживання їх малолітнього сина 2013 року народження, який у цей час проживає в Королівстві Швеція. 17 серпня 2022 року син поїхав на відпочинок за кордон і після цього вже не повернувся до місця його проживання. Граничний строк перебування дитини за кордоном закінчився 17 серпня 2023 року. Згоди на проживання сина в Швеції позивач не давав.

Позивач стверджував, що дитина повинна бути повернута за її попереднім місцем проживання, оскільки це не створюватиме небезпеку для її життя і здоров'я та не буде суперечити її інтересам. На цій підставі він просив суд відібрати малолітню дитину від матері та повернути її батькові за попереднім місцем проживання дитини.

У судовому засіданні апеляційної інстанції відповідачка пояснила, що з метою безпеки дитини на час війни вона прийняла рішення проживати у Королівстві Швеція, де у неї є робота, а в дитини належні умови для проживання та навчання. Ствердила, що має намір після закінчення війни в Україні повернутися на Батьківщину, також пояснила, що не створює перешкод батькові у спілкуванні з сином за допомогою засобів аудіо та відеозв'язку.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Сколівського районного суду Львівської області від 26 січня 2024 року позовні вимоги було задоволено. Відібрано дитину від матері (відповідачки) та повернуто її батькові (позивачу) за попереднім місцем проживання дитини; допущено негайне виконання рішення суду про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала.

Постановою Львівського апеляційного суду від 17 червня 2024 року апеляційну скаргу відповідачки задоволено. Рішенням Сколівського районного суду Львівської області від 26 січня 2024 року скасовано та ухвалено нове рішення. Відмовлено батькові дитини у задоволенні його позовних вимог до відповідачки «про відібрання дитини від матері та повернення її за попереднім місцем проживання».

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (частина восьма статті 7 СК України). Невиконання або ухилення від виконання сімейного обов'язку може бути підставою для застосування наслідків, встановлених цим Кодексом або домовленістю (договором) сторін (частина четверта статті 15 СК України).

Оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими.

При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (MAMCHUR v. UKRAINE, №10383/09, § 100, ЄСПЛ, від 16 липня 2015 року). Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. (HUNT v. UKRAINE, №31111/04, § 54, ЄСПЛ, від 07 грудня 2006 року).

Якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання. Особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала.

Відібрання дитини у контексті статті 162 СК України – це насамперед спосіб захисту прав та інтересів дитини, у зв'язку із чим у кожному випадку треба виявити й оцінити позитивний результат у долі дитини, який має настати, однак з урахуванням права кожного з батьків та добросовісної поведінки батьків задля дотримання прав дитини та кожного з них. Зміст статті 162 СК України свідчить про те, що сфера її застосування обмежується лише протиправною поведінкою щодо зміни місця проживання малолітньої дитини. Отже, у статті 162 СК України відбувається в нормування тієї ситуації застосовується, коли після ухвалення судом рішення про визначення місця проживання дитини таке місце проживання було самочинно змінено другим із батьків.

Мати чи батько має право на пред'явлення позову про відібрання дитини у разі, коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, згідно зі статтею 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону.

Касаційний суд відхилив аргумент касаційної скарги про те, що 16 серпня 2022 року мати надала свою нотаріально засвідчену згоду на реєстрацію місця проживання сина разом із батьком, що підтверджує згоду матері на визначення місця проживання дитини саме із батьком, з таких підстав. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків (частина перша статті 160 СК України).

Задекларованим або зареєстрованим місцем проживання (перебування) дитини віком до 10 років є задеклароване або зареєстроване місце проживання (перебування) її батьків або інших законних представників чи одного з них, з яким проживає дитина, за згодою іншого з батьків або законних представників (частина третя статті 5 Закону України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні»). Слід розмежовувати згоду батьків на визначення місця проживання дитини з одним із них та згоду одного з батьків на реєстрацію місця проживання дитини в певному житлі, які за своєю суттю є різними правовими конструкціями.

Відповідачка надала згоду на реєстрацію місця проживання сина разом із позивачем за адресою проживання батька, що не свідчить про визначення місця проживання дитини з одним із них у розумінні частини першої статті 160 СК України.

У зв'язку з наведеним касаційний суд вважає, що касаційну скаргу належить залишити без задоволення, оскільки судові рішення – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220305>.

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Міжнародні викрадення

Постанова Верховного Суду від 18.10.2024 у справі №489/2860/22

При вирішенні справи про визначення місця проживання дітей необхідно також враховувати, що якщо одну і ту ж справу (між тими самими учасниками, з одного і того ж предмета, з тих самих підстав) було порушено в органах юстиції обох Договірних сторін, компетенцію котрих встановлює цей договір, орган юстиції, який порушив справу пізніше, залишає її без розгляду.

1. Обставини справи

У жовтні 2022 року громадянин звернувся з позовом до громадянки, третя особа – орган опіки та піклування Малиновської районної адміністрації Одеської міської ради, про визначення місця проживання дітей.

Позов мотивований тим, що 15 листопада 2011 року між ним та відповідачкою був укладений шлюб, під час якого у сторін народилося троє дітей. Родина проживала за однією адресою і у вказаному місті діти відвідували школу та спортивну секцію з футболу.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, загрозою можливого просування російських військ та їхнього вторгнення на територію міста Одеси, задля безпеки спільних дітей сторони прийняли рішення про тимчасовий виїзд відповідачки (матері дітей) з дітьми до дядька відповідачки, який проживає у місті Вормс Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН).

Позивач вивіз дружину та дітей на територію Республіки Молдова. Далі дружина та діти переїхали до ФРН. У ФРН відповідач та діти дійсно спочатку проживали у місті Вормс, а надалі, без згоди позивача, змінили місце проживання та оселилися у житлі для біженців міста Шлаера, з 15 березня 2022 року – у притулку для біженців Херменскайлю, а потім – у житлі для біженців у Хораті, де проживають з 20 квітня 2022 року.

Після залишення відповідачем з дітьми міста Вормс у сторін почали виникати конфлікти з приводу місця та умов проживання спільних дітей.

Станом на кінець 2022 року стало зрозуміло, що сухопутне вторгнення на територію міста Одеси неможливе, державні органи, підприємства та бізнес почали працювати у звичному режимі, багато людей почали повертатися до України, зокрема у місто Одеса. Проте з цього часу та на момент звернення позивача до суду з позовом відповідач категорично відмовилася повертати дітей в Україну, тому позивач просив про задоволення його позову.

Позивач (батько дітей) просив визначити місце проживання дітей разом з ним.

19 грудня 2022 року позивач звернувся до Дільничного суду Кобленца із заявою про повернення дітей, за якою було порушено справу. Позивач просив зобов'язати відповідача негайно повернути дітей в Україну на підставі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Рішенням Дільничного суду Кобленца від 27 січня 2023 року цей позов було відхилено. А рішенням Верховного суду Кобленца ФРН від 16 березня 2023 року скасовано спільну батьківську опіку над трьома дітьми подружжя в частині визначення місця проживання дітей, визначено в найкращих інтересах дітей продовжувати проживати в домі матері. Тобто позовні вимоги, які пред'явлені у цій справі, вже вирішені Верховним судом Кобленца.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

03 жовтня 2023 року ухвалою Ленінського районного суду міста Николаєва при розгляді справи у підготовчому судовому засіданні провадження у цій справі закрито на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦПК України. Роз'яснено позивачу право звернутися за захистом до відповідного іноземного суду за місцем проживання дітей.

Суд першої інстанції виходив з того, що у зв'язку зі зміною місця проживання дітей з України на ФРН до звернення позивача до Ленінського районного суду міста Николаєва та відкриття провадження у справі, відповідно до статей 5 та 6 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 року юрисдикція суду України не поширюється на вирішення цього спору.

08 листопада 2023 року постановою Миколаївського апеляційного суду апеляційну скаргу позивача задоволено частково. Ухвалу Ленінського районного суду міста Николаєва від 03 жовтня 2023 року скасовано, а справу направлено до цього ж суду для продовження розгляду.

Апеляційний суд виходив з того, що підготовче судове провадження – це стадія судового процесу, в якій з'ясовується предмет спору, позовні вимоги, заперечення на позовні вимоги, склад учасників судового процесу, вирішення відводів, характер спірних правовідносин та інших дій, які будуть слугувати для правильного і безперешкодного розгляду справи по суті, іншими словами, це важлива складова судочинства, що спрямована на створення умов для правильного, безперешкодного та своєчасного розгляду справи. Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Підготовче засідання є формою підготовчого провадження, яка полягає у вчиненні судом та учасниками судового процесу відповідних процесуальних дій.

Підстави для закриття провадження у справі визначені у статті 255 ЦПК України. Закриття провадження у справі – це форма закінчення розгляду цивільної справи без прийняття судового рішення у зв'язку з виявленням після порушення провадження у справі обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи.

На переконання апеляційного суду, суд першої інстанції помилково заклав провадження у справі у підготовчому засіданні на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦПК України, оскільки вважав, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, адже на спір, який підлягав розгляду, не поширюється юрисдикція судів України. Згідно зі статтею 200 ЦПК України у підготовчому засіданні закриття провадження можливо тільки через відмову від позову та укладення мирової угоди.

Таким чином, закриття провадження з інших підстав, передбачених у статті 255 ЦПК України, можливо лише у судовому засіданні, а не при проведенні підготовчого судового засідання. Отже, суд першої інстанції допустив порушення норм процесуального права.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (пункт 4 частини першої статті 257 ЦПК України). Тлумачення пункту 4 частини першої статті 257 ЦПК України свідчить, що підставою для прийняття судового рішення про залишення позову без розгляду є наявність у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Позови вважаються тотожними, якщо в них одночасно збігаються сторони, підстави та предмет спору, тобто, коли позови повністю збігаються за складом учасників процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду. Нетотожність хоча б одного із цих чинників не перешкоджає повторному зверненню до суду заінтересованих осіб за вирішенням спору (див: постанову Верховного Суду від 08 квітня 2019 року у справі №640/7778/18).

Необхідна наявність водночас трьох складових: тотожних сторін спору; тотожного предмета позову, тотожної підстави позову, тобто коли позови повністю збігаються за складом учасників цивільного процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду.

Якщо одну і ту ж справу (між тими самими учасниками, з одного і того ж предмета, з тих самих підстав) було порушено в органах юстиції обох Договірних сторін, компетенцію котрих встановлює цей договір, орган юстиції, який порушив справу пізніше, залишає її без розгляду.

Доводи касаційної скарги дають підстави для висновку, що ухвала суду першої інстанції та постанова апеляційного суду прийняті з порушенням норм процесуального права. У зв'язку з наведеним касаційний суд вважає, що касаційну скаргу належить задовольнити частково; ухвалу суду першої інстанції та постанову апеляційного суду скасувати та залишити позов без розгляду.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122732724>.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Батьківські права

Постанова Верховного Суду від 23.10.2024 у справі №361/2014/22

Лише той факт, що відповідач не визнав позов та висловив бажання брати участь у вихованні дитини, не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку.

Служба у Національній гвардії України є почесним обов'язком, однак не звільняє батька від відповідальності за невиконання своїх батьківських обов'язків та не є перешкодою для матеріального утримання дитини.

Саме лише заперечення відповідача проти позбавлення його батьківських прав не може розцінюватися як достатня підстава для відмови у задоволенні позовної вимоги про позбавлення батьківських прав.

1. Обставини справи

У червні 2022 року Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дитини.

На обґрунтування позову вказала, що вона та відповідач перебували у фактичних шлюбних стосунках, у період яких у них народився син. Протягом тривалого періоду часу відповідач приховував факт перебування в шлюбі з іншою жінкою.

Вказувала на те, що після розірвання стосунків відповідач проживає окремо разом зі своєю дружиною та дітьми.

Зазначала, що батько дитини ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків, не піклується про сина, не бере участі у його вихованні та не надає матеріальної допомоги, хоча вона ніколи не перешкоджала відповідачу у вихованні його сина.

З урахуванням зазначеного позивачка просила суд позбавити відповідача батьківських прав щодо дитини та стягнути з відповідача на її користь аліменти на утримання неповнолітнього сина у розмірі 1/4 частини від усіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до досягнення дитиною повноліття.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Заочним рішенням міськрайонного суду позов задоволено.

Позбавлено відповідача батьківських прав відносно його неповнолітнього сина.

Стягнуто з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання неповнолітнього сина.

Задовольняючи позовні вимоги позивачки, суд першої інстанції виходив із того, що відповідач без поважних причин та свідомо не виконує свої батьківські обов'язки з виховання малолітнього сина та його утримання, не проявляє інтересу до внутрішнього світу дитини та її майбутньої долі, що свідчить про його нехтування покладеними на нього правами та обов'язками з виховання та утримання власної дитини.

При цьому суд першої інстанції зазначив, що відповідач жодного разу на судові засідання та на засідання комісії органу опіки та піклування не з'являвся, будь-яких заперечень з приводу наявності підстав для позбавлення його батьківських прав не навів та суду не надав, що також свідчить про свідоме нехтування відповідача своїми батьківськими обов'язками та байдужість відносно життя своєї дитини.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу представника відповідача задоволено частково, заочне рішення міськрайонного суду скасовано та ухвалено нове судове рішення.

Позов задоволено, позбавлено відповідача батьківських прав щодо його неповнолітнього сина.

Стягнуто з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання неповнолітнього сина у розмірі 1/4 частини від усіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з дня пред'явлення позову 02 червня 2022 року і до досягнення дитиною повноліття.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд виходив із того, що відповідач не був повідомлений належним чином про судовий розгляд, що відповідно до пункту 3 частини третьої статті 376 ЦПК України є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення.

Судове рішення апеляційного суду мотивоване тим, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку про те, що відповідач не виконує свої батьківські обов'язки з виховання малолітнього сина та його утримання і не проявляє інтересу до дитини. Встановлені судом першої інстанції обставини знайшли своє підтвердження і під час апеляційного перегляду справи, адже відповідно до довідки Деснянського відділу державної виконавчої служби у місті Києві Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) від 10 квітня 2024 року вих. №71575387 на виконання оскаржуваного рішення в частині сплати аліментів відповідач кошти не перераховує, що свідчить про свідоме нехтування відповідачем своїм обов'язком щодо утримання сина та суперечить доводам апеляційної скарги. За таких обставин суд апеляційної інстанції дійшов висновку про необхідність стягнення аліментів з відповідача на утримання сина.

Відхиляючи доводи апеляційної скарги відповідача про зважене і відповідальне ставлення до виховання сина, апеляційний суд зазначив, що такі доводи є голосливими та не знайшли свого підтвердження, оскільки як під час розгляду справи судом першої інстанції, так і під час апеляційного розгляду справи відповідач дійсного інтересу до сина не проявляв, його життям не цікавився та участі у вихованні не брав (будь-які докази відсутні), що підтверджує саме свідоме та систематичне нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками.

Водночас апеляційний суд врахував, що відповідач не бере участі у вихованні фактично з його народження, з дитиною не проживає та не спілкується, має іншу родину, навіть в апеляційній скарзі зазначив, що не заперечував проти позбавлення батьківських прав, а зміна його ставлення до дитини та реальна участь у вихованні сина не доведена жодним належним і допустимим доказом.

За таких обставин апеляційний суд, установивши, що відповідач із сином не проживає, не бере участі у його вихованні та забезпеченні, дитина не отримує від батька жодної допомоги для морального та фізичного розвитку, враховуючи байдуже ставлення відповідача до дитини, а також відсутність доказів про неможливість виконання відповідачем батьківських обов'язків з незалежних від нього причин, дійшов висновку про те, що позбавлення відповідача батьківських прав щодо малолітнього сина відповідає інтересам самої дитини, не порушить справедливий баланс між інтересами батька та сина та є справедливим, передбачуваним і невідворотним наслідком свідомого вибору відповідача.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, відповідач у справі вирішив оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У справі, яка переглядається, суди встановили, що відповідач із сином не проживає та не спілкується, має іншу родину, без поважних причин і свідомо не виконує свої батьківські обов'язки з виховання малолітнього сина та його утримання фактично з його народження, не проявляє інтересу до внутрішнього світу дитини та її майбутньої долі, дитина не отримує від батька жодної допомоги для морального та фізичного розвитку.

Аргументи касаційної скарги про те, що на виконання виконавчого листа про сплату відповідачем аліментів на утримання дитини відповідач погасив усю заборгованість з аліментів, про що свідчить постановою і про закінчення виконавчого провадження, є необґрунтованими з огляду на те, що у матеріалах справи міститься лише постановою про закінчення виконавчого провадження з примусового виконання виконавчого листа про стягнення з відповідача судового збору (а. с. 83, т. 1). Натомість доказів того, що відповідач добровільно чи примусово виконує свій обов'язок з матеріального утримання сина матеріали справи не містять. Навпаки, згідно з довідкою Деснянського відділу державної виконавчої служби у м. Києві від 10 квітня 2024 року №71575387 станом на вказану дату кошти за виконавчим документом про стягнення з відповідача на користь сина аліментів на рахунок відділу не надходили.

Доказів на підтвердження вчинення дій, які б свідчили про бажання відповідача брати участь у вихованні та розвитку дитини, відповідач не надав.

Лише той факт, що відповідач не визнав позов і висловив бажання брати участь у вихованні дитини, не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку.

Такі висновки узгоджуються з висновками Верховного Суду, викладеними у постанові від 15 травня 2019 року у справі №661/2532/17 (провадження №61-46449св18), згідно з якими: «Самого тільки факту заперечення проти позову про позбавлення батьківських прав недостатньо, щоб підтвердити наявність справжнього та належного інтересу відповідача до власної неповнолітньої дитини. Мотиви такого заперечення можуть бути різними, наприклад, це може бути пов'язане не з бажанням турбуватися про свою дитину, а з бажанням отримати у майбутньому піклування від неї. Тому до уваги мають братися всі обставини конкретної справи».

Також у постанові Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі №398/4299/17 (провадження №61-2861св20) зроблено такий висновок: «[...] Лише зазначення відповідачем в апеляційній скарзі про його бажання піклуватися про дитину не спростовує факту його ухилення від виконання своїх обов'язків з виховання дитини. [...] Факт заперечення відповідачем проти позову про позбавлення його батьківських прав з урахуванням його поведінки не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку. Верховний Суд зазначає, що позбавлення відповідача батьківських прав, здійснене згідно із законом (пункт 2 частини першої статті 164 СК України), спрямоване на захист прав та інтересів дитини, отже, має законну мету і втручання в права відповідача є пропорційним меті позбавлення його батьківських прав».

У постанові від 29 вересня 2021 року у справі №459/3411/18 (провадження №61-10531св21) Верховний Суд, залишаючи без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій про позбавлення відповідача батьківських прав щодо малолітньої дочки, виходив із того, що відповідач нехтує потребами своєї дочки, порушує права дитини на належне батьківське виховання та не виконує батьківських обов'язків. Він не довів зміну своєї поведінки щодо дитини, прагнення здійснювати належне піклування за нею, не спростував, що свідомо нехтував обов'язками батька щодо дочки. Факт заперечення відповідачем проти позову про позбавлення його батьківських прав не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку. Позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу, яка позбавлена батьківських прав, на спілкування з дитиною і побачення з нею, а також права на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав.

З урахуванням наведених висновків Верховного Суду та встановлених у цій справі обставин саме лише заперечення відповідача проти позбавлення його батьківських прав не може розцінюватися як достатня підстава для відмови у задоволенні позовної вимоги про позбавлення батьківських прав.

При цьому у справі, яка переглядається, суд апеляційної інстанції встановив, що відповідач з моменту народження дитини та під час розгляду справи у суді першої інстанції та у суді апеляційної інстанції дійсного інтересу до сина не проявляв, його життям не цікавився та участі у вихованні не брав, своєю поведінкою демонстрував бажання зберегти сімейні стосунки з жінкою, з якою перебуває у зареєстрованому шлюбі та виховує двох неповнолітніх дітей.

Крім того, Верховний Суд враховує ту обставину, що відповідач у заяві про перегляд заочного рішення у цій справі не заперечував проти позбавлення його батьківських прав.

Надаючи оцінку відповідним доводам касаційної скарги, колегія суддів зауважує, що судами встановлені обставини ухилення відповідача від виконання батьківських обов'язків задовго до початку його військової служби у березні 2023 року, тому відхиляє відповідні посилання відповідача на військову службу як на єдину причину відсутності участі батька у вихованні дитини. Водночас колегія суддів враховує, що служба у Національній гвардії України є почесним обов'язком, однак не звільняє батька від відповідальності за невиконання своїх батьківських обов'язків та не є перешкодою для матеріального утримання дитини. При цьому колегія суддів звертає увагу на те, що сучасні технології, такі як мобільний зв'язок та інші засоби комунікації, дозволяють підтримувати зв'язок батька й дитини та надавати останній допомогу.

Разом з тим колегія суддів звертає увагу на доводи позивача про те, що до вступу на військову службу відповідач тривалий час не цікавився життям сина, навіть не заперечував проти позбавлення його батьківських прав у заяві про перегляд заочного рішення у цій справі, натомість його інтерес до дитини, на переконання позивача, проявився лише після того, як він усвідомив наявність підстав, передбачених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», для звільнення від військової служби.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач вказувала, що після розрвання стосунків між сторонами, відповідач не бере участі у житті дитини. Під час складання акта обстеження житлово-побутових умов проживання дитини зі слів сусідів та згідно з поясненнями самої позивачки, наданими на засіданні органу опіки та піклування 16 серпня 2022 року, встановлено, що відповідач більше року ухиляється від виконання батьківських обов'язків.

Строк проходження відповідача військової служби розпочався 01 березня 2023 року.

Оцінивши неспростовані відповідачем обставини про те, що він тривалий час до вступу на військову службу не брав участі у житті дитини, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про свідоме та систематичне нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками.

Заперечуючи вказане, відповідач у касаційній скарзі зазначав про те, що у період з 2022 року до 2024 року неодноразово намагався налагодити зв'язок із позивачем для того, щоб мати можливість спілкуватися із сином, натомість позивач усіляко цьому перешкождала.

На підтвердження своїх доводів відповідач не надав жодних належних та допустимих доказів, що є його обов'язком з огляду на норми статті 81 ЦПК України.

Вказана позиція відповідача суперечить його поясненням, наданим під час апеляційного перегляду справи, згідно з якими після початку активних бойових дій на Київщині у березні 2022 року він та його родина, у тому числі двоє дітей, виїхали з місця постійного проживання у м. Києві до Вінницької області. Водночас матеріали справи, зокрема акт обстеження житлово-побутових умов проживання від 31 травня 2022 року, свідчать про те, що позивач разом з дитиною у цей період проживала у с. Семиполки Броварського району Київської області, і доказів опіки щодо малолітнього сина в період воєнних дій за місцем проживання останнього відповідач не надав.

Такі дії відповідача можуть свідчити про нехтування ним батьківськими обов'язками, визначеними статтею 150 СК України, у тому числі обов'язком батька піклуватися про здоров'я дитини, права останньої на безпечне для життя середовище, а також пріоритет особистих інтересів відповідача та його нової родини над інтересами його малолітнього сина.

При вирішенні спору у цій справі суд апеляційної інстанції на підставі належним чином оцінених доказів з урахуванням якнайкращих інтересів дитини дійшов правильного висновку про те, що відповідач свідомо нехтує своїми батьківськими обов'язками з виховання дитини, а тому наявні виключні обставини для застосування крайнього заходу впливу на особу, яка не виконує батьківські обов'язки, – позбавлення відповідача батьківських прав.

Так, встановлені судами обставини свідчать про те, що відповідач не виявляє батьківського піклування та батьківської турботи до дитини, станом здоров'я дитини не піклується, фізичний та моральний розвиток дитини не підтримує, необхідних умов для проживання дитини не забезпечує, не спілкується з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, не надає дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей, не сприяє засвоєнню дитиною загальнонавчаних норм моралі, не виявляє інтересу до її внутрішнього світу.

Разом з тим суд апеляційної інстанції правильно звернув увагу на те, що відповідно до положень частини першої статті 169 СК України мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав.

Водночас матеріали справи не містять даних, що позбавлення відповідача батьківських прав суперечитиме інтересам дитини Данила, оскільки емоційний зв'язок із дитиною відсутній, син знає батька лише за фотографіями.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122908149>.

Постанова Верховного Суду від 04.12.2024 у справі №133/747/23

Вирішуючи справу про позбавлення батьківських прав, Верховний Суд вирішив змінити рішення судів попередніх інстанцій та доповнити їх попередженням відповідача про необхідність змінити ставлення до своїх обов'язків щодо виховання сина.

Верховний Суд звернув увагу, що залишення поза увагою попередження суду про необхідність змінити ставлення до виконання батьківських обов'язків надалі може бути визнано достатньою підставою для позбавлення батьківських прав.

Також суд вказав, що результати психологічного обстеження дитини не можна розцінювати як беззаперечний доказ свідомого ухилення відповідача від виконання ним своїх батьківських обов'язків, оскільки оцінка психологічного обстеження дитини може бути суб'єктивною та залежати від того, як дитина сприймає ситуацію в сім'ї в цей момент. Відсутність біологічного батька в психологічній картині світу дитини не обов'язково вказує на його байдужість або небажання виконувати свої обов'язки, а може відображати нинішній емоційний стан дитини та її прив'язаність до осіб, з якими вона проводить більшу частину часу.

1. Обставини справи

У березні 2023 року позивачка звернулася до суду з позовом, у якому зазначила, що вона та відповідач з 08 червня 2011 року перебували в шлюбі, у якому в них народився син.

18 листопада 2013 року шлюб між сторонами розірвано. Вихованням дитини після розірвання шлюбу вона займається самостійно, відповідач сина не утримує та не спілкується з ним.

18 грудня 2020 року позивачка уклала шлюб з іншим чоловіком, який виконує роль батька для її сина, забезпечує матеріально, бере участь у вихованні та розвитку, має бажання усиновити його.

Просила позбавити батьківських прав відповідача щодо його неповнолітнього сина.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням міськрайонного суду позов залишено без задоволення.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивачки залишено без задоволення, рішення міськрайонного суду залишено без змін.

Судові рішення мотивовані тим, що позбавлення батьківських прав є втручанням у приватне і сімейне життя, а в цій ситуації таке втручання не є виправданим і пропорційним, оскільки матеріали справи не свідчать про умисне невиконання відповідачем своїх обов'язків.

Надані позивачкою докази у справі не підтверджують факт свідомого, умисного ухилення відповідача від виконання батьківських обов'язків. Відповідач з 2018 року працює слюсарем і саме з цього часу почав активно погашати заборгованість зі сплати аліментів, яка на момент розгляду справи в 2024 році відсутня.

Відсутність біологічного батька в психологічній картині світу дитини за результатами психологічного обстеження не вказує на його байдужість або небажання виконувати свої обов'язки, а може відображати нинішній емоційний стан дитини та її прив'язаність до осіб, з якими вона проводить більшу частину часу.

Висновок органу опіки та піклування про доцільність позбавлення батьківських прав не є достатньо об'єктивним та обґрунтованим, не містить даних, які характеризують відповідача як особу, яка не здійснює своїх батьківських обов'язків, орган опіки та піклування не надав оцінки причинам ухилення відповідача від виконання батьківських обов'язків.

Активне заперечення відповідача у справі про позбавлення його батьківських прав може бути розцінене як прояв відповідальності та намір зберегти свої права та обов'язки стосовно сина. Цей факт демонструє, що відповідач не лише визнає свої батьківські обов'язки, але й прагне їх виконувати, шукаючи можливості для підтримання відносин з дитиною.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, позивачка у справі вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У матеріалах справи містяться два взаємовиключних висновки органів опіки та піклування: 1) від 31 липня 2023 року Комісії з питань захисту прав дитини при виконавчому комітеті Козятинської міської ради Вінницької області про недоцільність позбавлення батьківських прав відповідача щодо малолітнього сина; 2) від 02 листопада 2023 року виконавчого комітету Гірської сільської ради Бориспільського району Київської області про доцільність позбавлення батьківських прав відповідача стосовно малолітньої дитини.

У висновку від 31 липня 2023 року про недоцільність позбавлення батьківських прав відповідача Комісія з питань захисту прав дитини при виконавчому комітеті Козятинської міської ради Вінницької області висувала, що відповідач заперечує твердження матері дитини про ухилення ним від виконання батьківських обов'язків, пояснюючи це тим, що вона свідомо створила такі умови, які унеможливають спілкування батька з дитиною: змінила місце проживання,

не повідомивши батька дитини, перешкоджає телефонному зв'язку з дитиною. Відповідач має бажання спілкуватися зі своїм малолітнім сином, брати участь у його вихованні та утриманні, сплачує аліменти. Відповідач звертався до служби у справах дітей з проханням надати допомогу у вирішенні питання щодо спілкування з малолітнім сином, а саме встановлення йому регламенту побачень.

Колегія суддів погоджується з висновком судів попередніх інстанцій про те, що висновок органу опіки та піклування від 02 листопада 2023 року про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав з тих підстав, що відповідач самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків, а саме протягом 10 років не цікавиться станом здоров'я сина, його навчанням, не бере участі у вихованні дитини, не піклується про стан її здоров'я та духовний розвиток, не проявляє батьківської турботи, хоча йому жодних перешкод у побаченні із сином ніхто не чинив і не чинить, – не є достатньо об'єктивним та обґрунтованим, оскільки не містить даних, які об'єктивно характеризують відповідача як особу, яка не здійснює своїх батьківських обов'язків, а також переконливих доводів щодо доцільності позбавлення батьківських прав, якими він керувався під час прийняття рішення.

Зазначений висновок не містить відомостей щодо наявності виключних обставин, які б свідчили про свідоме нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками, чи наявності з боку батька загрози для дитини, її здоров'я та психічного розвитку, а тому обґрунтовано не врахований судами попередніх інстанцій. Висновок не містить доводів щодо відповідності застосування такого крайнього заходу інтересам дитини та необхідності в такий спосіб захисту її прав.

Водночас із матеріалів справи вбачається, що поведінка відповідача загалом свідчить про його бажання як батька брати участь у вихованні та спілкуванні із сином, його спроможність і волевиявлення виконувати свої природні батьківські обов'язки. Заборгованість зі сплати аліментів, що виникла до 2018 року, обґрунтовано визнана судом недостатнім доказом свідомого ухилення відповідача від утримання сина, оскільки з працевлаштуванням відповідача в 2018 році він вживав заходів для погашення боргу, що підтверджує довідка державного виконавця про відсутність заборгованості зі сплати аліментів станом на 2023 рік.

Результати психологічного обстеження дитини не можна розцінювати як беззаперечний доказ свідомого ухилення відповідача від виконання ним своїх батьківських обов'язків, оскільки оцінка психологічного обстеження дитини може бути суб'єктивною та залежати від того, як дитина сприймає ситуацію в сім'ї в цей момент. Відсутність біологічного батька в психологічній картині світу дитини не обов'язково вказує на його байдужість або небажання виконувати свої обов'язки, а може відображати нинішній емоційний стан дитини та її прив'язаність до осіб, з якими вона проводить більшу частину часу.

У відзиві на позовну заяву у суді першої інстанції відповідач наполягав на бажанні підтримувати зв'язок із сином та брати участь у його житті.

Проте встановлені судами обставини справи вказують на наявність підстав для того, щоб попередити відповідача про необхідність змінити ставлення до виконання своїх обов'язків щодо виховання сина.

Верховний Суд звертає увагу, що залишення поза увагою попередження суду про необхідність змінити ставлення до виконання батьківських обов'язків надалі може бути визнано достатньою підставою для позбавлення батьківських прав (постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2024 року у справі №464/2040/23, від 06 березня 2024 року у справі №317/2256/22, від 09 червня 2023 року у справі №591/6037/21).

Колегія суддів вважає, що касаційну скаргу необхідно задовольнити частково, рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду змінити шляхом доповнення їх резолютивних частин попередженням відповідача про необхідність змінити ставлення до своїх обов'язків щодо виховання сина.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123658944>

Постанова Верховного Суду від 10.12.2024 у справі №759/14651/22

Заява відповідачки, в якій вона відмовлялася від батьківських прав на дитину, не може слугувати підставою для задоволення позову, оскільки згідно з положеннями частин другої, третьої статті 155 СК України відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства та не відповідає інтересам дитини.

1. Обставини справи

У жовтні 2022 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідача, треті особи: Служба у справах сім'ї та дітей Гатненської територіальної громади Фастівського району Київської області, Служба у справах дітей та сім'ї Святошинської районної в м. Києві державної адміністрації, про позбавлення батьківських прав.

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що між сторонами у справі було укладено шлюб, від якого в них народився син.

З часу укладення шлюбу сторони проживали за місцем реєстрації позивача у квартирі, яка йому належить на праві власності. Однак у 2014 році, коли дитині виповнилося півтора роки, відповідачка залишила позивача з маленьким сином, жодним чином не погоджуючи це з позивачем і не пояснюючи останньому такі дії. При цьому така поведінка відповідачки не була викликана діями позивача відносно неї, які можна було б розцінити як умисне відсторонення матері від дитини.

З будь-якими зверненнями до правоохоронних органів чи органів у справах дітей за захистом своїх прав чи вимогами посприяти у відновленні порушених прав відповідачка не зверталася.

У зв'язку із цим позивач вважає, що відповідачка добровільно залишила дитину, тобто свідомо самоусунулася від своїх батьківських обов'язків. Дитина перебуває на повному утриманні батька та проживає разом з ним. Мати не бере жодної участі у вихованні дитини, не цікавиться її здоров'ям, успіхами у навчанні, морально та матеріально не підтримує, не піклується про фізичний і духовний розвиток, не забезпечує необхідним харчуванням, медичним доглядом, лікуванням, не спілкується з дитиною. Усі питання щодо виховання сина вирішуються позивачем особисто, без участі та підтримки з боку відповідачки.

Посилаючись на викладені обставини, позивач просив суд позбавити батьківських прав відповідачки щодо сина.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням районного суду позов задоволено.

Позбавлено відповідачку батьківських прав відносно її неповнолітнього сина.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що під час розгляду справи підтверджено факт свідомого ухилення відповідачки від виконання своїх батьківських обов'язків, покладених на неї статтею 150 Сімейного кодексу України, відносно неповнолітньої дитини.

Не погодившись із рішенням суду першої інстанції, відповідачка звернулася до суду з апеляційною скаргою.

Короткий зміст постанови суду апеляційної інстанції

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу задоволено, рішення районного суду скасовано та ухвалено нове рішення у справі, яким у задоволенні позову відмовлено.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що позивачем не надано належних і допустимих доказів винної поведінки відповідачки щодо умисного ухилення її від виконання батьківських обов'язків, як і не доведено, що інтереси дитини потребують позбавлення матері батьківських прав щодо неї.

Суд встановив, що позивачем не доведено обставин, які б свідчили про те, що відповідачка не бажає спілкуватися з сином та брати участь у його вихованні, остаточно і свідомо самоусунулася від виконання своїх обов'язків з виховання дитини.

Суд врахував, що позбавлення відповідачки батьківських прав, тобто природних прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого за обставин цієї справи не доведено.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, відповідач у справі вирішив оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновком суду апеляційної інстанції про те, що заява відповідачки від 09 вересня 2022 року, в якій вона відмовлялася від батьківських прав на дитину, не може слугувати підставою для задоволення позову, оскільки згідно з положеннями частин другої, третьої статті 155 СК України відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства та не відповідає інтересам дитини.

Крім того, надалі відповідачка заперечувала проти позбавлення її батьківських прав.

Суд апеляційної інстанції правильно не взяв до уваги висновок Служби у справах сім'ї та дітей Гатненської територіальної громади Фастівського району Київської області, затверджений рішенням №6/4 від 25 квітня 2024 року, про доцільність позбавлення відповідачки батьківських прав, оскільки такий висновок носить рекомендаційний характер, не містить обставин, які б вказували на наявність підстав для застосування щодо відповідачки такого крайнього заходу, як позбавлення батьківських прав, не містить обґрунтованого посилання на те, що позбавлення батьківських прав відповідатиме інтересам дитини.

При цьому апеляційний суд правильно урахував, що позбавлення відповідачки батьківських прав, тобто природних прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого за обставин цієї справи не доведено.

Розглядаючи спір, який виник між сторонами у справі, апеляційний суд правильно визначився з характером спірних правовідносин та нормами матеріального права, які підлягають застосуванню, повно та всебічно дослідив наявні у справі докази і дав їм належну оцінку, правильно встановив обставини справи, внаслідок чого ухвалив законне й обґрунтоване судові рішення, яке відповідає вимогам матеріального та процесуального права.

Доводи касаційної скарги про неврахування апеляційним судом висновків про застосування норм права у подібних спірних правовідносинах, які викладені у наведених постановках Верховного Суду, є безпідставними, оскільки висновки у цих справах і у справі, яка переглядається, та встановлені судами фактичні обставини, що формують зміст правовідносин, є різними, у кожній із зазначених справ суди виходили з конкретних обставин справи та фактично-доказової бази з урахуванням наданих сторонами доказів, оцінюючи їх у сукупності.

Інші доводи касаційної скарги зводяться до переоцінки доказів та встановлення фактичних обставин справи, що відповідно до правил частини першої статті 400 ЦПК України виходить за межі повноважень суду касаційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123733987>.

2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів

Обмежувальні приписи

Постанова Верховного Суду від 15.11.2024 у справі №727/614/24 (провадження №61-12068св24)

Той факт, що між колишнім подружжям склалися неприязні стосунки та існує цивільний спір щодо поділу спільного майна подружжя, автоматично не свідчить про застосування домашнього насильства.

Вчинення колишнім чоловіком дій з метою усунення перешкод, які чиняться йому заявницею, у доступі до будинку шляхом виклику поліції, повідомлення про вселення до будинку, 1/2 частини якого належить йому на праві власності, не є формою домашнього насильства, виключаючи умисне позбавлення заявника та дітей житла або можливості користуватися ним.

Верховний Суд у своїй практиці раніше висноував те, що притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого частиною першою статті 173-2 КУпАП, не є безумовною підставою для застосування судом спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом №2229-VIII.

1. Обставини справи

У січні 2024 року заявниця звернулася до суду із заявою про видання обмежувального припису стосовно колишнього чоловіка. На обґрунтування заяви вона вказала, що: шлюб між нею та колишнім чоловіком розірваний на підставі рішення суду в липні 2022 року; від шлюбу в них є троє дітей, діти проживають із заявницею. Заявниця зазначала, що існують обставини, які свідчать про вчинення колишнім чоловіком домашнього насильства щодо неї та дітей, а також ризики продовження вчинення ним домашнього насильства надалі; постановою суду від 18.05.2022 чоловіка визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст.173-2 КУпАП; 11.10.2022 о 20 годині він прибув до будинку, в якому проживає заявниця з дітьми, під час перебування останньої на лікуванні в Ізраїлі та викликав поліцію через те, що діти не впускали його в будинок, чим налякав дітей; 17.10.2022 за результатами психологічної діагностики психологи центру соціальних служб дійшли висновку про ймовірність вчинення щодо дітей психологічного та фізичного насильства; 12.01.2024 чоловік зателефонував заявниці та повідомив, що заїхав в Україну, однак не може виїхати, вимагаючи для перетину кордону передати йому дітей, повідомивши про вселення до будинку в разі відмови передати йому дітей, чим вчинив психологічне насильство; 15.01.2024 він прийшов до будинку з невідомою особою, періодично стукав у ворота; 16.01.2024 чоловік з'явився до гімназії, спілкувався із завучем; такі дії батька призвели до того, що діти відмовилися ходити до навчальних закладів поки існують ризики зустрічей з ним; заявниця та діти бояться вмикати світло у будинку, оскільки колишній чоловік, знаючи про перебування останніх у будинку, буде виламувати двері; дитина, почувши про батька та про виклики ним поліції, впадає в істеріку; заявниця під час лікування протипоказані емоційні перенавантаження, стресові ситуації, оскільки вона потребує нормального психоемоційного стану.

Враховуючи викладене, заявниця просила суд заборонити колишньому чоловіку строком на шість місяців:

- наблизитися на відстань до 1 км до місця її проживання з дітьми;
- наблизитися на відстань до 1 км до місця навчання дітей;
- особисто і через третіх осіб розшукувати заявницю з дітьми, якщо вони перебувають у невідомому для кривдника місці, переслідувати їх та в будь-який спосіб спілкуватися з ними.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні заяви відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні заяви, суди виходили з таких підстав:

- заявниця не довела необхідність видання обмежувального припису;
- між заявницею та колишнім чоловіком існують неприязні стосунки, крім визнання чоловіка винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КпАП, інших фактів здійснення ним домашнього насильства щодо заявниці та дітей не встановлено;
- неодноразове вчинення колишнім чоловіком домашнього насильства щодо заявниці, у тому числі фізичного насильства на очах у дітей, вчинення психологічного тиску на заявницю та дітей заявниця не довела, щодо застосування будь-якого домашнього насильства до неї чи дітей у правоохоронні чи інші органи не зверталася;
- наявність між сторонами спору щодо поділу спільного майна не може розцінюватися як насильство в сім'ї;
- на відео заявниця стверджує, що 18.01.2024 не було домашнього насильства з боку колишнього чоловіка, а було проникнення у житло, оскільки він тривалий час не проживав у помешканні;
- відсутні ризики вчинення чоловіком надалі домашнього насильства.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Інститут обмежувального припису призначений для невідкладного захисту прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, шляхом покладення на кривдника певних обмежувальних заходів на визначений судом строк, незалежно від притягнення кривдника до адміністративної чи кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язане з домашнім насильством.

Обмежувальний припис за своєю суттю не є заходом покарання особи (на відміну від норм, закріплених у КУпАП та КК), а є тимчасовим заходом, що виконує захисну та запобіжну функції і спрямований на попередження вчинення насильства та забезпечення першочергової безпеки осіб з огляду на наявність ризиків, передбачених Законом №2229-VIII, до вирішення питання про кваліфікацію дій кривдника та прийняття стосовно нього рішення у відповідних адміністративних або кримінальних провадженнях (див. постанови Верховного Суду від 05 вересня 2019 року у справі №756/3859/19 (провадження №61-11564св19) та від 20 травня 2020 року у справі №673/1607/19 (провадження №61-1432св20)).

Важливим для спірних правовідносин є висновок про те, що домашнє насильство істотно відрізняється від звичайних конфліктних стосунків, оскільки має певні ознаки та характеризується тим, що особа, яка застосовує домашнє насильство, маючи значну перевагу у своїх можливостях, діє умисно з наміром досягти бажаного результату, який полягає у заподіянні шкоди потерпілому шляхом порушення його прав і свобод. Тоді як під конфліктом потрібно розуміти такий стан взаємодієносин, який характеризується наявністю критичного протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнього загострення суперечностей, що може призвести до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями; ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію, несумісну з інтересами іншої сторони. Виникнення конфлікту залежить не лише від об'єктивних причин, але й від суб'єктивних факторів, до яких потрібно віднести власні уявлення учасників конфлікту про себе, свої потреби, мотиви, життєві цінності та ставлення до іншої сторони конфлікту (див. постанову Верховного Суду від 07 листопада 2023 року у справі №676/265/23 (провадження №61-9498св23)).

Суди під час вирішення такої заяви мають надавати оцінку всім обставинам та доказам у справі, вирішувати питання про дотримання прав та інтересів дітей і батьків, а також забезпечити недопущення необґрунтованого обмеження одного з батьків у реалізації своїх прав відносно дітей у разі безпідставності та недоведеності вимог заяви іншого з батьків. Під час вирішення питання про наявність підстав для видання обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві (див. постанови Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі №753/23624/18 (провадження №61-9012св19) та від 06 лютого 2020 року у справі №753/8626/19 (провадження №61-15016св19)).

У розглядуваній справі судами встановлено, що між колишнім подружжям склалися неприязні стосунки та існує цивільний спір щодо поділу спільного майна подружжя, що автоматично не свідчить про застосування домашнього насильства.

Також суди обґрунтовано врахували, що вчинення колишнім чоловіком дій з метою усунення перешкод, які чиняться йому заявницею, у доступі до будинку шляхом виклику поліції, повідомлення про вселення до будинку, 1/2 частини якого належить йому на праві власності, не є формою домашнього насильства, виключаючи умисне позбавлення заявниці та дітей житла або можливості користуватися ним.

Верховний Суд у своїй практиці раніше висноував те, що притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого частиною першою статті 173-2 КУпАП, не є безумовною підставою для застосування судом спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом №2229-VIII (див. постанову Верховного Суду від 25 квітня 2024 року у справі №711/6788/23 (провадження №61-2190св24)).

Оцінка ризиків має проводитися за факторами небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства шляхом відібрання свідчень від постраждалої від такого насильства особи, з'ясування обставин конфлікту та виявлення чинників і умов, які створюють або можуть створювати небезпеку для цієї особи. Фактори небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства мають визначатися за результатами оцінки дій кривдника, які свідчать про ймовірність настання летальних наслідків у разі вчинення домашнього насильства з метою виявлення вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті такої особи. За оцінки ризиків відповідно до Закону №2229-VIII слід врахувати поведінку кривдника як до, так і після звернення заявника до суду; з огляду на тривалий час, який минув після подання заяви, з'ясувати, чи не відбулося примирення між сторонами; чи є наразі необхідним тимчасове обмеження прав та/або покладення на особу обов'язків, передбачених ст. 26 Закону №2229-VIII, та чи не застосовувалися до нього подібні обмежувальні заходи у кримінальному провадженні (див., наприклад, постанову Верховного Суду від 24 лютого 2021 року у справі №570/2528/20 (провадження №61-16103св20)).

У цій справі суди правильно звернули увагу, що з часу вчинення чоловіком щодо заявниці психологічного насильства у квітні 2022 року до звернення заявниці до суду із цією заявою у січні 2024 року минув тривалий час, фактів протиправної поведінки чоловіка протягом цього часу заявницею не наведено.

У цій справі посилення апеляційного суду на те, що не заслуговують на увагу зазначення заявницею інших підстав для видання обмежувального припису з наданням відповідних доказів після звернення до суду, позаяк не вказувалися під час звернення до суду, є помилковими, але такі недоліки не призвели до порушення основних засад (принципів) цивільного судочинства, оскільки заявниці не надала суду належних і допустимих доказів на підтвердження заявлених вимог щодо факту вчинення домашнього насильства колишнім чоловіком, а також ризиків, які можуть настати у майбутньому.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для скасування оскаржуваних судових рішень, а тому залишив касаційну скаргу без задоволення.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123081828>.

2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів

Інші спори

Постанова Верховного Суду від 09.10.2024 у справі №462/7557/22

Суд застосовує позовну давність лише тоді, коли є підстави для задоволення позовної вимоги.

Тобто, перш ніж застосувати позовну давність, суд має з'ясувати та зазначити у судовому рішенні, чи порушене право або охоронюваний законом інтерес позивача, за захистом якого той звернувся до суду. Якщо таке право чи інтерес не порушені, суд відмовляє в задоволенні позову через його необґрунтованість. Лише якщо буде встановлено, що право або охоронюваний законом інтерес особи дійсно порушені, але позовна давність спливла, і про це зробила заяву інша сторона спору, суд відмовляє в позові через сплив позовної давності за відсутності поважних причин її пропущення, наведених позивачем.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідачів про визнання будинку та земельної ділянки об'єктом спільної сумісної власності, поділ майна, визнання права власності на ідеальні частки у майні.

Позовна заява мотивована тим, що його батьки (відповідачі) перебували у зареєстрованому шлюбі. Вказував, що він та його батьки були співвласниками 59/300 частини житлового будинку в м. Харкові, проте з початком воєнних дій на сході України у 2014 році родина вирішила переїхати до м. Львів та продати належне їм нерухоме майно у м. Харкові.

Зазначав, що 21.07.2014 за спільні кошти, які були отримані родиною від продажу належного їм трьом на праві спільної власності нерухомого майна у м. Харкові, вони придбали житловий будинок в м. Львові. Право власності на вказане нерухоме майно було зареєстровано за матір'ю. Посилався на те, що за згодою сторін, після проведення ремонтно-будівельних робіт у житловому будинку спірний будинок та земельна ділянка підлягали переоформленню на всіх членів сім'ї (разом з братом) – по 1/4 частини на кожного.

Водночас після закінчення будівельних робіт у спірному будинку, батько звернувся до суду з позовом про розірвання шлюбу, а через декілька місяців – з позовом про визнання майна спільною сумісною власністю подружжя та його поділ, предметом якого були, зокрема, спірні житловий будинок та земельна ділянка.

Позивач вважав, що спірні житловий будинок та земельна ділянка належать йому та батькам на праві спільної сумісної власності на підставі положень ст.175 СК України, ст. 368 ЦК України та підлягають поділу відповідно до ст.372 ЦК України.

Враховуючи наведене, уточнивши позовні вимоги, позивач просив суд:

- визнати житловий будинок в м. Львів та земельну ділянку під ним спільною сумісною власністю позивача та відповідачів;
- у порядку поділу спільного майна батьків та дітей визнати за ним право спільної часткової власності на 1/3 ідеальної частки житлового будинку в м. Львів та земельної ділянки, на якій розташований будинок.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково.

Визнано житловий будинок в м. Львів та земельну ділянку під ним спільною сумісною власністю позивача та відповідачів.

Визначено, що частка позивача у житловому будинку в м. Львів та земельній ділянці під ним становить 1/3 ідеальної частки від усього будинку та земельної ділянки.

Визнано за позивачем право власності на 1/3 ідеальної частки житлового будинку в м. Львів та земельної ділянки під ним.

Визначено, що частка матері у житловому будинку в м. Львів та земельній ділянці під ним становить 1/3 ідеальної частки від усього будинку та земельної ділянки.

Визнано за матір'ю право власності на 1/3 ідеальної частки житлового будинку в м. Львів та земельної ділянки під ним.

У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Судові рішення мотивовано тим, що спірні житлові будинки та земельна ділянка належить позивачу та відповідачу на праві спільної сумісної власності, оскільки були придбані сторонами для спільного проживання, за їх спільні кошти, які були отримані від продажу частини будинку у м. Харкові, що належала сторонам на праві спільної власності. При цьому сторони на час придбання вказаних об'єктів нерухомості належали до членів однієї сім'ї, а домовленостей між ними при визначенні часток у вказаному нерухомому майні досягнуто не було.

Відхиляючи доводи відповідача щодо впливу строку позовної давності, суд вказав, що перебіг позовної давності починається саме з моменту виникнення між батьками позивача спору про поділ спільного сумісного майна, оскільки до цього часу ніхто із членів сім'ї не заперечував право позивача на частку у спільному сумісному майні.

3. **Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування**

Верховний Суд вирішив скасувати рішення судів попередніх інстанцій та винести нове рішення про відмову в задоволенні позову з огляду на таке.

Стаття 15 ЦК України закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Частиною ч. 2 ст. 3 СК України визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Згідно з чч. 1, 2 ст. 175 СК України майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності. Діти мають право на виділ у натурі майна, що є у спільній сумісній власності батьків і дітей. У разі виділу частки з майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного зі співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду. Якщо виділ у натурі частки зі спільного майна є неможливим (ч. 2 ст. 183 ЦК України), діти, які мають право на виділ частки з майна у натурі, мають право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки.

Майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі (ч. 4 ст. 368 ЦК України).

Згідно з чч. 1–2 ст. 372 ЦК України майно, що є у спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними, крім випадків, установлених законом. У разі поділу майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом. У разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється.

Верховний Суд зазначив, що, задовольняючи позовні вимоги позивача, суди не врахували, що позивач не довів належними та допустимими доказами тих фактичних обставин, якими обґрунтував позов, зокрема придбання житлового будинку та земельної ділянки саме за його особисті кошти, вилучені від продажу житлового будинку у м. Харкові, співвласником якого він був, що має наслідком відмову у задоволенні такого позову.

Доведення зазначених обставин є його процесуальним обов'язком. Жодних доказів того, що спірні об'єкти нерухомості були придбані, у тому числі за рахунок його коштів, позивач не надав.

За правилом ст. 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Відповідно до ст. 257 ЦК України загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки.

Згідно з ч. 4 ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Суд застосовує позовну давність лише тоді, коли є підстави для задоволення позовної вимоги. Тобто, перш ніж застосувати позовну давність, суд має з'ясувати та зазначити у судовому рішенні, чи порушене право або охоронюваний законом інтерес позивача, за захистом якого той звернувся до суду. Якщо таке право чи інтерес не порушені, суд відмовляє в задоволенні позову через його обґрунтованість. Лише якщо буде встановлено, що право або охоронюваний законом інтерес особи дійсно порушені, але позовна давність спливла і про це зробила заяву інша сторона спору, суд відмовляє в позові через вплив позовної давності за відсутності поважних причин її пропущення, наведених позивачем.

Таким чином, скасовуючи судові рішення, Верховний Суд вирішив відмовити у задоволенні позову позивача по суті у зв'язку з необґрунтованістю позовних вимог, що свідчить про відсутність правових підстав для застосування позовної давності.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122253173>.

Постанова Верховного Суду від 11.12.2024 у справі №619/5039/23

При вирішенні справи про зміну прізвища дитини необхідно також враховувати стосунки, які існують між дитиною та її батьками, у тому числі й з тим із батьків, хто проживає окремо.

Якщо той із батьків, хто має спільне з дитиною прізвище і проживає окремо від дитини, зберігає з нею близькі стосунки і продовжує брати участь у її вихованні, то не є доцільним спростувати відчуженню між батьком і дитиною, зокрема шляхом зміни прізвища.

Верховний Суд зазначив, що відповідне сприйняття дитиною свого прізвища значною мірою залежатиме саме від добросовісного виконання її матір'ю свого обов'язку, відсутності з її сторони негативних суджень щодо нього. Немає підстав уважати, що батькове прізвище якимось чином суперечить інтересам дитини. З досягненням більш зрілого віку дитина зможе висловити свою думку стосовно вибору прізвища, тоді як на тепер з огляду на вік сина сторін це є неможливим, тож суди дійшли правильного висновку про відмову в задоволенні позову.

1. Обставини справи

Мати малолітньої дитини звернулася до суду з позовом до батька дитини «про зміну прізвища дитини». Мотивований цей позов тим, що під час шлюбу, який тривав з 02.07.2005 по 15.01.2015, у сторін справи народився син. Після розірвання шлюбу батько припинив цікавитися добробутом, життям і здоров'ям дитини, а займався налагодженням власного приватного життя. Через це позивачці навіть довелося звертатися до суду за стягненням аліментів, розмір яких було встановлено рішенням суду від 09.02.2015 (справа №619/5920/14-ц) у твердій грошовій сумі.

Через війну позивачці з дитиною довелося переїхати до міста Полтави як внутрішньо переміщеним особам. Дитина опинилася в іншому оточенні, знайшла нових друзів та знайомих, однак у зв'язку з тим, що син і матір мають різні прізвища, дитина відчуває себе серед однолітків некомфортно.

Під час судового розгляду була заслухана думка малолітньої дитини стосовно поданого матір'ю позову. Дитина пояснила, що з батьком не спілкується, але хотіла б, щоб батько був хорошим і вони разом проводили час. Зазначив, що він проживає з матір'ю, батько йому не дарує ніяких подарунків.

Керуючись вищенаведеними обставинами та поданими доказами, позивачка просила позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

21.11.2023 рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено. Рішення суду мотивоване тим, що позивач не довела належними і допустимими доказами факт свідомого та умисного невиконання відповідачем батьківських обов'язків, а також те, що зміна прізвища дитини на прізвище матері буде відповідати найкращим інтересам дитини, які є пріоритетними і визначальними для вирішення спору щодо зміни прізвища дітей.

Постановою апеляційного суду від 22.02.2024 апеляційну скаргу позивачки залишено без задоволення, а рішення суду першої інстанції залишено без змін. Суд погодився з висновками суду першої інстанції та також врахував думку малолітньої дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями першої та апеляційної інстанцій, позивачка подала до Верховного Суду касаційну скаргу, яку мотивувала тим, що необхідність у зміні прізвища дитини виникла з тієї причини, що відповідач не цікавиться сином. З моменту народження дитина постійно проживає з позивачкою та забезпечена її піклуванням, турботою, любов'ю. Відповідач ігнорує та своїми діями намагається не брати участі у житті дитини, не виконує належним чином своїх батьківських обов'язків щодо своєї дитини, нехтує ними, не бере участі у вихованні та утриманні дитини, жодним чином не піклується про стан здоров'я дитини, не намагається забезпечити медичного обслуговування. Вказує, що син у судовому засіданні бажання змінити прізвище підтримав.

З огляду на вищенаведене позивачка вважає, що суди попередніх інстанцій на порушення норм процесуального права не застосували позицію Верховного Суду, викладену у постановках від 15.08.2018 у справі №759/3363/16, від 30.03.2020 у справі №759/5739/18, від 20.11.2019 у справі №599/596/17, а також не дослідили зібрані у справі докази і встановили обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів (п. 4 ч. 2 ст. 389 ЦПК України).

Перевіривши доводи касаційної скарги, Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення з таких підстав.

При вирішенні спору між батьками щодо зміни прізвища дитини беруться до уваги різні обставини, які мають свідчити про те, що зміна прізвища дитини відповідає її інтересам. До них належать: виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини; інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища дитини її інтересам. Тобто інтереси дитини є пріоритетними і визначальними для вирішення спору щодо зміни прізвища дитини.

При вирішенні справи про зміну прізвища дитини необхідно також враховувати стосунки, які існують між дитиною та її батьками, у тому числі й з тим із батьків, хто проживає окремо. Якщо той із батьків, хто має спільне з дитиною прізвище і проживає окремо від дитини, зберігає з нею близькі стосунки і продовжує брати участь у її вихованні, то не є доцільним сприяти відчуженню між батьком і дитиною, зокрема шляхом зміни прізвища.

При вирішенні справи про зміну прізвища дитини необхідно також врахувати стосунки, які існують між дитиною та її батьками, у тому числі й з тим із батьків, хто проживає окремо. Якщо той із батьків, хто має спільне з дитиною прізвище і проживає окремо від дитини, зберігає з нею близькі стосунки і продовжує брати участь у її вихованні, то не є доцільним сприяти відчуженню між батьком і дитиною шляхом зміни прізвища.

Позивач має довести належними і допустимими доказами факт свідомого та умисного непіклування відповідача про фізичний, духовний розвиток їх дитини, а також те, що зміна прізвища дитини на прізвище матері буде відповідати найкращим інтересам дитини.

Враховавши думку дитини, якій виповнилося 10 років, а також те, що у справах, які стосуються прав дітей, судам першочергово увагу слід приділяти якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшов правильного висновку про відмову в задоволенні позовних вимог, оскільки позивач не довела необхідності зміни прізвища дитини з батькового на своє, а також того, що зміна прізвища буде відповідати інтересам дитини, сприятиме її психологічному та гармонійному розвитку. Аргументи касаційної скарги про те, що батько усунувся від виконання батьківських обов'язків, не спростовують висновок судів, оскільки суди врахували, що між сторонами існував спір щодо визначення місця проживання дитини, дитина залишилася проживати з матір'ю, батько сплачує аліменти на утримання дитини, у сукупності з іншими обставинами справи зазначене не є підставою для зміни прізвища дитини у розумінні частини п'ятої статті 148 СК України.

Верховний Суд зазначає, що відповідне сприйняття дитиною свого прізвища значною мірою залежатиме саме від добросовісного виконання її матір'ю свого обов'язку, відсутності з її сторони негативних суджень щодо нього. Наразі немає підстав уважати, що батькове прізвище якимось чином суперечить інтересам дитини. У цьому конкретному випадку йдеться про реалізоване законне право батька зареєструвати сина за своїм прізвищем, узгоджене з його матір'ю у добровільному порядку, що свідчить про піклування з боку відповідача та його відповідальність перед своєю дитиною.

Враховуючи наведене, колегія суддів дійшла висновку про залишення касаційної скарги без задоволення, а рішення першої та апеляційної інстанцій – без змін, оскільки підстав для їх скасування немає.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123841363>.

Постанова Верховного Суду від 27.11.2024 у справі №165/1288/20

При вирішенні справ про зміну прізвища, що ініційовані опікунами дитини, суди повинні враховувати, що підставами для зміни імені є: усиновлення, визнання усиновлення недійсним або його скасування; реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним. А суб'єктами, які мають право на зміну прізвища, є: самі особи; їхні батьки (для зміни прізвища малолітніх осіб); їхні усиновлювачі (які дорівнюють до батьків у правовому значенні обсягу їх прав стосовно дітей). Інші особи здійсненням особистого немайнового права малолітньої особи на ім'я законом не наділені. Дій і можливостей опікуна щодо здійснення особистих немайнових прав підопічного, зокрема на зміну його імені, законом не передбачено. Тому малолітня особа має залишатися з тим іменем, яке вона має, незалежно від призначення їй опікуна, який не вправі порушувати питання переддержавними органами про зміну імені малолітнього.

1. Обставини справи

У листопаді 2020 року опікун малолітньої дитини звернувся до суду з позовом до виконавчого комітету Нововолинської міської ради як органу опіки та піклування, третя особа – Нововолинський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Західного регіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів), про зміну прізвища дитини та зобов'язання вчинити дії.

Позов мотивований тим, що у відповідачки та сина позивачки, які перебували у цивільному шлюбі, народилася дитина. До народження дівчинки її син та відповідачка протягом чотирьох років жили однією сім'єю, вели спільне господарство. Під час реєстрації народження дитини в Нововолинському відділі ДРАЦС РС Нововолинського МУЮ Волинської області 07 травня 2015 року, актовий запис №196, запис про батька дитини провадився за прізвищем матері. Прізвище дитині невістка дала своє, а по батькові вказала її сина та набула статусу одинокої матері.

Позивачка вказувала, що матір дитини почала вести антиморальний спосіб життя, тому фактичні шлюбні стосунки її син та невістка розірвали, дитина залишилася проживати разом з матір'ю. Син позивачки неодноразово судимий, на час звернення до суду відбував покарання у місцях позбавлення волі.

Рішенням Нововолинського міського суду Волинської області від 12 грудня 2019 року відповідачку позбавлено батьківських прав щодо малолітньої доньки та малолітнього сина.

Рішенням виконавчого комітету Нововолинської міської ради Волинської області від 24 січня 2020 року малолітній доньці надано статус дитини, позбавленої батьківського піклування, та призначено бабусю (позивачку) опікуном. З 2018 року дитина живе в родині позивачки. Родинні зв'язки позивачки та дитини підтверджуються генетичним дослідженням.

Керуючись вищенаведеними обставинами, позивачка стверджувала, що прізвище матері у дитини може негативно вплинути на дитину і її життя надалі. Дитина може переживати осуд з боку лікарів, поліцейських та сторонніх осіб, крім того, дитина постійно запитує щодо причини різних прізвищ у неї та у позивачки. Тому позивачка вважала, що у дитини повинно бути спільне з нею прізвище, що є відмінним від прізвища відповідачки.

Позивачка просила в позові суд змінити прізвище малолітньої дитини з прізвища відповідачки на прізвище позивачки; а також зобов'язати Нововолинський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління міністерства юстиції (м. Львів) внести зміни до актового запису від 07 травня 2015 року.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Нововолинського міського суду Волинської області від 31 серпня 2020 року, залишеним без змін постановою Волинського апеляційного суду від 30 листопада 2020 року, у задоволенні позову відмовлено.

Відмовляючи в задоволенні позову, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, зробив висновок, що суд може вирішити спір щодо зміни прізвища дитини лише між батьками дитини. У цьому випадку малолітня дитина має статус дитини, позбавленої батьківського піклування, у зв'язку з тим, що мати дитини за рішенням суду позбавлена батьківських прав, а реєстрація народження проведена відповідно до статті 135 СК України. Позивач як опікун не має права ініціювати питання про зміну прізвища дитини, позбавленої батьківського піклування.

Постановою Верховного Суду від 19 січня 2022 року касаційну скаргу позивачки задоволено частково. Рішення Нововолинського міського суду Волинської області від 31 серпня 2020 року та постанову Волинського апеляційного суду від 30 листопада 2020 року скасовано. Справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Постанова суду касаційної інстанції мотивована тим, що, вирішуючи цей спір, суди не звернули уваги, що опікуни малолітніх дітей мають майже такий самий обсяг прав та обов'язків, як і батьки. Відмінність опікунських прав та обов'язків від батьківських полягає у тому, що вони дещо вужчі за обсягом і перебувають під суворим контролем органу опіки та піклування. Верховний Суд вказав, що при вирішенні спору щодо дитини суд на перше місце ставить якнайкращі інтереси дитини, оцінка яких включає в себе знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для прийняття рішення. Інтереси дитини є пріоритетними і визначальними для вирішення спору щодо зміни її прізвища. У справах щодо зміни прізвища дитини узагальнений та формальний підхід є неприпустимим. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди.

Рішенням Нововолинського міського суду Волинської області від 09 березня 2023 року в задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду в частині позовних вимог позивачки про зміну прізвища дитини мотивоване тим, що зміна прізвища дитини у разі спору можлива лише за позовом одного з батьків, а позивач як опікун дитини згідно з чинним законодавством не має можливості ініціювати питання про зміну прізвища дитини, позбавленої батьківського піклування. Тому суд вважав, що позивач обрала неправильний спосіб захисту порушеного права.

Рішення суду в частині позовних вимог позивачки про реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління міністерства юстиції (м. Львів) внести зміни до актового запису від 07 травня 2015 року №196 про народження дитини, змінивши прізвище дитини, мотивоване тим, що Нововолинський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) залучений до участі у справі як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Суд не може своїм рішенням установлювати права чи обов'язки третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, а також установлювати чи захищати їх права. Позовні вимоги звертаються до відповідачів у справі, а не до третіх осіб. А тому суд не може задовольняти позовну вимогу про зобов'язання третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги на предмет спору, вчинити певні дії.

Постановою Волинського апеляційного суду від 09 травня 2023 року апеляційну скаргу позивачки задоволено. Рішення Нововолинського міського суду Волинської області від 09 березня 2023 року скасовано і ухвалено нове судове рішення, яким позов задоволено.

Змінено прізвище малолітньої дитини з прізвища відповідачки на прізвище позивачки. А також зобов'язано Нововолинський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління міністерства юстиції (м. Львів) внести зміни до актового запису від 07 травня 2015 року №196 про народження дитини, змінивши прізвище дитини.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що суд першої інстанції формально, непропорційно та несправедливо позбавив позивача як опікуна дитини, позбавленої батьківського піклування, права ініціювати зміну прізвища дитини, чим порушив сутність цього права та положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). У цьому випадку суд першої інстанції, відмовляючи у позові, допустив непропорційне втручання у право позивача на зміну прізвища дитини, оскільки не було дотримано справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами позивача і дитини. Апеляційний суд врахував думку дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

08 червня 2023 року Нововолинський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) подав до Верховного Суду касаційну скаргу, у якій просить скасувати постанову Волинського апеляційного суду від 09 травня 2023 року та залишити в силі рішення Нововолинського міського суду Волинської області від 09 березня 2023 року.

Касаційна скарга мотивована тим, що, приймаючи рішення, суд першої інстанції врахував висновки Верховного Суду, викладені у постанові від 19 січня 2022 року. Орган опіки не має повноважень вирішувати питання про зміну прізвища дитини, позбавленої батьківського піклування. Позивачка як опікун малолітньої дитини, позбавленої батьківського піклування, з письмовою заявою щодо зміни прізвища малолітньої та внесення змін до актового запису про народження до відділу державної реєстрації актів цивільного стану не зверталася. Спір щодо зміни прізвища дитини, який відповідно до статей 145, 148 СК України підлягає вирішенню органом опіки та піклування, що є відповідачем у справі, відсутній. Вимоги до відповідача позивач як опікун малолітньої дитини не висуває, а тому суд першої інстанції дійшов правильного висновку, що такий спосіб є неефективним для захисту порушеного права позивача у цих правовідносинах, оскільки задоволення позовних вимог не призведе до захисту або відновлення порушеного права позивача. Нововолинський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) залучений у справі як третя особа, а тому суд не може задовольняти позовну вимогу про зобов'язання третьої особи вчинити певні дії, зокрема внести зміни до актового запису від 07 травня 2015 року №196 про народження дитини.

Заявник вказує що саме органи державної реєстрації актів цивільного стану повинні бути відповідачами у справах щодо позову опікуна малолітньої дитини про зміну прізвища дитини, яка позбавлена батьківського піклування.

Перевіривши доводи касаційної скарги, урахувавши аргументи, наведені у відзивах на касаційну скаргу та у запереченні на відзив, Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню.

Одним з основних засобів ідентифікації дитини є її ім'я, яке надається дитині при народженні і складається з прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить.

Прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. У разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінено за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла семи років. У разі заперечення одним із батьків щодо зміни прізвища дитини спір між ними щодо такої зміни може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. При вирішенні спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Опікуни малолітніх дітей мають майже такий самий обсяг прав та обов'язків, як і батьки. Відмінність опікунських прав та обов'язків від батьківських полягає у тому, що вони дещо вужчі за обсягом і перебувають під суворим контролем органу опіки та піклування. Але основний обов'язок опікуна малолітньої особи – дбати про її виховання, навчання та розвиток, здійснювати дії, які відповідають найкращим інтересам дитини.

Предметом спору в цій справі є зміна прізвища неповнолітньої дитини, яка позбавлена батьківського піклування, за позовом її опікуна.

Зміна імені фізичної особи також відбувається відповідно до закону. Таким чином, тільки в нормі закону можуть встановлюватися підстави для зміни імені фізичної особи. Це передбачено нормами частин четвертої, п'ятої статті 295 ЦК України, відповідно до яких підставами для зміни імені є: усиновлення, визнання усиновлення недійсним або його скасування; реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним.

Суб'єктами, які мають право на зміну прізвища, є: самі особи; їхні батьки (для зміни прізвища малолітніх осіб); їхні усиновлювачі (які дорівнюють до батьків у правовому значенні обсягу їх прав стосовно дітей). Інші особи здійсненням особистого немайнового права малолітньої особи на ім'я законом не наділені. Опіка встановлюється з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів, зокрема малолітніх осіб.

Функції опікуна в контексті особистих немайнових прав полягають у догляді за підопічним, його лікуванні, виконанні обов'язку дбати про його виховання, навчання та розвиток, а щодо майнових прав та інтересів підопічних, то опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного. Інших дій і можливостей опікуна щодо здійснення особистих немайнових прав підопічного, зокрема на зміну його імені, законом не передбачено.

Тому малолітня особа має залишатися з тим іменем, яке вона має, незалежно від призначення їй опікуна, який не вправі порушувати питання перед державними органами про зміну імені малолітнього.

Оскільки немає підстав для зміни прізвища дитини за позовом опікуна, підстав для зобов'язання третьої особи внести зміни до актового запису народження дитини також немає.

Керуючись вищенаведеними обставинами, колегія суддів постановила: касаційну скаргу задовольнити, постанову апеляційного суду скасувати, рішення суду першої інстанції залишити в силі.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567714>.

Постанова Верховного Суду від 18.10.2024 у справі №754/2736/24

При вирішенні справ «про становлення факту самостійного виховання та догляду малолітньої дитини» необхідно враховувати, що заява про встановлення факту самостійного виховання та догляду дитини не підлягає судовому розгляду, оскільки ці факти встановлюються в позасудовому порядку шляхом реєстрації актів цивільного стану, а тому підставою для відмови у відкритті має бути пункт 1 частини першої статті 186 ЦПК України (заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства).

1. Обставини справи

У лютому 2024 року громадянин звернувся до суду із заявою заінтересована особа – Служба у справах дітей Броварської міської ради Броварського району Київської області, про встановлення факту самостійного виховання та догляду малолітньої дитини. Заява мотивована тим, що перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах з громадянкою, у них народилася донька, про що складено відповідний актовий запис та видано свідоцтво про народження. Правовою підставою для внесення запису про батька дитини є спільна заява батьків про визнання батьківства від 13 березня 2020 року.

На початку квітня 2022 року у зв'язку з широкомасштабним збройним вторгненням російської федерації на територію України мати дитини з метою забезпечення як своєї безпеки, так і безпеки малолітньої дочки, покинула територію України та змінила місце проживання, переїхавши до міста Оммен Королівства Нідерланди. Перебуваючи на території Королівства Нідерланди, мати дитини померла. На початку вересня 2023 року малолітня донька у супроводі баби по материнській лінії повернулася на постійне місце проживання в Україну, а саме у місто Бровари. З вересня 2023 року по цей час дочка постійно проживає з ним. Він самостійно та систематично здійснює виховання, догляд та матеріальне забезпечення дитини.

Метою встановлення факту самостійного виховання та догляду дочки є набуття ним додаткових юридичних гарантій щодо захисту у порядку статті 186-1 КЗпП України трудових прав, передбачених статтями 56, 176, 177, 179, 181, 182-1, 184, 186 КЗпП України для працівників відповідної категорії, з одночасним урахуванням обставини відсутності як законодавчо закріпленого визначення понять «батько, який самостійно виховує та здійснює догляд за малолітньою дитиною», «одиноким батьком» у відповідних нормативно-правових актах трудового та шлюбно-сімейного законодавства України, так і відсутності нормативно визначеного порядку набуття особою вказаних правових статусів.

Батько дитини просив суд встановити факт здійснення ним самостійного виховання та догляду за малолітньою дочкою без участі матері дитини.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою Деснянського районного суду м. Києва від 29 лютого 2024 року, залишеною без змін постановою Київського апеляційного суду від 16 квітня 2024 року, відмовлено у відкритті провадження за заявою батька дитини про встановлення факту самостійного виховання та догляду малолітньої дитини.

З огляду на зміст заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, заявник прагне встановити у суді факт для отримання у майбутньому соціальних пільг і гарантій. Проте жодних доказів на підтвердження того, що будь-яка із заінтересованих осіб порушує, не визнає чи оспорує права заявника, як і про те, що є обґрунтовані ризики їх порушення, невизнання чи оспорювання, до вказаної заяви заявником суду не надано.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що, відмовляючи у відкритті провадження на підставі частини четвертої статті 315 ЦПК України, суд першої інстанції обґрунтовано виходив із того, що із заяви, з якою заявник звернувся до суду, вбачається спір про право, оскільки зазначені заявником обставини дають підстави вважати, що вимога фактично пов'язана з виникненням, зміною або припиненням особистих майнових прав батьків дитини, які закріплені в Сімейному кодексі України. При цьому жодних обставин існування перешкод у вирішенні ним питання щодо виховання, лікування чи навчання дитини без встановлення цього факту – заявником суду не зазначено і доказів такого до заяви не додано.

Захист порушених прав у зв'язку з невиконанням, невзяттям участі одним із батьків у вихованні дітей, тобто самоусунення від виконання батьківських обов'язків, має розглядатися в іншому порядку, передбаченому законом.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства (частина перша статті 19 ЦПК України). Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (частина сьома статті 19 ЦПК України).

Відповідно до частини першої статті 293 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Існують два порядки встановлення фактів, що мають юридичне значення: позасудовий і судовий. Слід зауважити, що в разі оскарження до суду відмови відповідного органу в установленні юридичного факту, який підлягає встановленню у позасудовому порядку, такий спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства і суди насамперед перевіряють, чи відповідає оскаржуване рішення суб'єкта владних повноважень критеріям, визначеним частиною другою статті 2 КАС України, а відповідає в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень відповідно до частини другої статті 77 КАС України повинен довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності.

Враховуючи, що метою адміністративного судочинства є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, зверненню до адміністративного суду з позовом передуює звернення особи до суб'єкта владних повноважень, за наслідками розгляду якого особа набуває права оскаржити до суду адміністративної юрисдикції рішення, дії або бездіяльність такого суб'єкта владних повноважень, що відповідає меті та завданням адміністративного судочинства, визначеним статтею 2 КАС України.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов:

- факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення;

- встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах;

- заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо);

- чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів.

Отже, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються у позасудовому та судовому порядку. Рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції. Юридичні факти, які належить встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України.

Вирішуючи питання про прийняття заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, суддя, окрім перевірки відповідності поданої заяви вимогам закону щодо форми та змісту, зобов'язаний з'ясувати питання про підсудність та юрисдикційність. Оскільки чинним законодавством передбачено позасудове встановлення певних фактів, що мають юридичне значення, то суддя, приймаючи заяву, повинен перевірити, чи може взагалі ця заява розглядатися в судовому порядку і чи не належить її розгляд до повноважень іншого органу. Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя мотивованою ухвалою відмовляє у відкритті провадження, а коли справу вже відкрито – закриває провадження у ній.

Оскільки в СК України чітко встановлено, що сімейні права та обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі, можна констатувати, що в силу настання певних юридичних фактів (дій чи подій), які мають бути підтверджені виключно актами цивільного стану (свідоцтво про смерть) чи рішенням суду (про позбавлення батьківських прав, визнання недієздатним, померлим, безвісно відсутнім) та позбавляють особу користуватися батьківською правосуб'єктністю, такі права та обов'язки припиняються та не потребують додаткового підтвердження того, що один із батьків самостійно виконує їх.

Актами цивільного стану є народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, зміна імені, інвалідність, смерть тощо.

У пункті 1 частини першої статті 186 ЦПК України передбачено, що суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Відмовляючи у відкритті провадження на підставі частини четвертої статті 315 ЦПК України суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, вважав, що у цій справі вбачається спір про право, проте не звернув увагу на те, що мати дитини померла, що підтверджується поданими до заяви доказами, а тому батьківські права та обов'язки матері припинені. Оскільки в СК України чітко встановлено, що сімейні права та обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі, можна констатувати, що з огляду на настання певних юридичних фактів (дій чи подій), які мають бути підтверджені виключно актами цивільного стану, зокрема свідоцтвом про смерть, та позбавляють особу користуватися батьківською правосуб'єктністю, такі права та обов'язки припиняються та не потребують додаткового підтвердження того, що один із батьків самостійно виконує їх. Тобто одним із батьків у разі смерті іншого презюмується, у зв'язку з чим не потребує підтвердження рішенням суду. За таких обставин суди не врахували, що подана батьком дитини заява про встановлення факту самостійного виховання та догляду дитини взагалі не підлягає судовому розгляду, а тому підставою для відмови у відкритті мав бути пункт 1 частини першої статті 186 ЦПК України, а не частина четверта статті 315 ЦПК України, як помилково вважали суди.

Тому суди зробили правильний висновок про відмову у відкритті провадження, але помилилися щодо мотивів такої відмови. У зв'язку із цим оскаржені судові рішення належить змінити в мотивувальній частині.

У зв'язку з наведеним колегія суддів вважає, що касаційну скаргу слід задовольнити частково, рішення судів змінити в мотивувальних частинах.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122679560>.

Постанова Верховного Суду від 24.12.2024 у справі №363/3572/23

При вирішенні справ «скасування усиновлення» необхідно враховувати, що основною причиною скасування усиновлення є невідповідність усиновлення інтересам усиновленої дитини, незабезпечення їй сімейного виховання. Цим поняттям охоплюються усі аспекти правовідношення з усиновлення, як винного, так і невинного характеру зі сторони усиновлювача. До таких обставин, зокрема, слід віднести відсутність взаємної злагоди з огляду на особисті якості усиновлювача та (або) усиновленого, в результаті чого усиновлювач не користується авторитетом у дитини або дитина не відчуває себе членом сім'ї усиновлювача та інших обставин, що негативно впливають на емоційний стан дитини.

Розірвання шлюбу не може бути підставою для скасування усиновлення, оскільки разом з усиновленням особа набуває права та бере на себе обов'язки щодо дитини, яку вона усиновила, у тому ж обсязі, який мають біологічні батьки щодо дітей.

1. Обставини справи

У липні 2023 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки, Служби у справах дітей та сім'ї Вишгородської міської ради, Баришівського відділу державної реєстрації актів цивільного стану у Броварському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) про скасування усиновлення. На обґрунтування позовних вимог послався на те, що в липні 2011 року у відповідачки та її колишнього співмешканця народилася дитина, про що виконавчим комітетом Семенівської сільської ради Баришівського району Київської області 14 липня 2011 року складено актовий запис про народження.

10 жовтня 2014 року між позивачем та відповідачкою було зареєстровано шлюб. Від шлюбу у сторін народився син.

Рішенням Баришівського районного суду Київської області від 23 січня 2017 року батька дитини відповідачки було позбавлено батьківських прав відносно їх доньки. Тож після цього, маючи намір скласти міцну сім'ю та за проханням відповідачки, позивач погодився усиновити її дочку.

Рішенням Вишгородського району Київської області від 20 квітня 2018 року оголошено позивача усиновлювачем та визначено вважати його батьком доньки відповідачки. Зобов'язано відділ державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Баришівського районного управління юстиції у Київській області внести зміни до актового запису про народження дитини, виданого 19 квітня 2013 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Баришівського районного управління юстиції Київської області.

Після усиновлення позивачем дитини відповідачки виявилось, що відповідачка не мала наміру продовжувати шлюбні відносини з позивачем, між ними стали виникати сварки. І рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 10 березня 2021 року шлюб між позивачем та відповідачкою було розірвано. Крім того, відносини з усиновленою дитиною також не склалися, постійно виникали суперечки, які переростали у конфлікти. Через погані відносини та непорозуміння вони фактично не спілкуються через взаємне небажання та неприязнь.

Позивач вказує, що розірвання шлюбу з відповідачкою, роздільне проживання з усиновленою, неможливість виконувати свої батьківські обов'язки, брати участь у її фізичному, інтелектуальному і моральному вихованні, нести відповідальність за її поведінку свідчить про те, що надалі виконання ним обов'язків як усиновлювача є недоцільним. Наведені обставини відповідно до пунктів 1, 3 частини першої статті 238 Сімейного кодексу України суперечать інтересам дитини, що змушує його звернутися до суду із цим позовом.

Посилаючись на викладені обставини, позивач просив суд:

- скасувати усиновлення дитини відповідачки, встановлене рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 20 квітня 2018 року у справі №363/575/18;

- зобов'язати Баришівський відділ державної реєстрації актів цивільного стану у Броварському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) внести зміни до актового запису про народження дитини, виданого 19 квітня 2013 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Баришівського районного управління юстиції Київської області, шляхом поновлення відомостей, записаних до усиновлення дитини та виключення з актового запису відомостей про усиновлювача, а саме: змінити записи про батька дитини, змінити по батькові дитини.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 28 лютого 2024 року позов задоволено.

Скасовано усиновлення доньки відповідачки її позивачем, встановлене за рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 20 квітня 2018 року.

Внесено зміни до актового запису про народження дитини виданого 19 квітня 2013 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Баришівського районного управління юстиції у Київській області шляхом поновлення відомостей, записаних до усиновлення дитини та виключення з актового запису відомостей про усиновлювача.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що скасування усиновлення буде доцільним та відповідатиме інтересам дитини, оскільки не забезпечує їй сімейного виховання.

Постановою Київського апеляційного суду від 17 липня 2024 року апеляційну скаргу відповідачки задоволено, рішення Вишгородського районного суду Київської області від 28 лютого 2024 року скасовано та ухвалено нове рішення у справі, яким у задоволенні позову відмовлено.

Постанова суду апеляційної інстанції мотивована тим, що позивачем не надано належних і допустимих доказів на підтвердження того, що між ним та усиновленою донькою склалися стосунки, які роблять неможливим їх спільне проживання та виконання ним батьківських обов'язків як усиновлювачем поза його волею, тобто позивач не довів наявності підстав, передбачених частиною першою статті 238 Сімейного кодексу України, для скасування усиновлення.

Надаючи оцінку поясненням, наданим у суді першої інстанції, усиновлена донька відповідачки заперечувала проти скасування усиновлення та зауважила, що з позивачем не спілкується, оскільки він намагався виселити її з матір'ю з квартири та між батьками наявний спір щодо майна. Разом з тим апеляційний суд вказав, що розірвання шлюбу між позивачем і відповідачкою не може бути підставою для скасування усиновлення, оскільки разом з усиновленням позивач набув права та взяв на себе обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у тому ж обсязі, який мають біологічні батьки щодо дітей. Розірвання шлюбу з матір'ю усиновленої дитини не звільняє позивача від виконання таких обов'язків. Водночас апеляційний суд відхилив висновок органу опіки та піклування про доцільність скасування усиновлення, вказавши на те, що він є необґрунтованим та не відповідає інтересам дитини. Крім цього, висновок є формальним та складений без належної перевірки сімейних обставин, що склалися між усиновлювачем та малолітньою дитиною, без опитування самої дитини, ґрунтується фактично на поясненнях самого позивача.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

У контексті положень про усиновлення та батьківство усиновитель робить свідомий та виважений вибір набути прав батька стосовно дитини, яка не є його кровною, та бере на себе кореспондуючий цьому обов'язок стати рідною людиною цієї дитини, вживати всіх можливих заходів та дій в інтересах дитини, займатися питаннями її виховання та розвитку таким чином і обсягом, що в мінімальному значенні закріплено у законодавстві та диктується загальними уявленнями про батьківство. При цьому зовнішньо також має прослідковуватися те, що дитина відчуває, що вона перебуває в такому оточенні, яке забезпечить їй у необхідному випадку допомогу, зокрема і на її прохання у звичайних побутових обставинах.

Усиновлення може бути скасовано або визнано недійсним лише за рішенням компетентного органу. Найвищі інтереси дитини завжди мають перевагу. Усиновлення може бути скасовано до досягнення дитиною повноліття лише на підставі серйозних обставин, передбачених законом.

У частині першій статті 238 СК України визначено, що усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо: 1) воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання; 2) дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення; 3) між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Основною причиною скасування усиновлення є невідповідність усиновлення інтересам усиновленої дитини, незабезпечення їй сімейного виховання. Цим поняттям охоплюються усі аспекти правовідношення з усиновлення як винного, так і невинного характеру зі сторони усиновлювача. До таких обставин, зокрема, слід віднести відсутність взаємної злагоди через особисті якості усиновлювача та (або) усиновленого, у результаті чого усиновлювач не користується авторитетом у дитини або дитина не відчуває себе членом сім'ї усиновлювача та інших обставин, що негативно впливають на емоційний стан дитини.

Установивши, що позивачем не надано належних і допустимих доказів на підтвердження того, що між ним та усиновленою донькою склалися стосунки, які роблять неможливим їх спільне проживання та виконання ним батьківських обов'язків як усиновлювачем поза його волею, а також на підтвердження того, що усиновлення суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, тобто позивач не довів наявності підстав, передбачених частиною першою статті 238 СК України, для скасування усиновлення, суд апеляційної інстанції зробив правильний висновок про відсутність правових підстав для задоволення позовних вимог. Розірвання шлюбу між позивачем і відповідачкою не може бути підставою для скасування усиновлення, оскільки разом з усиновленням позивач набув права та взяв на себе обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у тому ж обсязі, який мають біологічні батьки щодо дітей.

Верховний Суд дійшов висновку про залишення касаційної скарги без задоволення, а постанови апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124084850>.

Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2024 року у справі №930/2899/23

Заява про встановлення факту самостійного виховання та утримання ним дитини не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, у зв'язку із чим її слід залишити без розгляду, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо участі одного з батьків у вихованні й утриманні дитини.

Для підтвердження самостійного виховання дитини батьком необхідне існування (настання) обставин, з огляду на які обсяг прав матері обмежується або припиняється.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду із заявою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, та просив встановити:

- факт проживання з ним неповнолітнього сина;
- встановити юридичний факт самостійного виховання та утримання ним дитини.

Свої вимоги він обґрунтував тим, що перебував у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, який було розірвано. Під час шлюбу у подружжя народилися син і дочка. Значав, що діти проживали з ним та перебували на його утриманні, пізніше проживали у бабусі (зі сторони матері), де й відвідували школу. Влітку проживали у заявника.

Зі свого боку мати дітей змінила місце проживання, виїхала за кордон та наразі проживає у Республіці Польща.

Із січня 2020 року син проживає разом з батьком, мати не бере участі в житті дитини, не спілкується з нею, матеріально не утримує.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Судом першої інстанції позовні вимоги задоволено, встановлено факт, що має юридичне значення, а саме: що неповнолітня дитина проживає разом з батьком, який самостійно виховує та утримує сина без будь-якої сторонньої допомоги та без участі матері.

При цьому суд зауважив, що у такому випадку відсутні підстави вважати, що із заяви позивача про встановлення фактів, що мають юридичне значення, вбачається спір про право.

Суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції і ухвалив нове рішення, яким заяву батька про встановлення фактів, що мають юридичне значення, залишив без розгляду.

Апеляційний суд мотивував постанову тим, що подана позивачем заява про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо участі одного з батьків у вихованні й утриманні дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішенням суду апеляційної інстанції, позивач звернувся до Верховного Суду зі скаргою, в якій просив скасувати постанову апеляційного суду, а рішення першої інстанції залишити в силі.

Касаційну скаргу заявник мотивував тим, що апеляційний суд безпідставно залишив подану ним заяву без розгляду, обґрунтувавши це існуванням спору про право, який у цій справі насправді відсутній.

Суд апеляційної інстанції не зазначив і не встановив, між ким існує спір про право та в чому він полягає.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення та зазначив, що суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що подана позивачем заява про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, у зв'язку із чим її слід залишити без розгляду, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо участі одного з батьків у вихованні й утриманні дитини.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що для підтвердження самостійного виховання дитини батьком необхідне існування (настання) обставин, через які обсяг прав матері обмежується або припиняється.

З огляду на зазначене у справі, яка розглядається, наявний спір про право – зокрема спір щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та/або ухилення від участі у вихованні, який підлягає розгляду в порядку позовного провадження.

Доведення факту одноосібного виховання та утримання дитини батьком пов'язане з настанням (існуванням) обставин, за яких мати не виконує своїх батьківських обов'язків щодо дитини, стосується зміни обсягу сімейних прав або невиконання одним із батьків батьківських обов'язків (у тому числі умисного) та, безумовно, впливає на права й інтереси самої дитини, а також зумовлює відповідні правові наслідки, визначені законом.

Такий факт одноосібного виховання та утримання дитини одним із батьків не може встановлюватися у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, у тому числі на підставі укладеного між ними договору або на підставі судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням <https://revestr.court.gov.ua/Review/122333110>.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ (ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ)

[UKRAINE v. russia \(re Crimea\) \[GC\] \(N 20958/14 та N 38334/18\)](#)

1. Обставини справи

Ця міждержавна справа стосувалася тверджень України про систематичність ("адміністративну практику") порушень російською федерацією в Криму положень Конвенції, починаючи з лютого 2014 року. Справа також стосувалася звинувачень у переслідуваннях українців за їхню політичну позицію та/або проукраїнську діяльність ("українські політичні в'язні"), які мали місце переважно в Криму (включаючи Автономну Республіку Крим ("АРК") та місто Севастополь), але також і в інших частинах України або російської федерації з початку 2014 року.

Український Уряд стверджував, що ці порушення прав людини були частиною кампанії репресій, яка включала, зокрема, зникнення; жорстоке поводження; незаконне затримання; неможливість відмовитися від російського громадянства; придушення українських засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та української мови в школах; попереднє ув'язнення в умовах переповненості камер; переслідування та засудження за сфабрикованими звинуваченнями без справедливого судового розгляду як помста за будь-яку проукраїнську позицію; і переведення з Криму до в'язниць у росії.

При цьому російська федерація є відповідальною за системні порушення прав людини, передбачених Конвенцією, з 27 лютого 2014 року – дати, коли, за твердженням українського Уряду, росія здійснює екстериторіальну юрисдикцію над Кримом. Уряд стверджував, що ці порушення були частиною великої, взаємопов'язаної кампанії політичних репресій, спрямованої на придушення будь-якої опозиції.

Заява №20958/14 конкретно охоплювала такі скарги: насильницькі зникнення та відсутність ефективного розслідування; жорстоке поводження та незаконне затримання; поширення дії російського законодавства на Крим, внаслідок чого з 27 лютого 2014 року суди в Криму не можна вважати "створеними відповідно до закону" у розумінні Конвенції; неможливість відмовитися від російського громадянства та обшуки приватних помешкань; переслідування та залякування релігійних лідерів, які не сповідують російську православну віру, свавільні обшуки місць богослужіння та конфіскація релігійного майна; придушення неросійських ЗМІ; заборона публічних зібрань та проявів підтримки України чи кримськотатарської громади, а також залякування та свавільне затримання організаторів демонстрацій; експропріація без компенсації майна у цивільних осіб та приватних підприємств; придушення української мови в школах та утиски україномовних дітей у школі; обмеження свободи пересування між Кримом і материковою частиною України, що є наслідком фактичного перетворення (росією) адміністративного розмежування на кордон (між росією та Україною); і дискримінація кримських татар.

У заяві №38334/18 український Уряд скаржився на різні випадки незаконного позбавлення волі, переслідування, жорстокого поводження та засудження українців за їх політичну позицію та/або проукраїнську діяльність в Криму з початку 2014 року. Вони стверджували, що "після окупації" місцева влада в Криму використовувала російське законодавство про боротьбу з екстремізмом, сепаратизмом та тероризмом для затримання кримськотатарських та українських активістів. Крім того, певна кількість українців були захоплені російськими довіреними особами "Луганської народної республіки" та "Донецької народної республіки" та передані російській владі для притягнення до відповідальності. Зрештою, певна кількість українців були з різних підстав запрошені / викликані російською владою в росію, на контрольовану росією територію або Білорусь або в'їхали до росії з різними законними цілями, а потім були затримані, піддані тортурам з метою отримання зізнань та засуджені російськими судами за вчинення сфабрикованих правопорушень. За даними Уряду-заявника, ці особи були "політичними в'язнями" та налічували щонайменше 71 особу у червні 2018 року та 203 особи у грудні 2022 року. Уряд України стверджував, що ймовірно порушення стосовно цих "українських політв'язнів" у кінцевому підсумку були спрямовані на залякування українців та придушення будь-якої політичної опозиції російській політиці.

В обох заявах український Уряд посилався на низку осіб та свідчення свідків, щоб проілюструвати ймовірний патерн порушень. Серед цих осіб були, зокрема, українські військовослужбовці, проукраїнські активісти Майдану, протестувальники, журналісти, письменники, кінорежисер (Олег Сенцов), релігійні діячі (зокрема митрополит Сімферопольський і митрополит Кримський Сімферопольської Православної Церкви України Климент), священики, кримські татари та мусульмани, які проживали у Криму. Уряд також посилався на міжкурядові доповіді (зокрема доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини за 2017 рік ("Доповідь УВКПЛ за 2017 рік") та доповідь Комісара Ради Європи з прав людини за 2023 рік під назвою "Боротьба кримських татар за права людини"), доповіді неурядових організацій, інші міжнародні матеріали та документи, надані українською владою.

У своїх письмових поданнях російський Уряд або заперечував твердження про систематичність порушень, які, на його думку, були розпливчастими та необґрунтованими, або вказав на недостатність використання правових засобів на національному рівні, або взагалі не надав жодних доказів чи інформації, незважаючи на запити Суду з цього приводу. Щодо скарг на судову систему в Криму з 27 лютого 2014 року, то представники Уряду посилалися на відповідні закони та правові документи, на підставі яких Крим був прийнятий як суб'єкт російського права до складу російської федерації. Вони зазначили, зокрема, про так званий "Договір про приєднання", підписаний 18 березня 2014 року, коли "Республіка Крим" і місто Севастополь стали частиною росії, федеральні закони, Конституцію та відповідне законодавство і статутні положення російської федерації.

Тому Уряд РФ стверджував, що будь-які вжиті заходи є невід'ємною частиною правової системи Росії, яка повністю відповідає Конвенції. Щодо системи відмови від російського громадянства Уряд Росії стверджував, що існувала чітка й обґрунтована процедура відмови.

В обох заявах Уряд України посилався на статті 3, 5, 6, 8, 10 та 11 Конвенції. У заяві №20958/14 він також скаржився за статтями 2, 9 та 14, а також статтею 1 Першого протоколу, статтею 2 Першого протоколу і статтею 2 Протоколу №4 до Конвенції. У заяві №38334/18 вони далі посілалися на статті 7 та 18 Конвенції.

2. Оцінка Суду

По-перше, Суд повторив свій висновок, зроблений на стадії визначення прийнятності заяви №20958/14 про те, що Росія здійснювала екстериторіальну юрисдикцію над Кримом у період з 27 лютого 2014 року, дати, з якої Росія мала "ефективний контроль", до 26 серпня 2015 року, дати подання другої заяви №34338/18 (розглянутої щодо періоду, який був предметом розгляду в заяві №20958/14). Оскільки до цього часу не було відповідної інформації, яка б суперечила цьому висновку, Суд встановив, що він залишається дійсним і після 26 серпня 2015 року щодо подій, які відбулися в Криму і мають відношення до заяви №38334/18.

Він також встановив, що має юрисдикцію розглядати скарги Уряду України в обох заявах щодо фактів, які мали місце до 16 вересня 2022 року – дати, коли Росія перестала бути Договірною Стороною Конвенції. Стосовно заяви №38334/18 ЄСПЛ вважав, що він має юрисдикцію після 16 вересня 2022 року щодо скарг на тримання під вартою, яке розпочалося до цієї дати.

Далі Суд роз'яснив ще одне вирішальне питання у справі, зокрема, що російське законодавство не може розглядатися як "право" для заходів, вжитих у Криму у розумінні Конвенції, вилученої у світлі міжнародного гуманітарного права (МГП). Обидві сторони вказали на масове застосування російського законодавства після 18 березня 2014 року (дата підписання "Договору про приєднання"). Однак відповідні норми МГП чітко передбачали, що існує зобов'язання поважати закони, що діють на "окупованій" території, "якщо це тільки не абсолютно неможливо". Підтверджуючи, що МГП слід враховувати при оцінці справи, ЄСПЛ встановив, що Росія поширила застосування свого законодавства на Крим на порушення Конвенції.

Далі Суд зазначив, що скарги українського Уряду підпадають під поняття "адміністративної практики" порушень прав людини, як це викладено в попередніх міждержавних справах, рішенні про прийнятність у цій справі, а також нещодавно у рішенні в справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia*. Це поняття означає "повторення дій, несумісних з Конвенцією" та елемент "офіційної толерантності" з боку Держави-відповідача. ЄСПЛ підкреслив, що особливо складно з'ясувати такі важливі питання та встановити факти у справі, що стосується великої кількості людей та подій протягом значного періоду часу та великого географічного регіону (Росія та Крим), за відсутності співпраці з боку Уряду-відповідача з моменту подання його меморандуму у лютому 2022 року та відмови у доступі до Криму українським посадовим особам та/або незалежним моніторинговим організаціям. Така відсутність участі завдала шкоди розгляду Судом справи, порушуючи зобов'язання російського Уряду за статтею 38 Конвенції.

Суд зазначив, що він може зробити всі висновки, які вважає доцільними, із цієї ситуації, але вказав, що на основі наявних доказів має бути встановлено, чи були вимоги обґрунтовані з фактичної та правової точок зору. Таким чином, він ретельно проаналізував факти, встановлені в різних джерелах доказів, зокрема матеріали, отримані від міжурядових та неурядових організацій, а також показання свідків з перших рук, надані українським Урядом.

На цій підставі та стосовно кожної зі скарг, викладених нижче, ЄСПЛ встановив, що інциденти були достатньо численними та взаємопов'язаними, щоб становити "повторення дій". Крім того, беручи до уваги очевидну відсутність ефективного розслідування інцидентів та/або загальне застосування заходів до всіх зацікавлених осіб, Суд вважав, що елемент "офіційної толерантності" також був встановлений поза розумним сумнівом. Відповідно, він встановив, що держава-відповідач несла відповідальність за патерн або систему ("адміністративну практику") порушень Конвенції.

Конкретні висновки щодо характеру порушень в обох заявах.

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя)

У звітах міжурядових організацій (МУО) та неурядових організацій (НУО) ішлося про численні перешкоди в процесі автоматичної відмови від російського громадянства, що було введено в Криму, і яку можна було реалізувати у дуже обмежені строки та в обмеженій кількості локацій. Не було чітких інструкцій щодо процедури, на відміну від системи отримання російського паспорта. Недоліки були настільки значними, що постійні мешканці Криму не могли фактично відмовитися від російського громадянства.

Наступне порушення статті 8 Конвенції

У доповіді УВКПЛ за 2017 рік зазначено, що "значна кількість ув'язнених була переведена до російської федерації" і що "також відбулися переміщення осіб, які перебували у місцях попереднього ув'язнення", основною причиною чого була "відсутність спеціалізованих пенітенціарних установ у Криму". За останньою інформацією від 2022 року, 12 500 кримських в'язнів, очевидно, були переведені до установ виконання покарань, розташованих на території Росії. Такі переміщення означали для деяких ув'язнених, зокрема "українських політичних в'язнів", на яких посилався український Уряд, значну відстань від дому, а отже, труднощі через розлуку зі своїми сім'ями, що порушило право на повагу до сімейного життя.

Конкретні висновки щодо структури порушень (заява №20958/14) з 27 лютого 2014 року по 26 серпня 2015 року

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до життя)

Звіти МУО, НУО та показання свідків підтверджують, що широкомасштабні рейди та обшуки приватних будинків, зокрема кримських татар, проводилися співробітниками сил самооборони Криму, поліції та ФСБ. Свавільні обшуки, засновані на російському антиекстремістському законодавстві, яке не було чітким і ускладнювало можливість зацікавлених осіб передбачити його наслідки, часто проводилися без ордерів на обшук або понять.

3. Висновок

Щодо обох заяв

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) у зв'язку з адміністративною практикою відсутності ефективною системи відмови від російського громадянства.

Порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з порушенням прав кримських ув'язнених внаслідок їх переведення з Криму до установ виконання покарань, розташованих на території російської федерації.

У частині, що стосується заяви №20958/14

Порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з адміністративною практикою свавільних рейдів та обшуків приватних помешкань.

У частині, що стосується заяви №38334/18

Скаргу за статтею 8 Конвенції щодо неможливості домогтися передачі Україні "українських політичних в'язнів", заарештованих і засуджених у російській федерації, які потім утримувалися в пенітенціарних установах російської федерації, було визнано неприйнятною як таку, що не підпадає під юрисдикцію Суду *ratione materiae*.

Рішення в цій справі ухвалене Великою Палатою 25 червня 2024 року та є остаточним.

1. Обставини справи

Справа стосувалася використання даних з мобільного телефону заявниці, адвоката, попередньо видалених нею та відновлених під час експертного дослідження, призначеного слідчим суддею.

9 січня 2015 року пані Bersheda (далі – заявниця), член колегії адвокатів кантону Во (Швейцарія), яка діяла як адвокат пана Rybolovlev (далі – заявник) та двох афілійованих ним компаній, надіслала Головному державному прокурором Князівства Монако кримінальну скаргу, в якій звинуватила У. В., швейцарського бізнесмена, який займався творами мистецтва, у підробці документів та шахрайстві. У результаті відповідних слідчих дій У. В. був заарештований після прибуття у Монако і згодом обвинувачений у шахрайстві та співучасті у відмиванні грошей. Також було заарештовано Т. Р., подругу заявника, яка регулярно виступала посередником у комерційних переговорах між У. В. та заявником. Їй було пред'явлено обвинувачення у відмиванні грошей.

Паралельно із цим основним провадженням проти самої заявниці було порушено справу за заявою Т. Р., яка звинувачувала заявницю в порушенні її прав на недоторканність приватного життя. Причиною став аудіозапис приватної розмови за участі заявниці, Т. Р. та її чоловіка, який заявниця зробила 23 лютого 2015 року на свій мобільний телефон під час спільної вечери з метою, як вона стверджувала, збирання доказів для встановлення істини в основному провадженні. 17 квітня 2015 року заявниця надіслала до Служби безпеки електронного листа, що містив аудіофайл із цим записом. Пізніше під час допиту у поліції 17 листопада 2015 року заявниця висловила готовність надати свій телефон для будь-якого аналізу, який може забажати суд.

3 серпня 2016 року прокурор закриття справу за скаргою Т. Р., вважаючи, що записана розмова не була захищена статтею 8 Конвенції і що заявниця діяла професійно, не маючи наміру втручатися у сімейне та особисте життя Т. Р.

5 вересня 2016 року на місце слідчого судді, який вів цю справу в Суді першої інстанції Монако, було призначено нового слідчого суддю, Е. Л., якому було передано всі справи його попередника. 30 січня 2017 року слідчий суддя Е. Л. вирішив поновити розслідування у справі за скаргою Т. Р. Він звернувся до заявниці із проханням надати суду свій мобільний телефон.

3 лютого 2017 року заявниця передала свій звикнений мобільний телефон, на якому містився спірний запис, до поліції. У протоколі вона зазначила код розблокування телефону, де саме міститься спірний запис і назву файлу.

14 квітня 2017 року слідчий суддя Е. Л. повідомив заявницю, Т. Р. та прокуратуру про призначення ним експертизи телефону. Технічне завдання експертизи включало, серед іншого, досить розпливчасту вимогу щодо "надання переліку будь-яких дзвінків або обмінів текстами чи електронними листами (та розшифровки їх змісту), які могли становити інтерес для розслідування і встановлення істини, зокрема щодо [У. В., Т. Р. та заявника], які стосуються виключно злочину, що переслідється, та обставин, за яких він, можливо, був вчинений, ймовірно, в період між початком та серединою 2015 року".

13 липня 2017 року експерт надав свій експертний висновок, в якому виклав результати виконаної роботи. Експерт зазначив, що при виконанні цього завдання від нього вимагалось також відновити дані, які попередньо були видалені з пристрою ІТ-спеціалістом на запит заявниці. Всі зібрані експертом дані, які включали не лише спірний запис, були перенесені ним на DVD-диск.

26 липня 2017 року заявниця подала клопотання, в якому оскаржувала постанову про призначення експертизи, експертний висновок та передачу копії зібраних даних до слідчого судді в основному провадженні М. Р. Вона стверджувала, що технічне завдання цієї експертизи вийшло далеко за рамки фактів, які підлягали розслідуванню, що вилучені дані включали занадто багато видалених повідомлень і розмов, що порушило її професійну таємницю як адвоката, і що слідчий суддя ввів її в оману, змусивши її віддати свій мобільний телефон, щоб отримати докази проти неї в іншій справі.

4 серпня 2017 року слідчий суддя Е. Л. відмовився повернути заявниці телефон, який на той час перебував у слідчого судді М. Р. Того ж дня він доручив експерту повторну експертизу даних телефону з метою пошуку можливих співучасників, припускаючи існування або консультацій, які відбувалися до зустрічі 23 лютого 2015 року, або наступних порад, які, ймовірно, були надані "людиною з "судового світу" та спрямовані на сприяння в передачі відповідного запису поліцейським службам. Ухвалою від 29 серпня 2017 року він відхилив клопотання заявниці про знищення DVD-диска.

1 вересня 2017 року експерт подав додатковий звіт, який містив дані спілкування заявниці з директором Судової служби, його дружиною, прокурором Ж. Р. Д. та директором Департаменту громадської безпеки. 13 вересня 2017 року заявниця звернулася до правового відділу апеляційного суду із заявою про скасування цього додаткового експертного висновку.

11 вересня 2017 року суддя Е. Л. запросив у слідчого судді М. Р. копію матеріалів кримінальної справи проти У. В. та Т. Р. та 15 вересня приєднав їх до справи.

2 та 5 жовтня 2017 року заявниця подала до Апеляційного суду два клопотання. Вона оскаржила передачу слідчим суддею М. Р. вказаних матеріалів, стверджуючи, що вони не мали відношення до розслідування факту порушення поваги до приватного життя, і що таким чином суддя Е. Л. перевищив свої повноваження. Також вона просила визнати недійсними всі дії, вжиті суддею Е. Л. після закриття прокурором справи 3 серпня 2016 року.

21 червня 2018 року Апеляційний суд міста Монако ухвалив рішення за п'ятьма клопотаннями про скасування (від 26 липня, 13 і 18 вересня, 2 і 5 жовтня 2017 року), поданими заявницею та ідентично відтвореними заявником, в яких стверджувалося, зокрема, про порушення статей 6 і 8 Конвенції, а також за апеляційними скаргами, поданими заявницею на відмови слідчого судді повернути їй телефон і знищити DVD-диск, що містив дані, які були вилучені з нього. Апеляційний суд насамперед постановив, що дії, вчинені після винесення прокурором постанови про закриття справи, були законними, оскільки відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу (КПК) саме слідчий суддя контролює проведення розслідування і лише його ухвала про врегулювання спору виводить його з-під юрисдикції суду. Щодо стверджуваного перевищення слідчим суддею своїх повноважень апеляційний суд також відхилив аргументи заявників, вважаючи, зокрема, що розшук співучасника, який сприяв або підбурював до вчинення злочину, а також можливого замовника, який згодом втрутився у розслідування, входив до сфери повноважень слідчого судді.

Апеляційний суд також відхилив всі аргументи, висунуті заявниками на підтримку їхньої вимоги про визнання постанови про проведення експертизи мобільного телефону недійсною. Зокрема, він постановив, що завдання експерта було обмежене фактами, які були представлені судді, і що слідчі дії були проведені під керівництвом і контролем слідчого судді.

Крім того, апеляційний суд відхилив клопотання про визнання висновку експертизи недійсним, а також твердження про порушення адвокатської таємниці. Перш за все він зазначив, що вилучення телефону заявниці не вимагало проведення слідчих дій і, враховуючи добровільну передачу пристрою, положення законодавства, що регулюють проведення обшуків за законодавством Монако, не були застосовні. Він також зазначив, що завдання, покладене на експерта, яке обмежувалося пошуком повідомлень, що вже дійшли до адресата, або розмов, які закінчилися, не можна прирівнювати до перехоплення кореспонденції, що регулюється положеннями КПК, зокрема його статті 106-8, щодо обов'язку слідчого судді інформувати президента колегії адвокатів, яка не може бути застосована за обставин цієї справи. Він також зазначив, що вилучення телефону не призвело до розголошення інформації, що становить професійну таємницю заявниці, особливо з огляду на існування ознаки того, що заявниця могла бути причетною до кримінального правопорушення, а розшифровані повідомлення не стосувалися обміну повідомленнями з її клієнтами, а лише з третіми особами.

Відповідаючи на скаргу за статтею 8 Конвенції, апеляційний суд підкреслив, що заявниця була особою, обвинуваченою у вчиненні злочину, і хоча призначена технічна експертиза становила втручання, вона була передбачена статтею 107 та наступними статтями КПК і мала законну мету, а саме: встановити складові елементи злочинів, що розслідуються, і довести причетність до них обвинуваченої або будь-якої іншої особи. Суд встановив, що це втручання також було необхідним і, крім того, не було порушення принципу справедливого представлення доказів, оскільки заявниця спонтанно заявила співробітникам поліції 17 листопада 2015 року, що вона зберігала запис, про який іде мова, у своєму мобільному телефоні і готова надати цей пристрій для будь-якого аналізу, який може забажати суд. Щодо передачі копії вилучених даних слідчому судді, відповідальному за судові розслідування, в якому заявниця брала участь як адвокат цивільних сторін, включаючи заявника, апеляційний суд вважав, що, за власним визнанням заявниці, запис, про який іде мова, був зроблений з метою захисту інтересів її клієнтів і надання допомоги слідству, і що не було продемонстровано жодного невинуваченого і непропорційного порушення професійної таємниці та прав сторони захисту.

Ухвалою від 7 січня 2019 року касаційний суд відхилив апеляційну скаргу заявників на ухвалу від 21 червня 2018 року.

2. Оцінка Суду

Розглядаючи питання про наявність втручання, ЄСПЛ вважав, зокрема, що не можна розумно припустити, що заявниця передала б свій мобільний телефон, якби вона вважала, що дані, видалені з пам'яті її телефону, будуть відновлені та використані. Незважаючи на те, що вона була адвокатом, а отже, фахівцем у галузі права, вона мала законні очікування, що повідомлення та розмови, які вона зробила "невидимими" за допомогою IT-спеціаліста, будуть захищені абсолютною конфіденційністю. Таким чином, для цілей статті 8 Конвенції заявниця мала підстави стверджувати, що вона стала жертвою порушень її права на повагу до приватного життя і кореспонденції, які за обсягом втручання і наслідками можна порівняти з обшуками і виїмками. Суд дійшов висновку, що, дійсно, мало місце втручання в права заявниці за статтею 8 Конвенції.

Далі Суд зазначив, що в національному кримінальному процесі держави-відповідача врегульовано питання про те, на яких правових підставах до адвокатів застосовуються обшуки і виїмки. Незважаючи на очевидну схожість між наслідками цих заходів і тих, що були проведені експертом, слідчий суддя, рішення якого підтримали вищі інстанції, вирішив не застосовувати до заявниці жодне з передбачених обмежувальних положень, навіть незважаючи на те, що вона використовувала свій мобільний телефон як у приватних, так і в професійних цілях.

Хоча Суд погодився, що особливий характер фактичних обставин у цій справі пояснює, чому положення КПК не поширювалися на ситуацію передачі адвокатом свого телефону після того, як він очистив його від тисяч повідомлень і дзвінків, однак ЄСПЛ не зробив із цього висновку про відсутність правової підстави для проведення обшуку. Подібність між наслідками обшуків і виїмок та дослідженням мобільного телефону мала б спонукати слідчого суддю надати заявниці гарантії, що відповідають її статусу адвоката, особливо з огляду на те, що вона мала статус обвинуваченої.

З огляду на особливості цієї справи Суд повторив, що держави зобов'язані захищати конфіденційність спілкування між адвокатами та їхніми клієнтами, а також адвокатську таємницю. Тому він повинен був встановити, чи змогли національні суди надати заявниці достатні процесуальні гарантії, щоб компенсувати слабкість законодавчих посилок, до яких спочатку апелював слідчий суддя. Таким чином, на думку Суду, в цій справі питання полягало не в тому, чи існувала правова основа як така, абстрактно, а в тому, якими були конкретні обставини її застосування.

Відзначивши, що втручання переслідувало законну мету, Суд встановив, що через недоліки у проведенні розслідування його необхідність була поставлена під сумнів. Хоча це розслідування явно обмежувалося технічним аналізом запису і змістовною оцінкою слів, якими обмінювалися протягом дуже короткого періоду часу (менше десяти хвилин), завдання, покладене слідчим суддею на експерта, із самого початку було розроблено таким чином, щоб вийти за рамки повноважень судді і розширити їх. Ухвала про призначення експертизи була викладена в надзвичайно широких і неточних формулюваннях, що створювало ризики зловживань і свавілля. Крім того, проведена експертиза показала, що початкове розслідування відхилилося в бік корупційних дій, які не мали нічого спільного зі звинуваченнями у втручанні в приватне життя, якими мало б обмежитися розслідування судді. Таким чином, було проведено занадто широке за обсягом розслідування, яке лише віддалено і штучно пов'язане з повноваженнями судді. Оскільки національне законодавство не передбачало, що призначення експерта повинно спочатку бути предметом змагального процесу, а отже, потенційного оскарження з боку сторін, особливо важливо було запровадити суворі гарантії та ретельний судовий контроль. Такі гарантії були особливо важливими, оскільки заявниця була адвокатом, а дані, які вона хотіла зберегти в таємниці, були зібрані з мобільного телефону, який вона використовувала в професійних цілях.

ЄСПЛ піддав критиці той факт, що слідчий суддя із самого початку не застосував систему захисту адвокатської таємниці у цій справі, особливо коли національне законодавство вимагає гарантії для заходів, які, за загальним визнанням, відрізняються, але мають подібні наслідки з обшуками та виїмками. Крім того, він зазначив, що цей початковий недолік не був виправлений під час судового розгляду надалі. Зокрема, з огляду на той факт, що слідчий суддя знав про існування видалених повідомлень, які могли містити інформацію, що становить професійну таємницю, оскільки телефон використовувався як у приватних, так і в професійних цілях, він мав би, щонайменше, обґрунтувати вжиття відповідних заходів захисту з огляду на статус заявниці як адвоката. Однак цього не сталося, навіть незважаючи на те, що національне законодавство прямо передбачало різні гарантії.

На завершення Суд встановив, що слідчий суддя занадто розширив рамки свого розслідування та що надалі суди, які переглядали це рішення, не змогли перевизначити межі призначення експертизи та проведення розслідування, які б відповідали повноваженням слідчого судді. Ці неадекватні межі розслідування були ускладнені неспроможністю запровадити захисні процесуальні рамки, які заявниці надавав її статус адвоката і якими вона повинна була користуватися незалежно від свого членства в іноземній адвокатурі. Зазначені недоліки у проведенні судового слідства не були усунені судами вищих інстанцій. Тому втручання в право заявниці на повагу до її листування та приватного життя не було пропорційним визначеним законним цілям і, відповідно, не було "необхідним у демократичному суспільстві".

3. Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 6 червня 2024 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

1. Обставини справи

Справа стосувалася публікації на сайті в інтернеті невідредагованої версії судового рішення, що містило детальні посилання на стан здоров'я заявника.

15 вересня 2005 року було постановлено рішення №2371/2005 Сицилійської регіональної секції Суду Аудиторів (Sezione Giurisdizionale per la Regione Siciliana della Corte dei Conti, далі – Суд Аудиторів) та опубліковано на вебсайті Суду Аудиторів.

Оскільки рішення №2371/2005 містило детальну інформацію про стан здоров'я заявника та медичні записи, 4 червня 2009 року він звернувся до Окружного суду міста Палермо з клопотанням про збереження анонімності, яке рішенням №3429/10 від 14 липня 2010 року було відхилено.

20 травня 2016 року рішенням №10512/16 касаційний суд задовольнив скаргу заявника на рішення суду нижчої інстанції, скасував його та направив справу назад до окружного суду міста Палермо для перегляду розміру компенсації.

5 жовтня 2017 року рішенням №5219/2017 Окружний суд міста Палермо присудив заявнику 2000 євро (EUR) як компенсацію та приблизно 3500 євро на відшкодування судових витрат.

Заявник скаржився на те, що попри рішення касаційного суду національні органи влади не видалили рішення №2371/2005 з вебсайту Суду Аудиторів і що його доступність для громадськості без обмежень, принаймні до 16 травня 2018 року, становила порушення його приватного життя у розумінні статті 8 Конвенції.

Він також скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції на затримку виплати компенсації, присудженої рішенням №5219/2017 Окружного суду міста Палермо.

2. Оцінка Суду

Загальні принципи оцінки того, чи було розголошення персональних даних про стан здоров'я сумісним зі статтею 8 Конвенції, були узагальнені у справах *L. B. v. Hungary* ([GC], №36345/16, § 122, 9 березня 2023 року), *Y.G. v. Russia* (№8647/12, § 44, 30 серпня 2022 року) та *Z v. Finland* (25 лютого 1997 року, §§ 70 – 71, Reports of Judgments and Decisions 1997-I) (пункт 17 рішення).

ЄСПЛ урахував, що відповідно до національного законодавства держави-відповідача публікація даних про стан здоров'я в судових рішеннях і рішеннях, доступних для громадськості, становила незаконне втручання в приватне життя. Зокрема, стаття 51 Законодавчого декрету №196 від 2003 року ("Законодавчий декрет №196/2003") та частина 2 статті 56 Законодавчого декрету №82 від 7 березня 2005 року передбачали, що рішення та постанови адміністративних судів (у тому числі Суду Аудиторів) є доступними для громадськості шляхом їх внесення до реєстру та розміщення в інтернеті, в межах положень про захист персональних даних. У зв'язку із цим частина 2 статті 52 Законодавчого декрету №196/2003 встановлює, що компетентний суд повинен за власною ініціативою публікувати на сайті лише відредаговані версії судових рішень та ухвал, якщо це необхідно для захисту прав та гідності відповідної особи (пункт 18 рішення).

Крім того, 2 грудня 2010 року інспектор з питань захисту персональних даних (Garante per la protezione dei dati personali) видав керівні принципи щодо захисту даних у судових рішеннях та ухвалях, які були доступними для громадськості. У них роз'яснювалося, що вищезгадана частина 2 статті 52 Законодавчого декрету №196/2003 застосовується у всіх справах, пов'язаних з "чутливими даними", у розумінні частини 1 статті 4 літера (d) Законодавчого декрету №196/2003 в редакції, чинній на той час і яка включала "дані про стан здоров'я". У керівних принципах також було наголошено на забороні публікації даних про стан здоров'я і зазначено, що судові органи несуть відповідальність за проведення ретельної оцінки необхідності редагування даних з метою забезпечення належного захисту прав і гідності осіб, які беруть участь у судовому розгляді (пункт 19 рішення).

Щодо застосування частини 2 статті 52 Законодавчого декрету №196/2003 ЄСПЛ зазначив, що 14 грудня 2016 року перший заступник Голови Касаційного суду видав розпорядження №178/2016 "Про захист персональних даних у вироках та судових рішеннях, що є загальнодоступними". У розпорядженні було чітко зазначено, що у справах, які охоплюються частиною 2 статті 52, суддя, який виносить рішення, повинен доручити Центру обробки даних (Centro Elaborazione Dati) касаційного суду відредагувати ім'я відповідної особи перед публікацією документа в інтернеті. Хоча це розпорядження не поширювалося на Суд Аудиторів, ЄСПЛ вважав, що воно свідчило про існування "належної практики" у вищих судових інстанціях для забезпечення належного виконання частини 2 статті 52 та ефективного захисту персональних даних (пункт 20 рішення).

ЄСПЛ також зазначив, що у цій справі касаційний суд вже визнав, що публікація конфіденційної медичної інформації про стан здоров'я заявника була незаконною, і присудив йому компенсацію. Проте ЄСПЛ також зазначив, що рішення касаційного суду не супроводжувалося редагуванням даних про стан здоров'я заявника в рішенні №2371/2005 або їх видаленням з вебсайту Суду Аудиторів.

З огляду на це ЄСПЛ не вбачив підстав відступати від своєї прецедентної практики та вважав, що невидалення рішення №2371/2005 з вебсайту Суду Аудиторів та відсутність дій із заміни його відредагованою версією становила порушення статті 8 Конвенції.

3. Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Рішення в цій справі ухвалене Комітетом 13 червня 2024 року та є остаточним.

1. Обставини справи

44

Справа стосувалася збору та використання персональних даних заявника приватною теплопостачальною компанією, яка неодноразово направляла йому рахунки на оплату за опалення, незважаючи на його заперечення та твердження про відсутність будь-яких договірних відносин між ними.

30 липня 2012 року Національна комісія, що здійснювала державне регулювання у сфері енергетики (the Energy Regulatory Commission), прийняла Правила постачання теплової енергії (далі – Правила 2012 року), які передбачали, що користувачі приватної системи опалення, відключені від системи централізованого теплопостачання, повинні були сплачувати постачальникам теплової енергії постійну плату за опалення.

Так, у період з 2013 по 2023 роки приватна теплопостачальна компанія В. (далі – теплопостачальна компанія В.) неодноразово виставляла та надсилала заявнику рахунки, а згодом – вимоги про сплату постійної плати.

15 лютого 2016 року заявник поскаржився до Управління з питань захисту персональних даних (the Personal Data Protection Directorate, далі – Управління) на те, що теплопостачальна компанія В. порушила його право на захист персональних даних. Заявник, зокрема, стверджував, що в його квартирі не були встановлені труби опалення і що він ніколи не укладав з компанією жодного договору. Зі свого боку теплопостачальна компанія В. зазначила, що персональні дані заявника були отримані від попереднього постачальника на підставі виданої ліцензії на постачання теплової енергії.

Зрештою Управління не знайшло порушень права заявника на захист персональних даних та відхилило його скаргу. Управління виходило з того, що збір персональних даних здійснювався на виконання положень Правил 2012 року для виставлення рахунків та отримання плати за надані послуги компанією, що одержала відповідну ліцензію на теплопостачання. Також Управління констатувало, що оброблення персональних даних заявника під час провадження у судах, ініційованих теплопостачальною компанією В., не може вважатися зловживанням.

Надалі заявник оскаржив прийняте Управлінням рішення від 16 жовтня 2017 року до адміністративного суду, який своїм рішенням від 11 січня 2019 року задовольнив позовні вимоги заявника.

Однак вказане судове рішення було скасовано Вищим адміністративним судом, який погодився з доводами Управління, та зазначив, що оскаржуване рішення [Управління] було правомірним і стосувалося виключно питання оброблення персональних даних, у той час як зобов'язальні правовідносини між заявником і теплопостачальною компанією В. не мали відношення до справи.

Окремо заявник неодноразово звертався до суду із цивільними позовами до теплопостачальної компанії В. У низці судових рішень, ухвалених протягом 2017 – 2021 років, суди, серед іншого, встановили, що заявник не повинен сплачувати постійну абонплату за опалення, оскільки він ніколи не був користувачем тепломережі, а також тому, що між теплопостачальною компанією В. та заявником ніколи не укладався договір.

Посилаючись на статтю 8 Конвенції, заявник скаржився до ЄСПЛ на те, що національні органи влади не змогли захистити його персональні дані від незаконного збору та використання.

2. Оцінка Суду

2. Оцінка Суду

(а) Чи були порушені права заявника за статтею 8 Конвенції

Першочергово ЄСПЛ повторив, що право на захист персональних даних гарантується правом на повагу до приватного життя відповідно до статті 8 Конвенції. Таким чином, стаття 8 Конвенції передбачає право на певну форму інформаційного самовизначення, що дозволяє особам покладатися на своє право на недоторканність приватного життя щодо даних, які, хоча і є нейтральними, але збираються, обробляються та поширюються колективно і в такій формі чи спосіб, що можуть вплинути на їхні права за статтею 8 Конвенції.

При визначенні того, чи стосується особиста інформація, що зберігається органами влади, будь-яких аспектів приватного життя, слід належним чином враховувати конкретний контекст, в якому ця інформація була записана та збережена, характер записів, спосіб використання та оброблення цих записів, а також результати, які можуть бути отримані (див. рішення у справі L.B. v. Hungary [GC], №36345/16, § 103, від 9 березня 2023 року, з посиланням надалі) (пункт 37 рішення).

Суд встановив, що приватний постачальник тепла отримував, зберігав і використовував персональні дані заявника з початку 2013 року щонайменше до липня 2021 року з метою виставлення рахунків та збору плати за опалення. ЄСПЛ погодився з доводами сторін, що скарга, подана за статтею 8 Конвенції щодо збору та використання інформації постачальником теплової енергії В., стосувалася права на повагу до приватного життя заявника. При цьому оброблення та публікація таких даних, як ім'я та домашня адреса заявника, стосувалися інформації про його приватне життя (див. згадане вище рішення у справі L.B., § 104; та Alkaya v. Turkey, №42811/06, § 30, від 9 жовтня 2012 року).

У контексті цієї справи ЄСПЛ звернув увагу, що хоча більшість даних заявника, які були отримані, збережені та оброблені постачальником тепла В., можна було отримати на вебсайті Земельного кадастру, який є загальнодоступним, той факт, що персональні дані вже є суспільним надбанням або можуть бути доступними для громадськості, не обов'язково виводить такі дані з-під захисту статті 8 Конвенції (див. рішення у справі Satakunnan Markkinaprosi Oy and Satamedia Oy v. Finland [GC], №931/13, § 134, від 27 червня 2017 року; див. також аналіз практики Суду справедливості Європейського Союзу у справі Jehovah's Witnesses v. Finland, №31172/19, § 94, від 9 травня 2023 року).

ЄСПЛ також врахував той факт, що хоча теплопостачальна компанія В. не оприлюднювала персональні дані заявника і не передавала їх третім особам, вона неодноразово використовувала їх для виставлення та направлення рахунків і платіжних доручень заявнику протягом щонайменше восьми років.

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що права заявника за статтею 8 Конвенції були порушені.

(b) Чи стосувалася справа негативного або позитивного зобов'язання держав

Суд зазначив, що персональні дані заявника були отримані та оброблені приватною теплопостачальною компанією і хоча Управління встановило, що збір та використання його даних здійснювалися у процесі надання публічної послуги (теплопостачання), це не підпадало під визначення органу державної влади у розумінні статті 8 Конвенції (на противагу рішенням у справах Vukota-Boji v. Switzerland, №61838/10, § 47, від 18 жовтня 2016 року, та Libert v. France, №588/13, § 38, від 22 лютого 2018 року). Заявник скаржився не на те, що постачальник теплової енергії зібрав та використав його дані відповідно до правового зобов'язання, передбаченого національним законодавством (на противагу рішенням у справі Breyer v. Germany, №50001/12, § 59, від 30 січня 2020 року), а на те, що він зробив це всупереч відповідному національному законодавству, оскільки заявник ніколи не був споживачем теплової енергії. За відсутності будь-яких аргументів заявника про протилежне Суд визнав, що справа стосувалася позитивного зобов'язання Держави гарантувати право заявника на повагу до його приватного життя (пункт 40 рішення).

(c) Чи виконала Держава своє зобов'язання

ЄСПЛ нагадав, що відповідні конвенційні принципи щодо позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції були узагальнені у справі Lopez Ribalda and Others v. Spain [GC] (№1874/13 та №8567/13, §§ 111-13, від 17 жовтня 2019 року, з посиланнями надалі).

Беручи до уваги обставини цієї справи, Суд погодився з тим, що передбачене національним законодавством право теплопостачальних компаній збирати та передавати персональні дані користувачів з метою стягнення надалі постійної плати та забезпечення належного функціонування системи теплопостачання є суспільним інтересом (пункт 43 рішення).

Водночас ЄСПЛ констатував, що доводи заявника про те, що він ніколи не перебував у договірних відносинах з попереднім постачальником, а отже, його персональні дані не могли бути належним чином передані до теплопостачальної компанії В., не були належним чином розглянуті та досліджені Вищим адміністративним судом під час судового розгляду.

Незважаючи на те, що теплопостачальна компанія В. використовувала дані, які не були особливо конфіденційними та, імовірно, не передавалися третім особам, Суд з урахуванням остаточних рішень у цивільних справах заявника вважав за необхідне з'ясувати, чи виправдовувало зберігання та використання персональних даних цілі, зазначені у пункті 43 рішення.

ЄСПЛ вказав, що, приймаючи рішення за скаргою заявника про захист персональних даних, як Управління, так і Вищий адміністративний суд, відмовилися розглядати питання про те, чи був заявник зобов'язаний сплачувати постійну абонплату за опалення, вважаючи, що права власності або будь-які відносини між кредитором і боржником не мають відношення до їхньої оцінки скарги заявника на недоліки захисту персональних даних. Зокрема, вони не надали жодного значення конкретним обставинам справи заявника, а саме його твердженню про те, що він ніколи не був підключений до системи опалення, а також тому факту, що національні цивільні суди визнали заявника не зобов'язаним сплачувати постійну плату за опалення, тоді як у протилежній ситуації це могло б виправдати збір та використання його персональних даних.

З огляду на вищевикладене ЄСПЛ виснував, що національні суди фактично не розглянули суть претензій заявника через відсутність всебічного дослідження питання про те, чи відповідає законній меті тривале зберігання та використання персональних даних заявника теплопостачальною компанією за умови відсутності будь-яких договірних чи інших відносин між ними.

Зрештою Суд дійшов висновку, що національні суди не змогли забезпечити заявнику ефективний захист його права на повагу до приватного життя (пункт 45 рішення).

Відповідно мало місце порушення статті 8 Конвенції.

3. Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 25 червня 2024 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

46

3.1. Дисертації

Сапіжак Я. Я. «Захист спадкових прав дитини в нотаріальному та цивільному процесах України»

Дата захисту – 26.12.2024.

Місце захисту: Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила».

Автореферат: <https://drive.google.com/file/d/1MmSb7yQHYawrLDuAnD14jtVSC9vORe88/view?usp=sharing>.

Дисертація:

<https://drive.google.com/file/d/1QKo9HWinnLpxH5yXdNI2IXJMqYBsGUed/view?usp=sharing>

Андрусяк І. П. «Запобігання та протидія домашньому насильству: теоретико-правове дослідження»

Дата захисту – 09.12.2024.

Місце захисту: Національний університет «Львівська політехніка».

Автореферат:

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/dissertation/29132/referat-andrusyak-1.pdf>.

Дисертація:

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/dissertation/29132/disertaciya-andrusyak.pdf>.

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

1. Юрій Григоренко «Реєстровані партнерства: виклики впровадження в Україні»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/9858-reestrovani-partnerstva-vikliki-vprovadzhennya-v-ukraini.html>.

2. НААУ «Факт батьківства установлюватимуть в окремому провадженні - НААУ оцінила проект

Посилання: <https://unba.org.ua/news/9716-fakt-bat-kivstva-ustanovlyuvatimut-v-okremomu-provadhenni-naau-ocinila-proekt.html>.

3. НААУ «Чеське сімейне право для українців: що варто знати»

Посилання: <https://unba.org.ua/news/9683-ches-ke-simejne-pravo-dlya-ukrainciv-sho-var-to-znati.html>.

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – <https://t.me/InfoUNBA>

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – <https://t.me/hsaorgua>